

WODC
Onderzoeksnotities

2001/6

**Probleemouders,
probleemkinderen?**

Een literatuurstudie van
transgenerationele overdracht
van problemen die tot kinder-
beschermingsmaatregelen
(kunnen) leiden

N.J. Baas

**Wetenschappelijk
Onderzoek- en
Documentatiecentrum**

Voorwoord

Dit rapport behandelt een studie van internationale literatuur over trans-generationale overdracht van problemen die tot kindbeschermingsmaatregelen (kunnen) leiden. Diverse deskundigen in binnen- en buitenland hebben ons van informatie voorzien en suggesties gedaan om ons verder te helpen (zie bijlage 2.2). Wij zijn hen hiervoor veel dank verschuldigd. Verder zijn wij mevrouw dr. M.W. Bol erkentelijk voor de plezierige wijze waarop zij het project heeft begeleid. Onze dank gaat verder uit naar de leden van de leescommissie, de dames mr. W.M. de Jongste, drs. N.M. Mertens, en drs. C. Verwers, voor hun nuttige suggesties en correcties. Daarnaast een woord van dank aan mevrouw B.H. Cohen, documentaliste van het WODC, voor haar speurwerk naar literatuur over het onderzoeksonderwerp en mevrouw dr. W.H. Smeenk, onderzoeker bij het WODC, voor haar inhoudelijke suggesties. 'Last but not least' zijn wij de leden van de begeleidingscommissie (zie bijlage 1) erkentelijk voor hun deskundige inbreng en voor hun commentaar op de rapportage.

Inhoud

Samenvatting 1

- 1 Inleiding 13**
  - 1.1 Onderzoeksvragen 14
  - 1.2 Problemen die aanleiding (kunnen) geven tot kindbeschermingsmaatregelen 15
    - 1.2.1 Verwaarlozing van minderjarigen 16
    - 1.2.2 Mishandeling van minderjarigen 17
    - 1.2.3 Seksueel misbruik 18
    - 1.2.4 Probleemgedrag van minderjarigen 18
  - 1.3 Knelpunten bij de terminologie 19
  - 1.4 Transgenerationale overdracht van problemen 19
  - 1.5 Reikwijdte van het onderzoek 20
  - 1.6 Indeling van de notitie 21

- 2 Transgenerationale overdracht 23**
  - 2.1 Plaatsing van een kindertehuis als indicator voor ouderlijk onvermogen 24
    - 2.1.1 Retrospectief onderzoek 24
    - 2.1.2 Prospectief onderzoek 25
    - 2.1.3 Samenvatting 26
  - 2.2 Kindermishandeling en ander wangedrag van ouders tegenover hun kinderen 26
    - 2.2.1 Retrospectief onderzoek 26
    - 2.2.2 Prospectief onderzoek 29
    - 2.2.3 Onderzoek bij drie generaties (retrospectief en prospectief) 30
    - 2.2.4 Samenvatting 32
  - 2.3 Verwaarlozing 33
  - 2.4 Seksueel misbruik 34
    - 2.4.1 Onderzoek bij ouders (vooral moeders) 35
    - 2.4.2 Onderzoek bij mannen 40
    - 2.4.3 Samenvatting 41
  - 2.5 Deviant en/of crimineel gedrag 42
    - 2.5.1 Relatie tussen crimineel gedrag in de jeugd van moeders en deviant gedrag van hun kinderen 42
    - 2.5.2 Relatie tussen criminaliteit van vaders en zoons 43
    - 2.5.3 Concentratie van criminaliteit in families 43
    - 2.5.4 Samenvatting 45
  - 2.6 Voorlopige conclusie 46

3	Risicoverhogende en protectieve factoren	47
3.1	Risico- en protectieve factoren bij de overdracht van ouderlijk wangedrag	47
3.2	Kenmerken van het wangedrag van de eerste tegenover de tweede generatie en kenmerken van de ouders	49
3.2.1	Aard van het in de jeugd ondervonden wangedrag	50
3.2.2	Frequentie en ernst van het in de jeugd ondervonden wangedrag	50
3.2.3	Meest gevoelige leeftijd van het kind	53
3.2.4	Daderschap van één of van beide ouders	53
3.2.5	De sekse van de dader en van het slachtoffer	53
3.2.6	Samenvatting	54
3.3	Overige omstandigheden waaronder de tweede generatie is opgegroeid	54
3.3.1	Kwaliteit van de hechting aan de ouder(s) in de jeugd	54
3.3.2	Andere gezinsproblemen	55
3.3.3	(Dis)continuïteit in de verzorging/opvoeding	56
3.3.4	(Gebrek aan) steun van de omgeving	56
3.3.5	Schoolprestaties en -ervaringen	58
3.3.6	Therapie	58
3.3.7	Samenvatting	59
3.4	Kenmerken en reacties van de tweede generatie	59
3.4.1	De wijze waarop het kind het wangedrag van zijn ouders heeft ervaren en daarop heeft gereageerd	59
3.4.2	Sekse	62
3.4.3	Persoonlijke eigenschappen en vaardigheden die als buffer kunnen dienen	62
3.4.4	Persoonlijke eigenschappen en vaardigheden die de kans op overdracht kunnen vergroten	63
3.4.5	Samenvatting	64
3.5	Omstandigheden waaronder de leden van de tweede generatie hun kinderen opvoeden	65
3.5.1	Kenmerken van de partner	65
3.5.2	Sociale contacten	65
3.5.3	Stress	65
3.5.4	Economische zekerheid	65
3.5.5	Culturele invloeden	66
3.5.6	Samenvatting	66
3.6	Kenmerken van de kinderen (derde generatie)	66
3.7	Overzicht van factoren die overdracht in de hand werken of tegengaan	67
3.8	Onderlinge relatie tussen risico- en/of protectieve factoren	68
3.9	Risico- en protectieve factoren bij de overdracht van deviant/crimineel gedrag	70
3.9.1	Onderzoek bij geadopteerde kinderen	70
3.9.2	Onderzoek naar de invloed van het IQ en van fysiologische factoren	72
3.9.3	Samenvatting	74

4	Mechanismen 75
4.1	Mechanismen die bij de overdracht van ouderlijk wangedrag een rol (kunnen) spelen 75
4.1.1	(Sociaal-)psychologische theorieën over mechanismen 75
4.1.2	Ontwikkelingspsychologische theorieën met het accent op de continuïteit van de overdracht 80
4.1.3	Ontwikkelingspsychologische theorieën met ruimte voor een mogelijke doorbreking van de cyclus 83
4.2	Mechanismen die bij de overdracht van deviant/crimineel gedrag een rol kunnen spelen 88
4.2.1	Genetische factoren 89
4.2.2	Selectieve partnerkeuze 89
4.2.3	Wederzijdse beïnvloeding van familieleden 90
4.2.4	Etikettering 90
4.2.5	Met criminaliteit verband houdende risicofactoren 90
4.2.6	Overdracht van criminaliteit als onderdeel van overdracht van deprivatie en van gedragsproblemen in het algemeen 91
4.2.7	Samenvatting 91
5	Methodologische aspecten 93
5.1	Theoretische onderbouwing 93
5.1.1	Problemen bij de vaststelling van de causaliteit 93
5.1.2	Te weinig toetsing van theorieën ter verklaring van overdracht 93
5.2	Onderzochte variabelen 94
5.2.1	Geen eenduidige en soms te ruime definities van en criteria voor (categorieën) wangedrag 94
5.2.2	Te weinig oog voor de diversiteit van de problemen en van de wijze van overdracht 96
5.3	Retrospectief en prospectief onderzoek 97
5.3.1	Retrospectief onderzoek 98
5.3.2	Prospectief onderzoek 99
5.4	De wijze waarop de informatie wordt verzameld 101
5.4.1	Beperkingen van observaties 101
5.4.2	Beperkingen van officiële gegevens 101
5.5	Deelnemers aan het onderzoek 102
5.5.1	Ontoereikende technieken om een steekproef te trekken 102
5.5.2	Geen controlegroepen 102
5.5.3	Moeilijk te vergelijken groepen 102
5.5.4	Te kleine onderzoeksgroepen 103
5.5.5	Onderzochte groepen te specifiek 103
5.5.6	Onderzoek vooral bij moeders 103
5.5.7	Uitval bij longitudinaal onderzoek 105
5.6	Samenvatting van de voornaamste aandachtspunten 105
6	Slotbeschouwing 107
6.1	De verschillende theorieën sluiten elkaar niet uit 107
6.2	Suggesties voor toekomstig onderzoek 109
6.3	Voorlopige suggesties voor het beleid 110

Summary 113

Literatuur 117

Bijlagen

- 1 Samenstelling van de begeleidingscommissie 125
- 2 Bronnen 127
- 3 Overzicht van onderzoek naar transgenerationale overdracht 131

Samenvatting

Op verzoek van de Directie Preventie, Jeugd en Sancties (DPJS) van het ministerie van Justitie en in overleg met Vedio (koepelorganisatie gezinsvoogdij) en de Raad voor de Kinderbescherming vindt een onderzoek plaats om na te gaan in hoeverre kindbeschermingsmaatregelen en problemen die tot het opleggen daarvan (kunnen) leiden van generatie op generatie worden overgedragen. Het onderzoek bestaat uit twee delen: een literatuurstudie, uitgevoerd door het WODC, en een empirisch onderzoek verricht door Adviesbureau van Montfoort. De literatuurstudie die in deze notitie wordt besproken, dient onder meer ter voorbereiding en ondersteuning van het empirische gedeelte van het onderzoek.

In kringen van kindbescherming en gezinsvoogdij leeft sterk het idee dat ouders van kinderen die onder een kindbeschermingsmaatregel vallen (ondertoezichtstelling, ontheffing of ontzetting), zelf ook vaak een kindbeschermingsverleden hebben. Verder bestaat de indruk dat de Raad voor de Kinderbescherming eerder om een maatregel verzoekt, indien bekend is dat tenminste één van de ouders van het kind in kwestie zelf ook kindbeschermingskind is geweest.

Zeker zo relevant als de vraag of er sprake is van transgenerationele overdracht van kindbeschermingsmaatregelen, is de vraag of *problemen* die tot kindbeschermingsmaatregelen aanleiding (kunnen) geven, van generatie op generatie worden overgedragen. Verder is het van belang dat wordt nagegaan welke factoren (mede)bepalend zijn voor het al dan niet doorgeven van problemen aan een volgende generatie, en in hoeverre hierbij van de opgelegde maatregelen zelf een bevorderende dan wel remmende werking uitgaat. Op welke wijze zijn eventuele vicieuze cirkels te doorbreken door middel van wijzigingen in wet, beleid en/of uitvoeringspraktijk?

Probleemstelling

Voor de literatuurstudie die zich richt op de transgenerationele overdracht van *problemen* die tot kindbeschermingsmaatregelen aanleiding (kunnen) geven, zijn de onderzoeksvragen als volgt geformuleerd:

- 1 In hoeverre hebben kinderen met problemen die tot kindbeschermingsmaatregelen (kunnen) leiden (groot)ouders die in hun eigen jeugd ook dergelijke problemen hadden? Komt dat bij deze groep kinderen vaker voor dan bij een doorsnee van de bevolking?
- 2 In welke mate vertonen bepaalde (nader te omschrijven) problemen die tot kindbeschermingsmaatregelen (kunnen) leiden van generatie op generatie telkens eenzelfde patroon? Welke factoren spelen een rol bij deze transgenerationele overdracht, kunnen deze factoren worden beïnvloed en, zo ja, hoe?

De literatuur over transgenerationele overdracht heeft grosso modo betrekking op de volgende problemen:

- verwaarlozing van minderjarigen;
- mishandeling van minderjarigen;
- seksueel misbruik van minderjarigen;
- deviant en crimineel gedrag van minderjarigen.

Bij verwaarlozing en mishandeling valt een onderscheid te maken tussen fysieke en emotionele verwaarlozing en mishandeling.

In geval van mishandeling, verwaarlozing of seksueel misbruik wordt de verantwoordelijkheid voor de problemen in principe bij de opvoeders gelegd.

Wij spreken in het vervolg gemakshalve van 'de ouders'. Daarbij wordt overigens in het midden gelaten of de ouders dit gedrag *opzettelijk* of *onopzettelijk* tonen. In het geval van deviant of crimineel gedrag geeft het gedrag van het kind zelf direct aanleiding tot het nemen van maatregelen.

Reikwijdte van het onderzoek/definities

Voor het literatuuronderzoek is gebruik gemaakt van diverse literatuurdatabases, websites van relevante organisaties en is contact gelegd met enkele auteurs van voor het onderzoek relevante literatuur.

In de literatuur worden voor 'mishandeling', 'verwaarlozing' en 'seksueel misbruik' door de diverse auteurs uiteenlopende definities gehanteerd. Daar komt nog bij dat uit de (overwegend Engelstalige) literatuur niet altijd valt op te maken welke van deze drie soorten ouderlijk wangedrag onder een bepaalde term valt. De term '*maltreatment*' heeft meestal op meerdere vormen van wangedrag van ouders tegenover hun kinderen betrekking. Onder de term '*abuse*' wordt soms alleen fysieke mishandeling verstaan, maar in andere gevallen worden daar ook emotionele mishandeling, seksueel misbruik en/of fysieke (soms ook emotionele) verwaarlozing toe gerekend.

Indien in de literatuur expliciet melding wordt gemaakt van fysieke of emotionele verwaarlozing, fysieke of emotionele mishandeling of seksueel misbruik, worden deze termen hier gehanteerd. Indien uit de literatuur niet valt op te maken om welke vormen van wangedrag het precies gaat, of indien verschillende soorten wangedrag onder één noemer worden geplaatst, wordt gebruik gemaakt van de termen 'wangedrag' en 'maltraiteren'.

Onder deviant gedrag worden hier alleen die vormen van deviant gedrag verstaan die op zichzelf tot kindbeschermingsmaatregelen aanleiding (kunnen) geven, dat wil zeggen: onaangepast en/of afwijkend gedrag, waarbij sprake is van normoverschrijding zonder dat de wet wordt overtreden. Bij deviant gedrag volgens deze omschrijving valt bijvoorbeeld te denken aan een buitensporig gebrek aan zelfbeheersing, extreem agressief gedrag of spijbelen. Bij crimineel gedrag gaat het altijd om het overtreden van de wet. In de regel worden verkeersovertredingen niet tot crimineel gedrag gerekend.

Transgenerationale overdracht

Er is onderzoek verricht naar de overdracht van het disfunctioneren van ouders en van (specifieke vormen van) ouderlijk wangedrag. Daarbij zijn *overdrachtspercentages* berekend:

- Bij *retrospectief* onderzoek gaat het om de vraag hoeveel procent van de ouders die zich tegenover hun kinderen misdragen, zelf als kind is gemaltraiteerd.

- Bij *prospectief* onderzoek wordt nagegaan hoeveel procent van kinderen die door hun ouders zijn gemaltraiteerd, op volwassen leeftijd hun eigen kinderen maltraiteren.

Er is voor de verschillende soorten *ouderlijk wangedrag* vooral retrospectief en soms ook prospectief onderzoek gedaan naar transgenerationale overdracht.

De onderzoeksresultaten geven een indicatie dat er een verband is tussen slachtofferschap in de jeugd van de ouders van verwaarlozing, mishandeling en/of seksueel misbruik en slachtofferschap van hun kinderen van soortgelijk wangedrag. Er zijn ook aanwijzingen dat een cyclus van geweld bij *drie* opeenvolgende generaties in stand kan blijven. De gevonden overdrachtspercentages lopen echter sterk uiteen, mede afhankelijk van de onderzochte vormen van wangedrag tegenover kinderen, de daarbij gehanteerde definities en criteria, de onderzochte jeugdperiode en of het onderzoek een retrospectief of prospectief karakter heeft. Uit sommige onderzoeken blijkt dat bepaalde vormen van wangedrag vaak gepaard gaan met andere problemen in het gezin. Bovendien blijkt een bepaalde vorm van wangedrag in de ene generatie soms ook verband te houden met een verhoogde kans op een *ander* soort wangedrag in de volgende. In hun jeugd seksueel misbruikte vrouwen bijvoorbeeld blijken hun kinderen vaker dan gemiddeld fysiek te mishandelen.

Er lijkt eveneens een relatie te bestaan tussen *deviant/crimineel gedrag* in de jeugd van (groot)ouders en van hun (klein)kinderen, vooral als zij van hetzelfde geslacht zijn.

Ouderlijk wangedrag en/of deviantie/criminaliteit van minderjarigen in de ene generatie leidt zeker niet onherroepelijk tot soortgelijke problemen in de volgende. Er is een aanzienlijk aantal ouders dat de cyclus weet te doorbreken. Aan de andere kant zijn er ook ouders die zelf nooit het slachtoffer zijn geweest van wangedrag van hun eigen ouders en die zich niettemin tegenover hun eigen kinderen misdragen. Datzelfde geldt voor de transgenerationale overdracht van deviant/crimineel gedrag van minderjarigen.

Kortom: er is in geval van ouderlijk wangedrag tegenover en deviant/crimineel gedrag van minderjarigen lang niet altijd sprake van overdracht. Bovendien is het van zeer uiteenlopende factoren afhankelijk of de cyclus van ouderlijk wangedrag of deviant/crimineel gedrag van minderjarigen al dan niet wordt doorbroken. Welke factoren dat (kunnen) zijn en welke mechanismen aan transgenerationale overdracht ten grondslag liggen, zijn de twee centrale vragen van deze literatuurstudie.

Risicoverhogende en protectieve factoren

De constatering dat de cyclus van ouderlijk wangedrag of van deviant/crimineel gedrag in sommige gevallen wordt voortgezet en in andere doorbroken, roept de vraag op van *welke omstandigheden* dat afhangt, met andere woorden welke factoren daarbij een rol spelen.

Met betrekking tot deze factoren valt een onderscheid te maken tussen:

- *risicofactoren*, dat wil zeggen factoren die de kans dat de cyclus van ouderlijk wangedrag of deviantie/criminaliteit van minderjarigen wordt voortgezet, *vergroten*;

- *protectieve factoren*, dat wil zeggen factoren die als buffer kunnen dienen en die de kans *verkleinen* dat de cyclus van ouderlijk wangedrag of deviantie/criminaliteit van minderjarigen wordt voortgezet.

Overdracht van ouderlijk wangedrag

Met betrekking tot de overdracht van ouderlijk wangedrag zijn diverse categorieën risicoverhogende en protectieve factoren van elkaar te onderscheiden.

- *Bepaalde kenmerken van het wangedrag van de eerste tegenover de tweede generatie en kenmerken van de dader(s)* kunnen een risicofactor vormen. Uit onderzoek naar de invloed van de *aard van het wangedrag* blijkt dat de kans op overdracht van ouderlijk wangedrag bij vrouwen die in hun jeugd seksueel zijn misbruikt, wat groter is dan bij vrouwen die als kind fysiek zijn mishandeld of verwaarloosd. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat de kans op overdracht groter is, naarmate het wangedrag *frequenter* voorkomt, het kind *ernstiger* wordt gemaltraiteerd en het kind *jonger* is op het moment dat het voor het eerst het slachtoffer wordt van ouderlijk wangedrag. Uit onderzoek blijkt verder dat de kans op overdracht groter is als *beide* ouders zich tegenover het kind misdragen, dan indien één van de ouders zich daaraan schuldig maakt. Verder zijn er aanwijzingen dat de kans op overdracht van agressief gedrag groter is indien de ouder die zich tegenover het kind misdraagt, van *dezelfde sekse* is als het kind.
- Met betrekking tot de *overige omstandigheden waaronder de tweede generatie is opgegroeid* is een aantal risico- en protectieve factoren aan te wijzen. Naast het ouderlijk wangedrag tegenover het kind kunnen *andere ernstige problemen in het gezin van herkomst*, zoals criminaliteit en/of verslaving van de ouders, een risicofactor vormen. Verder is bij veel gemaltraiteerde kinderen sprake van een *onveilige hechting* aan de ouder(s) in de vroege jeugd, dat wil zeggen dat de relatie tussen ouder en kind zich zodanig heeft ontwikkeld dat het kind zich wel aan de ouder is gaan hechten, maar zich door diens (afwijzende of grillige) gedrag toch niet veilig kan voelen. Een dergelijke onveilige hechting is eveneens een risicofactor. Er is ook sprake van een risicofactor, indien het kind *door steeds wisselende mensen* wordt verzorgd/opgevoed, terwijl *continuïteit* in de verzorging/opvoeding van het kind een protectieve factor kan zijn. Andere protectieve factoren zijn: *steun van mensen uit de omgeving* van het kind, alsmede *goede schoolprestaties en positieve ervaringen op school*. Ten slotte kan *therapie* een gunstige invloed hebben op de wijze waarop de jeugdtrauma's worden verwerkt en daarmee op het functioneren op volwassen leeftijd.
- *Persoonlijke kenmerken van de (voormalige) kind-slachtoffers en daarmee samenhangend hun reacties op hun jeugdtrauma's* zijn van invloed op hun vermogen om de cyclus van wangedrag te doorbreken. Daarbij valt te denken aan *de wijze waarop het kind het wangedrag van zijn ouders beleeft*, of het dat gedrag als verwerping van hemzelf ervaart (risicofactor) of als iets dat niet speciaal tegen hem is gericht (protectieve factor). *De reactie van het kind op het wangedrag* is eveneens van betekenis: of hij deze traumatische ervaring integreert met al zijn andere ervaringen (protectieve factor) of deze daarvan isoleert (risicofactor), en of hij diens gevolge later een realistisch en coherent beeld van zijn jeugd heeft (protectieve factor) of een meer verbrokkeld, geïdealiseerd beeld (risico-

- factor). Verder valt niet uit te sluiten dat de *seks* van het slachtoffer van invloed is op de kans op overdracht en dat de kans op overdracht bij vrouwen groter is dan bij mannen. Dat beeld kan echter vertekend zijn doordat de meeste onderzoeken alleen bij *moeders* zijn verricht. Ten slotte zijn *persoonlijke eigenschappen en vaardigheden* van het (voormalige) kind-slachtoffer van invloed op de kans op overdracht. Protectieve factoren die daaronder vallen zijn onder meer: een meer dan gemiddelde intelligentie, evenwichtigheid, sociale vaardigheden en het vermogen om het eigen leven te plannen. Aan de andere kant zijn er ook persoonlijke eigenschappen die een risicofactor vormen, zoals een angstige aanleg, afhankelijkheid, depressiviteit, rigiditeit en een zwakke gewetensfunctie.
- De *omstandigheden waaronder de leden van de tweede generatie hun kinderen opvoeden* kunnen ook van invloed zijn op de kans op overdracht. Het hebben van *een partner die steun biedt* bij de opvoeding van de kinderen, is een protectieve factor. Het ontbreken van een partner (alleenstaand ouderschap) of de aanwezigheid van een partner met psychosociale problemen is daarentegen een risicofactor. Daarnaast zijn *goede contacten met andere volwassenen*, niet teveel *stress* en *economische zekerheid* protectieve factoren, terwijl *isolement*, veel *stress* en *economische onzekerheid* risicofactoren vormen. Verder is *het behoren tot een cultuur* waarin gedeelde verantwoordelijkheid voor de kinderen wordt benadrukt en waarin geweld wordt afgewezen, een protectieve factor, terwijl een cultuur die fysieke straf gedooft en waarin kinderen als bezit worden beschouwd, een risicofactor vormt.
  - De *kenmerken van de kinderen (derde generatie)* zijn ook van invloed op de kans dat zij door hun ouders worden gemaltraiteerd. Daarbij is het van belang of het kind *gezond* is (protectieve factor), dan wel *ziek* of *gehandicapt* (risicofactor), en of het kind een 'moeilijk' *temperament* heeft (risicofactor), dan wel over een 'makkelijk' temperament beschikt (protectieve factor).

De hier afzonderlijk genoemde factoren hangen veelal met elkaar samen. Daardoor is vaak moeilijk na te gaan of zij direct of indirect verband houden met de overdracht van wangedrag. Ouderlijk wangedrag tegenover kinderen gaat veelal gepaard met diverse andere psychosociale problemen en moet wellicht als één van de vele symptomen van een probleemgezin worden beschouwd.

Overdracht van deviant en/of crimineel gedrag van kinderen

Hoewel er heel veel onderzoek is gedaan naar factoren die de kans op deviant/crimineel gedrag vergroten of verkleinen, wordt in de literatuur nauwelijks melding gemaakt van (onderzoek naar) factoren die de kans op transgenerationale overdracht van deviant/crimineel gedrag in de hand werken of doen afnemen. Op grond van onderzoek bij adoptiekinderen zijn er wél aanwijzingen dat *genetische* risicofactoren de kans op overdracht van crimineel gedrag waarschijnlijk meer vergroten dan risicofactoren *in de omgeving van het kind*. De kans op overdracht wordt verreweg het grootst, indien sprake is van een *wisselwerking* tussen genetische risicofactoren en risicofactoren in de omgeving van het kind. Daarnaast blijkt uit een onderzoek dat een *goede intelligentie* als buffer kan dienen voor kinderen uit een risicogroep (dat wil hier zeggen: kinderen met een ooit tot gevangenisstraf veroordeelde vader), maar geen protectieve factor is voor kinderen die niet

tot een risicogroep behoren (bij dit onderzoek: kinderen met een vader zonder strafblad).

Mechanismen die bij de overdracht van ouderlijk wangedrag een rol (kunnen) spelen

In de literatuur worden diverse pogingen gedaan om te verklaren waardoor in hun jeugd gemaltraiteerde ouders zich vaker dan andere ouders tegenover hun eigen kinderen gaan misdragen. Daarbij wordt gezocht naar de mechanismen die aan een dergelijke overdracht van ouderlijk wangedrag ten grondslag zouden kunnen liggen. We onderscheiden (sociaal-)psychologische en ontwikkelingspsychologische theorieën over mechanismen. Laatstgenoemde theorieën zijn op hun beurt onder te verdelen in die waarin de continuïteit van de overdracht wordt benadrukt en die waarbij ook aandacht wordt besteed aan een mogelijke doorbreking van de cyclus.

Bij de door de (sociaal-)psychologische en enkele ontwikkelingspsychologische theorieën beschreven mechanismen wordt duidelijk aangegeven welke (categorieën) risico- en protectieve factoren (en de interactie daartussen) deze mechanismen beïnvloeden. De meeste ontwikkelingspsychologische theorieën maken echter melding van mechanismen zonder expliciet aan te geven welke factoren daarop van invloed zijn.

(Sociaal-)psychologische theorieën over mechanismen

In de (sociaal-)psychologische theorieën over mechanismen die een rol bij de overdracht van ouderlijk wangedrag (kunnen) spelen wordt, met uitzondering van de sociale cognitietheorie, de nadruk gelegd op de *continuïteit* van de cyclus.

- Volgens de *sociologische theorie* dragen sociaal-economische en door de politiek beïnvloede factoren bij aan (de overdracht van) ouderlijk wangedrag tegenover kinderen. Volgens deze theorie staan ouders in achterstandssituaties meer aan stress bloot dan ouders uit de middenklasse. Bovendien hebben ouders in achterstandsbuurtten, althans in de VS, minder toegang tot (lang lopende) programma's ter preventie van of interventie bij ouderlijk wangedrag tegenover kinderen. Daardoor is de kans bij deze ouders groter dat zij zich tegenover hun kinderen misdragen dan bij ouders die onder gunstiger sociaal-economische omstandigheden leven.
- Volgens de *erfelijkheidstheorie* draagt de erfelijke overdracht van temperamentskenmerken bij aan (de overdracht van) ouderlijk wangedrag tegenover kinderen. Kinderen met een aanleg voor agressief gedrag lopen meer kans zware lijfstraffen van hun ouders te krijgen en zich later tegenover hun eigen kinderen te misdragen.
- Volgens de *klassieke leertheorie* daarentegen is agressief gedrag van een kind eerder een *gevolg* dan een *oorzaak* van lijfstraffen. Uit diverse onderzoeken blijkt dat er een verband is tussen het ondergaan van lijfstraffen en daarop volgend agressief gedrag. Volgens deze verklaring leren mishandelde kinderen van hun ouders dat agressie een geschikt middel is om problemen op te lossen, waardoor ze dit gedrag gaan imiteren. Bovendien zien verwaarloosde of mishandelde kinderen weinig adequate opvoedingsvoorbeelden, waarnaar zij hun gedrag later als ouders kunnen modelleren.

- Volgens een *theorie waarin de wisselwerking tussen temperament en sociaal leren wordt benadrukt* is het mogelijk dat de overdracht van fysieke kindermishandeling noch uitsluitend aan het temperament van het kind, noch uitsluitend aan sociaal leren is toe te schrijven, maar dat daarbij sprake is van een wisselwerking tussen temperament en sociaal leren. Deze hypothese wordt ondersteund door de resultaten van onderzoek.
- Volgens de *sociaal-cognitieve leertheorie*, die in feite een uitbreiding is van de klassieke leertheorie en die bovendien rekening houdt met de wisselwerking tussen sociaal leren en erfelijke aanleg, is het kind een actief, denkend en interpreterend wezen. Daarom kunnen identieke omstandigheden het ene kind anders beïnvloeden dan het andere kind. Bovendien kan de invloed van jeugdervaringen, zoals jeugdtrauma's, in de loop van iemands leven aan veranderingen onderhevig zijn. Volgens deze theorie houdt de transgeneratiele overdracht van ouderlijk wangedrag verband met de wijze waarop het kind het ouderlijk wangedrag waarneemt en interpreteert. Bezien vanuit dit standpunt zijn er drie mechanismen waardoor ouderlijk wangedrag van generatie op generatie kan worden overgedragen:
  - Kinderen leren dat agressief gedrag de norm is.
  - Het straffen van kinderen door hen te maltraheren is geen goede manier om hun een moraal, verantwoordelijkheidsgevoel en invoelingsvermogen bij te brengen.
  - Ouders die hun kinderen maltraheren, hebben vaak een negatief beeld van zichzelf en van anderen en de kans is aanwezig dat hun kinderen die beelden overnemen.

Een groot deel van deze drie overdrachtsmechanismen is vooralsnog hypothetisch. Hoewel de ideeën voortvloeien uit de resultaten van onderzoek op verwante terreinen, is de relevantie daarvan voor het maltraheren van kinderen door ouders vooralsnog nauwelijks getoetst.

Ontwikkelingspsychologische theorieën over mechanismen waarbij vooral aandacht wordt besteed aan de continuïteit van de overdracht

Bij de ontwikkelingspsychologische theorieën wordt vooral uitgegaan van de ontwikkeling van het individu. Bij de volgende theorieën wordt vooral de continuïteit van de overdracht benadrukt:

- Volgens de *psychobiologische theorie* kunnen bij een ouder die als kind is gemaltraiteerd, jeugdtrauma's opnieuw de kop opsteken wanneer het eigen kind bijvoorbeeld huilt. Dat kan bij de ouder een innerlijk conflict veroorzaken dat extra energie kost, hetgeen van nadelige invloed kan zijn op het evenwicht en functioneren van de betrokkene. De ouder tracht het innerlijke conflict op te lossen door het kind tot bedaren te brengen. Indien hij of zij daar niet snel in slaagt, worden de pijnlijke herinneringen aan de eigen jeugd verhevigd en dat vergt zoveel energie van de ouder dat hij of zij niet meer adequaat op het kind kan reageren en het gaat slaan.
- Volgens de *psycho-analytische theorie* doorloopt het jonge kind bij de ontwikkeling van zijn egofunctie een fase van 'grootheidsbeleving'. In deze fase heeft het kind de illusie dat het almachtig is. Indien het kind in dit stadium van zijn ontwikkeling op liefdevolle wijze door zijn ouders wordt 'gestuurd', maakt de illusie van almacht geleidelijk plaats voor een

meer ontwikkeld ik dat steeds vaardiger wordt in zijn aanpassing aan de reële wereld. Indien het kind echter in de fase van zijn grootheidbeleving door zijn ouders wordt gemaltraiteerd, kan dat tot gevolg hebben dat het kind op volwassen leeftijd de rollen in zijn of haar eigen gezin omkeert. In dat geval dwingt de betrokkene zijn of haar eigen kind om de rol van een koesterende ouder te vervullen, terwijl hij of zij zelf de rol van het kind aanneemt. Indien het eigen kind dan niet aan de behoeften van de ouder kan voldoen, kan het daarmee diens woede en/of verwerping over zich afroepen. Dit kan, evenals bij de vorige generatie, leiden tot wangedrag van de ouder tegenover het kind.

- Volgens *de theorie van de roulerende rekening* bestaat er tussen ouders en kinderen een onverbreekelijke loyaliteitsband en is die relatie in dat opzicht uniek. Binnen deze relatie is wél, evenals in alle andere relaties tussen mensen, sprake van rechten en plichten, van een balans tussen 'verdiensten' en 'schulden'. Indien ouders zich tegenover hun kind misdragen, komen zij bij het kind in het krijt te staan. Het kind heeft behoefte aan vereffening van deze 'openstaande rekening', maar klopt daarvoor, vanwege zijn onverbreekelijke loyaliteit tegenover zijn ouders, niet bij hen aan. Dit kan ertoe leiden dat het kind, eenmaal volwassen geworden, zijn of haar tegoed 'int' door de eigen kinderen te maltraheren.

Ontwikkelingspsychologische theorieën over mechanismen waarbij ook aandacht wordt besteed aan een mogelijke doorbreking van de cyclus

Bij sommige ontwikkelingspsychologische theorieën wordt niet alleen aandacht besteed aan de wijze waarop de cyclus van ouderlijk wangedrag in stand blijft, maar ook aan de wijze waarop deze kan worden doorbroken.

- Volgens *de theorie over de kwaliteit van de hechting* verinnerlijkt een jong kind zijn of haar ervaringen in de relatie met de ouder aan wie het kind zich hecht. Genoemde hechtingsrelatie vormt voor het kind een prototype voor alle andere relaties in zijn verdere leven en is ook van invloed op zijn zelfbeeld. Volgens deze theorie hebben in hun jeugd gemaltraiteerde volwassenen een beeld van hun relaties met anderen dat wordt beheerst door de thema's: conflicten, macht en afwijzing. Zij wantrouwen anderen en geloven heilig in het recht van de sterkste. Dit heeft tot het gevolg dat zij zich tegenover personen die zwakker zijn dan zijzelf (zoals hun kinderen) heerszuchtig en dominant opstellen. Deze theorie laat echter de mogelijkheid van doorbreking van de cyclus open. Iedereen vervult, aldus deze opvatting, namelijk een actieve rol bij de interpretatie van diens huidige situatie op grond van diens ervaringen en daarop gebaseerde verwachtingen. Daardoor kan het oorspronkelijk negatieve beeld dat onveilig gehechte personen van zichzelf en van hun relaties met anderen hebben, nog in positieve zin veranderen, vooral gedurende overgangperiodes in hun leven, zoals bij de geboorte van hun eerste kind. Genoemde veranderingen kunnen bij hen ook tot gunstige gedragsveranderingen leiden.
- Volgens een andere theorie is sprake van *een wisselwerking tussen risicofactoren en protectieve factoren* en kan die wisselwerking tijdens het leven veranderen. Volgens deze theorie is bij de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag sprake van een keten van elkaar versterkende risicofactoren, die op gang is gebracht door de negatieve

ervaringen van de ouders in hun jeugd. Deze keten kan echter, ook op volwassen leeftijd, worden doorbroken. Personen veranderen als gevolg van het ouder worden en ook hun relaties met anderen zijn aan veranderingen onderhevig. Slechts weinig ervaringen hebben effecten op lange termijn die niet meer kunnen worden gewijzigd door tussenkomende gebeurtenissen en omstandigheden. Aangezien de continu verloopende ontwikkelingen in de loop van de tijd afhankelijk zijn van diverse schakels, doen zich ook telkens weer mogelijkheden voor om de keten te doorbreken.

- In de theorie over *traumaverwerking en transformatie* wordt de veranderlijkheid benadrukt waarmee voormalige slachtoffers van ouderlijk wangedrag op volwassen leeftijd op hun vroegere jeugdtrauma's kunnen reageren. Het transformatiemodel concentreert zich op het veranderende perspectief van het slachtoffer. Vanuit het slachtoffer gezien kan de pijnlijke jeugdervaring bij het terugblikken andere betekenissen krijgen. Daardoor verdwijnt het (psychische) letsel niet, maar kan het slachtoffer wél met een nieuwe blik naar de traumatische gebeurtenis gaan kijken. Als gevolg daarvan is de wijze waarop deze trauma's kunnen doorwerken in het gedrag van die slachtoffers tegenover onder meer hun eigen kinderen, eveneens aan veranderingen onderhevig. Een adequate traumaverwerking kan tot doorbreking van de cyclus van transgenerationale overdracht leiden. Ontwikkelingen en bepaalde mijlpalen in het leven, zoals het krijgen van een kind, zijn belangrijke *triggers* of pijlers in het verwerkingsproces. Ze roepen herinneringen aan het trauma op of ze worden met het trauma in verband gebracht. Dergelijke triggers worden soms gezien als 'wissels die tot inzicht leiden'. Triggers of wissels zijn daarmee niet alleen momenten van terugval, maar ook nieuwe kansen. Ze kunnen degene die het trauma moet verwerken het besef geven op de verkeerde weg te zijn en die persoon ertoe brengen het roer om te gooien.

Het transformatiemodel houdt ook rekening met verschillen in aard en ernst van de ondervonden jeugdtrauma's en met verschillen tussen de individuele slachtoffers in hun reacties op hun jeugdtrauma's. Bovendien laat het de mogelijkheid open dat er beschermende processen of buffers zijn die de kans op transgenerationale overdracht verkleinen.

Wij menen dat de hiervoor genoemde theorieën ter verklaring van de overdracht van ouderlijk wangedrag elkaar niet behoeven uit te sluiten.

Mechanismen die bij de overdracht van deviant of crimineel gedrag een rol kunnen spelen

In de literatuur worden diverse verklaringen gegeven voor het verschijnsel dat *deviantie/criminaliteit* veelal in bepaalde families is geconcentreerd en dat dergelijke problemen van de ene generatie op de volgende kunnen worden overgedragen. Deze verklaringen behoeven elkaar niet uit te sluiten.

De theorieën over de overdracht van deviant/crimineel gedrag van minderjarigen geven een beschrijving van mechanismen, waarbij specifieke factoren (en de wisselwerking daartussen) worden genoemd, die daarop van invloed kunnen zijn. Een dergelijke overdracht kan verband houden met genetische factoren en met een selectieve partnerkeuze van de ouders. Daarnaast kan deze een gevolg zijn van wederzijdse beïnvloeding van deviante/criminele familieleden en, in het geval van criminaliteit, van etikettering door de

autoriteiten. Transgenerationele overdracht van criminaliteit kan ook in de hand worden gewerkt door het verband tussen criminaliteit en andere risicofactoren, zoals opvoedingsmethoden, die niet bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van een sterk geweten. Deze risicofactoren kunnen op hun beurt de kans op crimineel gedrag verder vergroten. De overdracht van criminaliteit kan ook worden gezien als onderdeel van de overdracht van deprivatie en van afwijkend gedrag in het algemeen.

Methodologische aspecten

Er worden in de literatuur veel kritische kanttekeningen geplaatst bij de wijze waarop onderzoek naar de transgenerationele overdracht van ouderlijk wangedrag en van deviant/crimineel gedrag van kinderen is opgezet en uitgevoerd. Deze kritiek heeft onder meer betrekking op het ontbreken van een theoretische onderbouwing, het ontbreken van eenduidige definities, het retrospectieve karakter van en het ontbreken van een controlegroep bij veel onderzoeken. Deze methodologische tekorten kunnen (deels) een verklaring vormen voor het gebrek aan eenduidigheid van de onderzoeksresultaten.

Toekomstige onderzoeken die bij voorkeur een prospectief karakter hebben, waarbij onder meer zoveel mogelijk dezelfde en duidelijk omschreven definities met heldere criteria worden gehanteerd en waarbij gebruik wordt gemaakt van controlegroepen, zullen waarschijnlijk tot meer inzicht in het vraagstuk van de transgenerationele overdracht leiden.

Voorlopige suggesties voor het beleid

Ten slotte nog enkele voorlopige suggesties voor het beleid. In afwachting van de resultaten van het empirische onderzoeksgedeelte door Adviesbureau van Montfoort, doen wij hier geen gedetailleerde beleidsaanbevelingen. In de literatuur wordt niet of nauwelijks expliciet vermeld welke maatregelen genomen zouden kunnen worden ter voorkoming of bestrijding van de transgenerationele overdracht van problemen die tot kinderschermingsmaatregelen (kunnen) leiden. In de literatuur wordt echter wél melding gemaakt van risico- en protectieve factoren die de kans op overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover de kinderen en van probleemgedrag van minderjarigen respectievelijk kunnen vergroten en verkleinen. Hoewel dat voor lang niet alle factoren geldt, kunnen sommige risicofactoren waarschijnlijk met ingrijpen van buitenaf (zo veel mogelijk) worden geëlimineerd, terwijl sommige protectieve factoren door middel van een dergelijk ingrijpen vermoedelijk kunnen worden gecreëerd of versterkt. Het zijn de risico-verhogende en protectieve factoren uit de *omgeving* van het (voormalige) kind-slachtoffer die kunnen worden beïnvloed. Naar aanleiding van de onderzoeksresultaten menen wij dat voor de preventie van en de interventie bij ouderlijk wangedrag tegenover kinderen de volgende punten de aandacht verdienen:

- Omdat ouderlijk wangedrag tegenover kinderen meestal gepaard gaat met andere gezinsproblemen, is het gewenst dat interventie niet alleen op dit wangedrag is gericht, maar ook op het functioneren van het gezin in het algemeen.
- Discontinuïteit in de verzorging/opvoeding van het kind is een risicofactor. Daarom is het van belang dat er zo min mogelijk wordt gewisseld

onder degenen die met de verzorging/opvoeding van het kind zijn belast, indien zij die taak op een acceptabele wijze vervullen.

- (Professionele) steun voor een kind dat het slachtoffer is van ouderlijk wangedrag en voor in hun jeugd gemaltraiteerde ouders kan de kans op overdracht verkleinen. Therapie bij adolescenten en jonge volwassenen bijvoorbeeld blijkt de kans op overdracht kleiner te maken.
- Tijdig ingrijpen bij kinderen met kenmerken die hen extra kwetsbaar kunnen maken voor de schadelijke effecten van het gemaltraiteerd worden, is nog dringender dan bij kinderen die niet tot een dergelijke risicogroep behoren. Dat geldt bijvoorbeeld voor kinderen die al op heel jonge leeftijd worden misbruikt, mishandeld of verwaarloosd, en voor kinderen met een minder dan gemiddelde intelligentie die het slachtoffer zijn van ouderlijk wangedrag. Kinderen die ernstig, frequent en/of door beide ouders worden gemaltraiteerd, verdienen eveneens speciale aandacht.
Dat geldt ook voor kinderen bij wie met betrekking tot deviant/crimineel gedrag sprake is van een wisselwerking tussen genetische risicofactoren en risicofactoren in hun omgeving, vooral indien de intelligentie van deze kinderen onder het gemiddelde ligt.

Wellicht bieden de bestaande kindbeschermingsmaatregelen de mogelijkheid om de hulpverlening aan c.q. behandeling van kinderen of hun gezinnen toe te spitsen op activering van één of meer (latent) aanwezige protectieve factoren dan wel op reductie van de invloed van risicofactoren op diverse gebieden, teneinde op die manier een begin te maken met het doorbreken van eventuele vicieuze cirkels van transgenerationale overdracht. Hulpmiddel hierbij zou kunnen zijn dat bij onderzoek en rapportage in het kader van mogelijke justitiële bemoeienis systematisch wordt gekeken naar de aanwezigheid van (te beïnvloeden) protectieve en risicofactoren bij het kind, het gezin en de naaste omgeving. Een dergelijke inventarisatie biedt tevens aanknopingspunten voor het in het kader van de kindbeschermingsmaatregel op te stellen hulpverleningsplan.

1 Inleiding

Op verzoek van de Directie Preventie, Jeugd en Sancties (DPJS) van het ministerie van Justitie en in overleg met Vedio (koepelorganisatie gezinsvoogdij) en de Raad voor de Kinderbescherming vindt een onderzoek plaats naar de transgenerationele overdracht van kinderschermingsmaatregelen en van problemen die daartoe aanleiding (kunnen) geven. Dat wil zeggen dat wordt nagegaan of en, zo ja, hoe kinderschermingsmaatregelen en problemen die tot het opleggen daarvan (kunnen) leiden, van generatie op generatie worden overgedragen. De uitkomsten van het onderzoek zijn bedoeld ter ondersteuning van eventuele wijzigingen in wetgeving, beleid en uitvoering van de kinderschermingsmaatregelen.¹

Het onderzoek naar transgenerationele overdracht bestaat uit twee delen: een literatuurstudie, uitgevoerd door het WODC, en een empirisch onderzoek verricht door Adviesbureau van Montfoort.

In kringen van kinderscherming en gezinsvoogdij leeft sterk het idee dat ouders van kinderen die onder een kinderschermingsmaatregel vallen (ondertoezichtstelling, ontheffing of ontzetting) zelf ook vaak een kinderschermingsverleden hebben. Verder wordt verondersteld dat de Raad voor de Kinderbescherming eerder om een maatregel verzoekt, indien bekend is dat tenminste één van de ouders van het kind in kwestie zelf ook kinderschermingskind is geweest.

Zeker zo relevant als de vraag of er sprake is van transgenerationele overdracht van kinderschermingsmaatregelen, is de vraag of *problemen* die tot kinderschermingsmaatregelen aanleiding (kunnen) geven, van generatie op generatie worden overgedragen. Verder is het van belang dat wordt nagegaan welke factoren (mede)bepalend zijn voor het al dan niet doorgeven van problemen aan een volgende generatie, en in hoeverre hierbij van de opgelegde maatregelen zelf een bevorderende dan wel remmende werking uitgaat. Op welke wijze zijn eventuele vicieuze cirkels te doorbreken door middel van wijzigingen in wet, beleid en/of uitvoeringspraktijk?

In deze notitie wordt het literatuurgedeelte van het onderzoek besproken. De literatuurstudie dient onder meer ter voorbereiding en ondersteuning van het empirische gedeelte van het onderzoek, namelijk als basis voor een reeks diepte-interviews met kinderschermingskinderen en hun ouders. Daarnaast kunnen de ervaringen, elders opgedaan met de opzet en uitvoering van onderzoek naar transgenerationele overdracht, relevant zijn voor het

---

¹ Op verzoek van de hiervoor genoemde instanties vindt gelijktijdig een onderzoek plaats naar de effectiviteit van een kinderschermingsmaatregel, te weten de ondertoezichtstelling (ots). Genoemd onderzoek waarvan de resultaten elders worden gepubliceerd, wordt uitgevoerd door de Vrije Universiteit. Om de resultaten van genoemde onderzoeken zo goed mogelijk op elkaar te kunnen afstemmen is een gemeenschappelijke begeleidingscommissie geïnstalleerd.

veldonderzoek. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan de samenstelling van de te onderzoeken groepen, de keuze van de variabelen en van de meetinstrumenten. Bovendien biedt de literatuurstudie de mogelijkheid de resultaten van het empirische onderzoek te vergelijken met die van andere onderzoeken op dit terrein. Het verschaft daarmee een brede basis voor beleidsaanbevelingen.

De resultaten van het empirische gedeelte van het onderzoek zullen afzonderlijk worden gepubliceerd.

1.1 Onderzoeksvragen

De oorspronkelijke onderzoeksvragen luiden:

- 1 In hoeverre hebben kinderbeschermingskinderen (groot)ouders die in hun eigen jeugd ook kinderbeschermingskind zijn geweest? Komt dat bij deze groep kinderen vaker voor dan bij een doorsnee van de bevolking?
- 2 In welke mate vertonen bepaalde (nader te omschrijven) problemen van generatie op generatie telkens eenzelfde patroon? Welke factoren spelen een rol bij deze transgenerationele overdracht, kunnen deze factoren worden beïnvloed en, zo ja, hoe?

Het gaat bij deze onderzoeksvragen niet alleen om de transgenerationele overdracht van kinderbeschermingsmaatregelen, maar ook om die van achterliggende problemen; deze twee dienen goed uit elkaar te worden gehouden.

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen problemen en maatregelen omdat voor lang niet *alle* kinderen die met problemen te kampen hebben die tot kinderbeschermingsmaatregelen *kunnen* leiden, dergelijke maatregelen worden genomen.

Er is in de literatuur geen onderzoek aangetroffen dat specifiek is gericht op de transgenerationele overdracht van *kinderbeschermingsmaatregelen*.

Er wordt bij enkele onderzoeken wél melding gemaakt van kinderbeschermingsmaatregelen, in casu plaatsing in een kindertehuis, bij twee opeenvolgende generaties. Deze variabele is echter uitsluitend als *indicator* gebruikt voor het onvermogen van ouders om hun kinderen op te voeden (Quinton en Rutter, 1984a en b; Quinton e.a., 1985; Rutter e.a., 1990) (zie paragraaf 2.1).²

Verder is zowel in het buitenland als in Nederland onderzocht welke factoren van invloed zijn op de kans dat problemen die tot interventie van de kinderscherming kunnen leiden, aan het licht komen en worden gemeld (Dijkstra en Langeland, 1993; Hoefnagels, 1997). Daarnaast is in Nederland onderzoek gedaan naar factoren die van invloed zijn op de beslissing van de raad voor de kinderscherming om dergelijke meldingen in onderzoek te nemen (Van Montfoort, 1993, p.55-57). Daarbij is ook onderzocht welke factoren

---

² Naast het Britse onderzoek waarbij plaatsing in een kindertehuis als indicator voor problemen bij twee generaties wordt gebruikt, zijn in de literatuur een Fins, Australisch en Amerikaans onderzoek aangetroffen, waarbij contact met de kinderscherming of een kinderbeschermingsmaatregel als indicator voor problemen bij één generatie wordt gebruikt (zie paragraaf 2.2.1 en 2.4.1). 'Contact met de kinderscherming' of een 'kinderbeschermingsmaatregel' hebben echter als indicator voor problemen waarschijnlijk niet overal dezelfde betekenis en zijn daarom onderling moeilijk te vergelijken. De systemen van vrijwillige en gedwongen hulpverlening lopen immers in de diverse landen uiteen. Dat geldt ook voor de taken en bevoegdheden van de kinderschermingsinstanties. Daardoor zullen de officieel geregistreerde gegevens per land verschillen.

van invloed zijn op de kans dat de raad voor de kindbescherming om een maatregel verzoekt (Van Montfoort, 1993, p. 85 e.v.). Er is echter geen onderzoek gedaan waarbij is nagegaan in hoeverre er sprake is van *transgeneratieve overdracht* van dergelijke factoren.

Uit het voorgaande blijkt dat op grond van de literatuur niets valt te zeggen over de mate waarin en de omstandigheden waaronder kindbeschermingsmaatregelen van generatie op generatie worden overgedragen. Daarom kunnen de vragen die betrekking hebben op de transgeneratieve overdracht van dergelijke maatregelen hier niet worden beantwoord.

Er is wél literatuur aangetroffen over de transgeneratieve overdracht van *problemen* die tot kindbeschermingsmaatregelen aanleiding (kunnen) geven. Daarbij wordt ingegaan op de vraag in hoeverre de (klein)kinderen van (groot)ouders die als kind met één of meer van dergelijke problemen te kampen hadden, vaker (daarmee vergelijkbare) problemen hebben dan bij een doorsnee van de bevolking het geval is.

Er wordt in de literatuur ook melding gemaakt van factoren die de kans op overdracht vergroten of verkleinen. Bovendien wordt een aantal theorieën beschreven over de mechanismen die mogelijk ten grondslag liggen aan de transgeneratieve overdracht van genoemde problemen.

Gezien het accent dat in de literatuur wordt gelegd op de transgeneratieve overdracht van *problemen* in plaats van die van *maatregelen*, worden de onderzoeksvragen voor de literatuurstudie als volgt geformuleerd:

- 1 In hoeverre hebben kinderen met problemen die tot kindbeschermingsmaatregelen (kunnen) leiden (groot)ouders die in hun eigen jeugd ook dergelijke problemen hadden? Komt dat bij deze groep kinderen vaker voor dan bij een doorsnee van de bevolking?
- 2 In welke mate vertonen bepaalde (nader te omschrijven) problemen die tot kindbeschermingsmaatregelen (kunnen) leiden van generatie op generatie telkens eenzelfde patroon? Welke factoren spelen een rol bij deze transgeneratieve overdracht, kunnen deze factoren worden beïnvloed en, zo ja, hoe?

1.2 Problemen die aanleiding (kunnen) geven tot kindbeschermingsmaatregelen

Indien een kind ernstig in zijn ontwikkeling wordt bedreigd en de problemen niet met vrijwillige hulp kunnen worden opgelost, of als het gezin deze hulp niet wil aanvaarden, kan de kinderrechter, op aanvraag van de raad voor de kindbescherming, *een maatregel van kindbescherming* uitspreken. De rechter verplicht hiermee het gezin om hulp aan te nemen (Raad voor de kindbescherming, ministerie van Justitie, 1997). Komen (1999) heeft in de door haar bestudeerde kindbeschermingsdossiers in concreto de volgende problemen aangetroffen die tot kindbeschermingsmaatregelen hebben geleid³:

- verwaarlozing van minderjarigen;
- mishandeling van minderjarigen;
- seksueel misbruik van minderjarigen;

---

³ Zij bestudeerde 206 dossiers van het Bureau Kinderrechter van de arrondissementsrechtbank Dordrecht.

— deviant en crimineel gedrag van minderjarigen.

Bij verwaarlozing en mishandeling valt een onderscheid te maken tussen fysieke en emotionele verwaarlozing en mishandeling.

In deze notitie gaat het wat betreft mishandeling en seksueel misbruik van minderjarigen in principe uitsluitend om dergelijk wangedrag *in de huiselijke kring*. Een probleem is echter dat bij sommige onderzoeken slachtoffers van seksueel misbruik door *onbekenden* eveneens in de onderzoeksgroep zijn opgenomen. Bovendien valt uit de literatuur niet altijd op te maken of dat wel of niet het geval is.

In geval van mishandeling, verwaarlozing of seksueel misbruik wordt de verantwoordelijkheid voor de problemen in principe bij de opvoeders gelegd.⁴ In het geval van deviant of crimineel gedrag geeft het gedrag van het kind zelf direct aanleiding tot het nemen van maatregelen.

1.2.1 Verwaarlozing van minderjarigen

Er valt een onderscheid te maken tussen fysieke en emotionele of affectieve verwaarlozing van kinderen:

— *Fysieke verwaarlozing* verwijst naar ernstige nalatigheid van de kant van de ouders bij het geven van voedsel, kleding, onderdak, medische zorg en bescherming aan hun kinderen (Widom, 1989a). Zuravin (1992) onderscheidt 14 soorten verwaarlozing die betrekking hebben op de zorg voor de gezondheid, toezicht en bescherming, opleiding en fysieke verzorging.⁵

— *Emotionele of affectieve verwaarlozing* is een vaag begrip en voor velerlei uitleg vatbaar. Ondanks de vaagheid van het begrip, is het echter duidelijk dat er kinderbeschermingspupillen zijn die onvoldoende liefde en aandacht krijgen en daaronder lijden (Komen, 1999, p. 76). Egeland (1991, p. 47 e.v.) omschrijft emotionele verwaarlozing als verwerping van het kind, het in psychologisch opzicht niet beschikbaar zijn voor het kind, geen betrokkenheid daarmee tonen en er niet op reageren. Lambermon en van IJendoorn (1991) verstaan onder 'verwaarlozing' de combinatie van emotionele en pedagogische verwaarlozing. Volgens Komen (1999) vond in de kinderbeschermingsdossiers van de afgelopen veertig jaar een verschuiving plaats in de definiëring van emotionele kinderverwaarlozing. Terwijl het accent begin jaren zestig lag op de afwezigheid van toezicht en van vaste regels, werd in de jaren zeventig vaker gesproken van het ontbreken van 'echte' emotionele be-

---

⁴ De opvoeders van het kind zijn niet altijd de ouders. Bovendien kunnen ook andere gezins-, familieleden of bekenden die niet direct met de opvoeding van het kind zijn belast, zich tegenover het kind misdragen. Indien zijn opvoeders het kind daartegen onvoldoende kunnen of willen beschermen, kan ook dit wangedrag aanleiding geven tot maatregelen. Tenzij daar in de literatuur expliciet melding van wordt gemaakt, spreken wij echter – gemakshalve – van ouderlijk wangedrag.

⁵ Deze 14 subtypen van verwaarlozing zijn (Zuravin, 1991, tabel 5.5., p. 118): (1) weigering of onvermogen om voor de fysieke gezondheid te zorgen; (2) uitstel bij het verlenen van fysieke gezondheidszorg; (3) weigering of onvermogen om bij te dragen aan de geestelijke gezondheid; (4) uitstel bij het verstrekken van zorg voor de geestelijke gezondheid; (5) te weinig toezicht houden op het kind; (6) weigering of onvermogen om het kind te beschermen; (7) verwaarlozing verband houdend met gebrek aan bescherming; (8) het kind verlaten/in de steek laten; (9) het kind geen permanent thuis kunnen bieden; (10) verwaarlozing van de persoonlijke hygiëne; (11) gevaar in huis; (12) gebrek aan sanitaire voorzieningen in huis; (13) verwaarlozing van de voeding; (14) verwaarlozing van het onderwijs van het kind.

trokkenheid van de ouders bij hun kinderen, terwijl in de jaren negentig melding werd gemaakt van onvoldoende betrokkenheid, te weinig 'diepgang' en wederom een gebrek aan ouderlijke supervisie. Per saldo wijst deze verschuiving er op dat aan de ouders steeds hogere eisen worden gesteld, aldus Komen.

1.2.2 *Mishandeling van minderjarigen*

Onder 'kindermishandeling' wordt in de literatuur meestal alleen fysieke kindermishandeling verstaan, maar soms wordt ook melding gemaakt van emotionele kindermishandeling:

- Zuravin e.a. (1996) definiëren *fysieke kindermishandeling* als het hard slaan van minderjarigen.
Volgens Caliso en Milner (1992) is sprake van fysieke kindermishandeling als minderjarigen door toedoen van een van de ouders⁶ blauwe plekken of ernstiger lichamelijk letsel oplopen.
Elders geeft Milner een nog meer gedetailleerde definitie van fysieke kindermishandeling, namelijk 'een minderjarige niet per ongeluk fysiek letsel toebrengen, zodanig dat er sprake is van een risico van dood, verminking, aantasting van de lichamelijke gezondheid of een verlies of beschadiging van de functie van een orgaan' (Milner, zie Litty e.a., 1996).
- Sommige auteurs besteden eveneens aandacht aan het probleem van de *emotionele kindermishandeling* (Carson e.a., 1990; Baartman, 1991; Tomison, 1996; Trowell e.a., 1997). Volgens Egeland (1991, p. 47 e.v.) is er sprake van verbale mishandeling als de opvoeders het kind voortdurend op fouten wijzen en op ongenadige wijze kritiek leveren.
Thomas en Kaplan (zie Trowell e.a., 1997) wijzen er echter op dat er geen eenduidige definitie voor emotionele kindermishandeling bestaat. Soms wordt de grens tussen emotionele mishandeling en emotionele verwaarlozing ook niet duidelijk afgebakend. Dit geldt voor de definitie van Guttman en Seeley die 'negeren' eveneens tot 'emotionele mishandeling' rekenen en voor de Australische Children Act, die emotionele mishandeling omschrijft als 'voortdurende of ernstige emotionele mishandeling of verwerping die een negatief effect heeft of kan hebben op de emotionele ontwikkeling en het gedrag van een kind' (zie Trowell e.a., 1997). Ook bij de definitie van Glaser (zie Trowell e.a., 1997) valt 'emotionele verwaarlozing' onder 'emotionele kindermishandeling'. Hij onderscheidt de volgende vormen van emotionele kindermishandeling:
  - het kind voortdurend (soms ten onrechte) op tekorten wijzen;
  - het emotioneel niet beschikbaar zijn voor het kind, er niet op reageren en het kind verwaarlozen;
  - het niet erkennen of respecteren van de individualiteit van het kind;
  - onmogelijke of tegenstrijdige eisen aan het kind stellen;
  - het kind deviant gedrag aanleren.

1.2.3 *Seksueel misbruik*

Zuravin e.a. (1996) geven een beperkte definitie voor seksueel misbruik van minderjarigen:

---

⁶ Zij beperken zich bij hun onderzoek tot de moeder.

- betasting door de dader van de geslachtsorganen van het slachtoffer zonder dat laatstgenoemde dat wil, of het slachtoffer tegen diens wil dwingen de geslachtsorganen van de dader te betasten;
- gedwongen geslachtsgemeenschap.

Widom (1989a) geeft een wat ruimere definitie, maar beperkt zich eveneens tot lichamelijke contacten. Volgens haar varieert *seksueel misbruik* van 'strelen of betasten op een obscene manier' tot 'aanranding ter bevrediging van seksuele behoeften' en incest.

Dhawan en Marshall (1996) geven een nog ruimere definitie van seksueel misbruik, dat zij omschrijven als 'ongewenst contact van seksuele aard'. Daaronder vallen niet alleen lichamelijke contacten, zoals seksueel aanraken, orale, vaginale of anale seks, maar ook niet-lichamelijke activiteiten, zoals uitnodigingen tot seks en exhibitionisme.

1.2.4 *Probleemgedrag van minderjarigen*

Probleemgedrag van minderjarigen kan eveneens aanleiding geven tot kinderbeschermingsmaatregelen. Bij dergelijk probleemgedrag kan een onderscheid worden gemaakt tussen deviant en crimineel gedrag:

- Onder *deviant* gedrag wordt hier verstaan: onaangepast en/of afwijkend gedrag, waarbij sprake is van normoverschrijding zonder dat de wet wordt overtreden.⁷ Bij deviant gedrag volgens deze omschrijving valt bijvoorbeeld te denken aan een buitensporig gebrek aan zelfbeheersing, extreem agressief gedrag of spijbelen.
- Bij *crimineel* gedrag gaat het altijd om het overtreden van de wet.⁸ In de regel worden verkeersovertredingen niet tot crimineel gedrag gerekend.

---

⁷ Wij beperken ons hier tot die vormen van deviant gedrag die op zichzelf tot kinderbeschermingsmaatregelen aanleiding (kunnen) geven. Andere gedragsstoornissen, zoals extreem teruggetrokken gedrag, blijven hier buiten beschouwing.

⁸ Aangezien het strafrecht in de diverse landen verschilt, kan gedrag, bijvoorbeeld drugsgebruik, in het ene land 'crimineel' zijn, terwijl dat elders niet het geval is. Ondanks dat bezwaar, geven wij de voorkeur aan de term 'crimineel gedrag' boven die van 'antisociaal gedrag', omdat bepaalde vormen van deviant gedrag eveneens als 'antisociaal' kunnen worden beschouwd.

1.3 Knelpunten bij de terminologie

Zoals uit paragraaf 1.2 blijkt, worden voor 'mishandeling', 'verwaarlozing' en 'seksueel misbruik' door de diverse auteurs uiteenlopende definities gehanteerd. Daar komt nog bij dat uit de (Engelstalige) literatuur niet altijd valt op te maken welke van deze drie soorten ouderlijk wangedrag onder een bepaalde term valt. De term '*maltreatment*' heeft meestal op meerdere vormen van wangedrag van ouders tegenover hun kinderen betrekking. Onder de term '*abuse*' wordt soms alleen fysieke mishandeling verstaan, maar in andere gevallen worden daar ook emotionele mishandeling, seksueel misbruik en/of fysieke (soms ook emotionele) verwaarlozing toe gerekend.

Indien in de literatuur expliciet melding wordt gemaakt van fysieke of emotionele verwaarlozing, fysieke of emotionele mishandeling of seksueel misbruik, zullen deze termen worden gehanteerd. Wij hanteren de termen 'wangedrag' en 'maltraiteren' als verzamelnamen voor deze misdragingen.⁹ Wij gebruiken deze termen ook in die gevallen waarin het niet duidelijk is om welk soort wangedrag het precies gaat.

1.4 Transgenerationale overdracht van problemen

Onder het grote publiek is de opvatting populair dat de kinderen van ouders die zich misdragen, ook wel niet zullen deugen, zoals onder meer blijkt uit uitdrukkingen als 'zo vader zo zoon' en 'de appel valt niet ver van de boom'. Het is echter de vraag in hoeverre kinderen van ouders met gedragsproblemen werkelijk meer kans lopen dan anderen dat zij zich gaan misdragen. Er zijn immers genoeg gevallen bekend van goed functionerende personen, die in hun jeugd door hun ouders zijn gemaltraiteerd of die criminele ouders hadden, terwijl het omgekeerde zich eveneens voordoet. (zie onder andere Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Dijkstra, 1995a en 1995b). Er zijn diverse pogingen gedaan om de hypothese van transgenerationale overdracht te toetsen. Daarbij is nagegaan of personen die hun kinderen mishandelen, verwaarlozen en/of misbruiken, relatief vaak in hun eigen jeugd zijn gemaltraiteerd. Er is ook onderzocht of kinderen die door hun ouders worden gemaltraiteerd, later relatief meer kans lopen zich tegenover hun eigen kinderen te gaan misdragen. Daarnaast verdient onderzoek naar de transgenerationale overdracht van probleemgedrag van minderjarigen de

---

⁹ Bij de termen 'wangedrag' van en 'maltraiteren' door de ouders gaat het hier niet alleen om *opzettelijk* gedrag van de ouders dat voor het kind schadelijk is. Wij rekenen daar ook *onopzettelijk* gedrag toe van bijvoorbeeld ouders met een psychische stoornis of zwakbegaafde ouders. Het *nalaten* van voor het kind noodzakelijke handelingen, zoals bij verwaarlozing het geval is, valt eveneens onder deze termen.

aandacht, ter beantwoording van de vraag of de kans op crimineel gedrag groter is bij kinderen van ouders die zelf ooit delicten begingen.¹⁰

Bij onderzoek naar transgenerationale overdracht verwijst de term *generatie* naar de plaats van iemand in de afstamming van de familie (zie Gadsden en Hall, z.j.).

Bij de overdracht van problemen die tot kinderbeschermingsmaatregelen kunnen leiden, kunnen de kinderen *dezelfde* problemen hebben als hun ouders of *andere* problemen vertonen die eveneens voor de kinderbescherming een reden kunnen zijn om in te grijpen (zie Baartman, 1991).

Er is sprake van *een doorbreking van de cyclus van transgenerationale overdracht* indien de kinderen van ouders met één of meer van de hiervoor genoemde problemen in hun jeugd, dergelijke problemen zelf niet hebben.

1.5 Reikwijdte van het onderzoek

De literatuurstudie is gericht op de transgenerationale overdracht van problemen die *direct* aanleiding (kunnen) geven tot kinderbeschermingsmaatregelen, zoals het maltraiteren van kinderen door hun ouders en probleemgedrag van de kinderen zelf. Andere problemen van ouders en kinderen, zoals alcoholisme, drugsverslaving en psychiatrische stoornissen, kunnen weliswaar een directe oorzaak vormen van de hiervoor genoemde problemen, maar zijn daarmee een *indirecte* oorzaak van de kinderbeschermingsmaatregelen. Daarom wordt daar niet expliciet maar slechts zijdelings aandacht aan besteed.

Verreweg de meeste onderzoeken naar de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag en/of deviant of crimineel gedrag van de kinderen heeft betrekking op *twee* generaties. Enkele onderzoeken omvatten *drie* generaties. Er is in de literatuur geen onderzoek aangetroffen waarbij is gekeken naar het functioneren van de ouders in *drie* generaties. Er is bij enkele onderzoeken naar de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag in twee generaties wél gekeken naar het effect van ouderlijk wangedrag van de tweede generatie op het gedrag van de derde generatie in de jeugd. Daarnaast wordt bij sommige onderzoeken naar de concentratie van criminaliteit in bepaalde families naar drie generaties gekeken.

Voor de literatuurstudie zijn in de periode augustus-november 2000 met behulp van trefwoorden diverse literatuur-databases geraadpleegd (zie bijlage 2: 1). Daarnaast hebben wij gebruik gemaakt van literatuurverwijzingen in de geraadpleegde literatuur. Een aantal auteurs van voor het onderzoek

---

¹⁰ In de literatuur over de concentratie van criminaliteit in bepaalde families wordt nagegaan of kinderen van ouders die delicten hebben begaan, extra risico lopen zich op *minderjarige leeftijd* deviant of crimineel te gaan gedragen. Wij zouden echter ook willen weten of hun ouders *als minderjarigen* deviant of crimineel gedrag toonden. Alleen in dat geval is immers sprake van de transgenerationale overdracht van problemen die tot kinderbeschermingsmaatregelen kunnen leiden. In de regel wordt echter niet vermeld op welke leeftijd de ouders zich voor het eerst aan vergrijpen schuldig maakten. Het is dus niet bekend of zij door dit gedrag überhaupt in aanmerking kwamen voor een kinderbeschermingsmaatregel.

Uit ander onderzoek is wél gebleken dat hoe jonger iemand is op het moment dat hij zijn eerste vergrijp pleegt, des te groter de kans op recidivisme is (Ashford en LeCroy, 1988; Gendreau e.a., 1996). Daaruit valt af te leiden dat zich onder de hardnekkige recidivisten een (wellicht aanzienlijk) aantal bevindt dat op minderjarige leeftijd is begonnen met het begaan van vergrijpen.

relevante literatuur is benaderd (zie bijlage 2, paragraaf 2). Bovendien zijn diverse sites op het Internet geraadpleegd (zie bijlage 2, paragraaf 3).

1.6 Indeling van de notitie

Eerst zal worden nagegaan in hoeverre met betrekking tot alle vormen van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen samen, en bij verwaarlozing, mishandeling en seksueel misbruik van kinderen afzonderlijk sprake is van transgenerationale overdracht. Eveneens wordt onderzocht in hoeverre er sprake is van transgenerationale overdracht van deviant en crimineel gedrag bij kinderen.

Daarna wordt aangegeven welke factoren een dergelijke overdracht in de hand kunnen werken en welke factoren daar juist bescherming tegen kunnen bieden, hetzij direct hetzij indirect. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van verschillende theorieën over mechanismen die aan de transgenerationale overdracht en de doorbreking daarvan ten grondslag kunnen liggen.

Om de bevindingen van de besproken onderzoeken zoveel mogelijk in de juiste proporties te laten zien, wordt daarna een overzicht gegeven van een aantal in de literatuur genoemde methodologische aspecten met betrekking tot deze onderzoeken.

De notitie wordt afgesloten met een slotbeschouwing naar aanleiding van de resultaten van de literatuurstudie.

2 Transgenerationale overdracht

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de resultaten van eerder verricht onderzoek naar de transgenerationale overdracht van het onvermogen van de ouders om hun kinderen op te voeden (met als indicator: plaatsing in een kindertehuis). Vervolgens wordt een overzicht gegeven van onderzoek naar de transgenerationale overdracht van specifieke vormen van ouderlijk wangedrag tegenover de eigen kinderen. Daarna wordt ingegaan op de transgenerationale overdracht van deviant en/of crimineel gedrag van kinderen.

Bij de overdracht van ouderlijk wangedrag kan dezelfde vorm van wangedrag zich in twee opeenvolgende generaties voordoen, zoals verwaarlozing, mishandeling of seksueel misbruik van minderjarigen. Er hoeft echter niet uitsluitend sprake te zijn van transgenerationale overdracht van *dezelfde* vorm van ouderlijk wangedrag tegenover de kinderen. Er kan ook een relatie zijn tussen een bepaalde vorm van wangedrag in de ene generatie en andersoortige problemen en vormen van wangedrag in de volgende. Baartman (1991) en Zuravin e.a. (1996) wijzen erop dat de hypothese van de transgenerationale overdracht betrekking heeft op meerdere vormen van wangedrag van opvoeders tegenover kinderen. Van ouders die hun kind fysiek mishandelen mag vaak gelden dat zij zelf als kind niet fysiek zijn mishandeld, maar dat houdt de mogelijkheid open dat zij het slachtoffer zijn geweest van één of meer andere vormen van wangedrag van hun ouders, bijvoorbeeld emotioneel geweld of incestueus misbruik. Omgekeerd kan een kind dat fysiek is mishandeld, later als ouder zijn kind seksueel misbruiken of verwaarlozen zonder het fysiek te mishandelen. Indien men het begrip 'ouderlijk wangedrag tegenover kinderen' voor beide generaties in zijn meest ruime betekenis hanteert, dan zal het overdrachtspercentage aanzienlijk hoger liggen dan de door Kaufman en Zigler geschatte 30% voor lichamelijke geweld, aldus Baartman.

Er is ook onderzoek gedaan naar de relatie tussen het maltraiteren van kinderen en later deviant en/of crimineel gedrag van deze kinderen (Widom, 1989a en 1989b; Widom, 1996; Zingraff e.a., 1993; Schwartz e.a., 1994; Smith en Thornberry, 1995). Bij dergelijk onderzoek gaat het echter om de relatie tussen problemen die slechts bij *één generatie* tot kinderbeschermingsmaatregelen kunnen leiden. De kinderen uit die generatie kunnen in contact met de kinderbescherming komen omdat zij door hun ouders worden gemaltraiteerd of (later) vanwege hun eigen deviante en/of criminele gedrag. Aangezien het bij het huidige onderzoek echter gaat om de relatie tussen problemen die bij *minstens twee generaties* tot kinderbeschermingsmaatregelen kunnen leiden, blijven laatstgenoemde onderzoeken hier buiten beschouwing.

In bijlage 3 wordt een overzicht gegeven van de onderzoeken die in dit hoofdstuk worden besproken.

2.1 Plaatsing van een kindertehuis als indicator voor ouderlijk onvermogen

Er is onderzoek verricht naar de transgenerationale overdracht van het disfunctioneren als ouder. Als indicator daarvoor wordt gebruik gemaakt van de variabele 'plaatsing van een kind in een kindertehuis vanwege een ontoereikende opvoeding'.

Bij deze onderzoeken is van twee soorten gegevens gebruik gemaakt (zie Baartman, 1991):

- retrospectieve gegevens waarbij het gaat om de vraag hoeveel procent van de ouders die als opvoeder ernstig tekortschieten, zelf ernstige tekorten in hun eigen opvoeding hebben ondervonden;
- prospectieve gegevens waarbij het gaat om de vraag hoeveel procent van de kinderen van wie de ouders bij hun opvoeding ernstig tekort zijn geschoten, zelf ernstig tekortschieten bij de opvoeding van hun eigen kinderen.

2.1.1 Retrospectief onderzoek

Quinton en Rutter (1984a en 1984b) verrichtten een onderzoek in een Londense achterstandsbuurt bij gezinnen (N=44) waarvan een kind minimaal acht maanden in een kindertehuis verbleef en waarvan al minstens één keer eerder een kind in een kindertehuis is geplaatst, omdat de ouder(s) als ouder(s) disfunctioneerde(n). De controlegroep bestond uit gezinnen uit dezelfde wijk (N=43). Van deze gezinnen is nooit een kind in een kindertehuis geplaatst. Van de gezinnen uit de onderzoeksgroep en de controlegroep zijn beide ouders of is één van de ouders geïnterviewd. Men vroeg de moeders en hun huidige partners naar hun voorgeschiedenis, hun huwelijksrelatie, hun psychische aanpassing en opvoedingsmethodes. Alle gezinnen hadden ten tijde van het onderzoek een kind van tussen de 5 en 8 jaar en de interviewvragen over het huidige functioneren van de ouders zijn speciaal gericht op de opvoeding van dat kind.

De moeders uit de onderzoeksgroep blijken niet alleen significant meer problemen te hebben met het opvoeden van hun kinderen dan de moeders van de controlegroep. Het percentage moeders met psychiatrische stoornissen ligt in de onderzoeksgroep ook veel hoger dan in de controlegroep, terwijl de gezinnen uit de onderzoeksgroep significant slechter zijn gehuisvest en veel vaker eenoudergezinnen zijn dan de gezinnen uit de controlegroep. Deze gegevens wijzen erop dat de gezinnen uit de onderzoeksgroep niet alleen veel meer problemen met het functioneren van de ouders als opvoeders hebben dan de gezinnen uit de controlegroep, maar ook met veel meer andere gezinsproblemen te kampen hebben.

Uit de onderzoeksresultaten blijkt verder dat drie keer zoveel moeders uit de onderzoeksgroep als uit de controlegroep als kind te lijden hebben gehad van hardvochtige opvoedingsmethodes, inclusief fysieke kindermishandeling. Van de moeders uit de onderzoeksgroep is 27% hardvochtig behandeld door hun vader, terwijl dat geldt voor 10% van de controlegroep. Dat verschil is niet significant. Met betrekking tot de opvoeding door de moeder is echter wél een significant verschil gevonden tussen onderzoeks- en controlegroep. Van de moeders uit de onderzoeksgroep is 38% hardhandig opgevoed door hun moeder, tegenover 10% van de moeders uit de controlegroep. Bovendien blijkt van de moeders van de onderzoeksgroep 25% zelf in haar jeugd in

een kindertehuis te zijn geweest, terwijl dat slechts bij 7% van de moeders uit de controlegroep het geval is geweest. Dit verschil is eveneens significant. (Quinton en Rutter 1984b).

2.1.2 Prospectief onderzoek

Bij een Brits prospectief onderzoek is een opvallend verschil in overdracht tussen mannen en vrouwen gevonden.

- Bij twee groepen *vrouwen* die als kind in de zestiger jaren voor het eerst zijn onderzocht, is een follow-up onderzoek gedaan. De vrouwen waren allen afkomstig uit een achterstandswijk in de Londense binnenstad. Een deel van de vrouwen (N=94) is destijds in een kindertehuis geplaatst, wegens een ontoereikende opvoeding van hun ouders en niet vanwege eigen deviant gedrag. De overige vrouwen die bij hun ouders zijn opgegroeid (N=51), fungeerden als controlegroep. Bij de follow-up, toen de vrouwen tussen de 21 en 27 jaar waren, zijn alle vrouwen geïnterviewd en hebben bij de vrouwen die inmiddels zelf kinderen hadden, observaties aan huis plaatsgevonden. Uit de resultaten blijkt dat de in een kindertehuis opgegroeide vrouwen veel slechter functioneren in psychosociaal opzicht en dat zij ook veel ernstiger opvoedingsproblemen met hun kinderen hebben dan de controlegroep. Van de moeders van de onderzoeksgroep verzorgt 18% het kind niet langer zelf om de een of andere reden, en dat geldt voor geen enkele moeder uit de controlegroep. Bovendien kan 35% van de moeders uit de onderzoeksgroep de opvoeding van (één van) haar kinderen (tijdelijk of blijvend) niet aan, waardoor iemand anders minstens zes maanden lang voor het kind heeft moeten zorgen. Dit geldt voor niemand uit de controlegroep. Alle moeders die bij de opvoeding van hun kinderen duidelijk tekort zijn geschoten en bij wie de kinderbescherming heeft ingegrepen, blijken hun jeugd of een deel daarvan in een kindertehuis te hebben doorgebracht. Aan de andere kant functioneert een derde van de moeders uit de onderzoeksgroep goed als opvoeder. Verder blijkt dat maar liefst meer dan de helft van de moeders uit de controlegroep problemen heeft met het opvoeden van hun kinderen, ook al zijn die problemen over het geheel genomen minder ernstig dan die bij de onderzoeksgroep (Quinton e.a., 1985; Rutter e.a., 1990).
- Parallel aan het hiervoor genoemde onderzoek, vond een prospectief follow-up onderzoek plaats bij twee groepen *mannen* die oorspronkelijk uit dezelfde Londense wijk afkomstig waren als de vrouwen. De onderzoeksgroep (N=91) bestond uit mannen die als kind in een kindertehuis zijn geplaatst, omdat hun ouders de opvoeding van hen niet aankonden en niet zozeer vanwege gedragsstoornissen bij de jongens zelf. De controlegroep (N=42) bestond uit mannen bij wie in de jeugd nooit is ingegrepen door de kinderbescherming. Bij de follow-up blijkt dat zich onder de mannen uit de onderzoeksgroep significant meer psychopathologie en deviant gedrag voordoet dan onder die van de controlegroep, én onder de vrouwen van de onderzoeks- en controlegroep. Voor beide seksen zijn verschillen tussen de onderzoeksgroep en de controlegroep te zien met betrekking tot het functioneren van hun gezinnen, maar dat verschil is bij de mannen minder groot dan bij de vrouwen en niet significant. Het is verder opmerkelijk dat *niemand* van de mannen uit de onderzoeks- en controlegroep kinderen heeft die ooit in een kindertehuis zijn geplaatst (Rutter e.a., 1990).

Het voorgaande wijst er op dat bij vrouwen sprake is van overdracht van problemen met de opvoeding van de kinderen, en bij mannen niet, aldus Rutter e.a. (1990). Dit is volgens hen een indicatie dat het goed verlopen van de opvoeding van de kinderen meer afhankelijk is van de moeder(figuur) dan van de vader(figuur).

2.1.3 *Samenvatting*

Onder moeders van kinderen die in een kindertehuis verblijven omdat de ouders de opvoeding van hen niet goed aankunnen, zijn er relatief meer die zelf als kind in een kindertehuis zijn geweest, dan onder moeders die geen kindertehuiskind hebben. Moeders met een kindertehuisverleden lopen ook meer kans zelf een kindertehuiskind te krijgen en andere psychosociale problemen te ondervinden, zoals psychische stoornissen en een slechte huisvesting, dan moeders zonder een dergelijk verleden. Niettemin blijkt een derde van de moeders met een kindertehuisverleden goed te functioneren als moeder. Vaders met een kindertehuisverleden hebben weliswaar vaker psychische stoornissen en tonen vaker deviant gedrag dan vaders zonder een dergelijk verleden, maar zij hebben niet vaker een kind dat in een kindertehuis is geplaatst.

2.2 **Kindermishandeling en ander wangedrag van ouders tegenover hun kinderen**

Er zijn diverse onderzoeken gedaan naar de transgenerationale overdracht van kindermishandeling. Daar worden soms ook andere vormen van wangedrag, namelijk verwaarlozing en/of seksueel misbruik, toe gerekend. Ook hier valt een onderscheid te maken tussen prospectief en retrospectief onderzoek.

Uit diverse literatuurstudies blijkt dat de gevonden overdrachtspercentages voor kindermishandeling, verwaarlozing en seksueel misbruik van kinderen, sterk uiteen lopen.

In de regel is alleen gekeken naar het effect van wangedrag van één ouder op de transgenerationale overdracht daarvan.

2.2.1 *Retrospectief onderzoek*

Onderzoek bij zich tegenover hun kind misdragende ouders zonder controlegroep

Baartman (1991) geeft in een literatuurstudie een overzicht van de resultaten van diverse retrospectieve onderzoeken. Daaruit blijkt dat onder ouders die hun kind fysiek mishandelen het percentage ouders dat zelf in de eigen jeugd fysiek is mishandeld sterk uiteenloopt en varieert van 7% (Gil, zie Baartman, 1991) tot 56% (Herrenkohl en Toedter, zie Baartman, 1991). Deze verschillen lijken duidelijk verband te houden met de samenstelling van de onderzoeksgroep. Het gevonden overdrachtspercentage hangt ook af van de vraag of voor de hele jeugd van de ouders is nagegaan of zij al dan niet het slachtoffer zijn geweest van fysieke mishandeling. Indien slechts naar een deel van de jeugd van de ouders is gekeken, is het overdrachtspercentage ook nog afhankelijk van de vraag *welk* deel van de jeugd van de ouders is bestudeerd. Straus bijvoorbeeld (zie Baartman, 1991) ging alleen na of de ouders tijdens hun adolescentie fysiek zijn mishandeld, en kwam daardoor volgens Baart-

man op een te laag percentage (18%). Kindermishandeling tijdens de adolescentie komt namelijk relatief veel minder vaak voor dan in de periode daarvoor.

Uit de gegevens van de diverse onderzoeken blijkt, aldus Baartman, dat er een verband is tussen het mishandelen van de eigen kinderen en het zelf als kind mishandeld zijn. Daarnaast blijkt echter dat er ook veel ouders zijn die hun kinderen fysiek mishandelen, zonder dat zij zelf als kind zijn mishandeld.

Onderzoek bij zich tegenover hun kind misdragende ouders met een controlegroep

Er wordt bij de hiervoor genoemde onderzoeken geen melding gemaakt van een controlegroep. Daardoor geven zij geen antwoord op de vraag of van ouders die zich tegenover hun kinderen misdragen er relatief meer in hun jeugd zijn gemaltraiteerd dan van ouders die geen wangedrag tonen. Er is immers niet nagegaan hoeveel procent van een met de onderzoeksgroep vergelijkbare groep ouders die zich echter niet misdragen tegenover hun kinderen, als kind is gemaltraiteerd. Hier volgt een overzicht van enkele onderzoeken waarin wél een controlegroep is opgenomen.

— In Finland is een groep moeders die in aanraking zijn gekomen met de kinderbescherming (N=25) vergeleken met een controlegroep van moeders die dat niet zijn (N=25). De groepen zijn gematcht aan de hand van de leeftijd van de moeders en van de kinderen, het aantal kinderen in het gezin en het geslacht van het kind (Haapasalo en Aaltonen, 1999). De contacten met de kinderbescherming van de moeders van de onderzoeksgroep waren alle een gevolg van kinderverwaarlozing, soms gecombineerd met kindermishandeling (in 9 van de 25 gevallen). De kinderen waren op het moment van het eerste contact met de kinderbescherming jonger dan zeven jaar en tijdens het onderzoek was hun gemiddelde leeftijd 12 jaar. De onderzoeksgegevens zijn ontleend aan de kinderbeschermingsdossiers van de onderzoeksgroep. Daarnaast zijn alle moeders en kinderen geïnterviewd en liet men de moeders vragenlijsten invullen. De moeders is onder meer gevraagd of zij in hun jeugd fysiek en emotioneel zijn mishandeld¹ en in hoeverre zij hun eigen kinderen door middel van straffen disciplineerden, en fysiek en emotioneel geweld tegen hen aanwendden.

Het is opmerkelijk dat tussen de twee groepen geen significante verschillen zijn gevonden met betrekking tot het aantal moeders dat in de jeugd *fysiek* is mishandeld. Bij de onderzoeksgroep geldt dat voor alle en bij de controlegroep voor 23 van de 25 moeders. Haapasalo en Aaltonen (1999) geven als mogelijke verklaring dat bij de moeders niet rechtstreeks is geïnformeerd of zij in hun jeugd al dan niet zijn mishandeld. In plaats daarvan is hun gevraagd of zich ooit bepaalde incidenten hebben voorgedaan, bijvoorbeeld of zij wel eens een klap hebben gekregen of aan hun haren zijn getrokken. Op grond van hun antwoorden bepaalden de onderzoekers of zij al dan niet zijn mishandeld. Door deze wijze van vragen is niet duidelijk of de moeders de door hen vermelde incidenten

---

¹ De informatie over slachtofferschap van seksueel misbruik in de jeugd, waarnaar eveneens is gevraagd, is niet statistisch verwerkt, omdat dat relatief veel minder vaak is voorgekomen dan de andere vormen van ouderlijk wangedrag. Van de 50 moeders zijn er 7 als kind seksueel misbruikt (Haapasalo en Aaltonen, 1999).

als mishandeling beschouwden of als acceptabele praktijken bij het opvoeden van kinderen.

De moeders uit de onderzoeksgroep zijn in *emotioneel* opzicht wél significant ernstiger mishandeld dan die uit de controlegroep. Zij hebben vooral te lijden gehad onder afwijzing, beschuldigingen, bangmakerij en onrechtvaardigheid.

Een ander verrassend resultaat is dat het aantal moeders dat meldde haar kind ooit fysiek of emotioneel te hebben mishandeld, in beide groepen gelijk is (12). Zowel door de onderzoeks- als de controlegroep zijn overwegend milde vormen van kindermishandeling gemeld. Ook dit gebrek aan onderscheid tussen de onderzoeks- en controlegroep zou een gevolg kunnen zijn van de wijze waarop de vragen aan de moeders zijn gesteld. Haapasalo en Aaltonen (1999) geven verder als mogelijke verklaring dat de meeste moeders uit de onderzoeksgroep alleen wegens verwaarlozing en niet wegens mishandeling van hun kinderen in aanraking zijn gekomen met de kinderbescherming. Het zou ook kunnen dat de moeders uit de onderzoeksgroep meer geneigd zijn tot sociaal wenselijke antwoorden dan de moeders uit de controlegroep. De informatie uit de kinderbeschermingsdossiers komt echter sterk overeen met die van de moeders uit de onderzoeksgroep, hetgeen een aanwijzing is dat de antwoorden van die moeders niet meer zijn beïnvloed door wat zij als sociaal wenselijk zagen dan de antwoorden van de moeders uit de controlegroep.

Een regressieanalyse van de hele groep van 50 moeders geeft een duidelijker beeld te zien. Daaruit blijkt dat het zelf als kind mishandeld zijn een predictor is voor mishandeling van het eigen kind. Verder blijkt dat vooral de moeders die in hun jeugd in emotioneel opzicht zijn mishandeld, bij de disciplineren van hun kind meer van straffen gebruik maken dan moeders bij wie dat niet is gebeurd (Haapasalo en Aaltonen, 1999).

- Cappell en Heiner (1990) verrichtten een onderzoek bij Amerikaanse samenwonende paren (al dan niet gehuwd) met inwonende kinderen uit een landelijke steekproef. Van elk paar is één persoon geïnterviewd over onder meer geweld tegen kinderen in diens huidige gezin en in het gezin waar hij of zij is opgegroeid. Een steekproef van ruim 2100 stellen leverde een respons van 888 op (487 vrouwen en 401 mannen). Het onderzoek had een aantal beperkingen. Er is alleen onderzoek gedaan naar paren die nog bij elkaar woonden. Bovendien behelsden de vragen over eventuele agressie tegenover hun kinderen slechts één kind per gezin ('het referentiekind'). Daarnaast hadden de vragen aan de ouders over eventueel agressief gedrag van hun eigen ouders tegenover hen alleen betrekking op hun tienertijd. Verder waren de referentiekinderen van de respondenten tijdens het onderzoek tussen de 3 en 17 jaar en is alleen nagegaan of de ouder in het jaar voorafgaand aan het onderzoek geweld tegen het referentiekind heeft gebruikt.

Uit het onderzoek blijkt onder meer dat vrouwelijke respondenten die door hun ouders zijn geslagen, significant vaker hun eigen kind slaan dan de vrouwen die in hun jeugd geen slaag hebben gekregen. Bij de mannelijke respondenten is een dergelijke relatie echter niet gevonden (Cappell en Heiner, 1990).

2.2.2 *Prospectief onderzoek*

Onderzoek bij in hun jeugd gemaltraiteerde ouders zonder controlegroep

Uit het literatuuroverzicht van Baartman (1991) blijkt dat ook bij prospectieve onderzoeken de overdrachtspercentages sterk uiteenlopen. Volgens Smith e.a. (zie Baartman, 1991) mishandelt slechts 3% van de ouders die in hun jeugd zijn mishandeld, hun eigen kinderen, terwijl dat volgens Herrenkohl e.a. (zie Baartman, 1991) bij 47% van de als kind mishandelde ouders het geval is.

Kaufman en Zigler (1993) schatten het overdrachtspercentage op 30%. Zij baseren hun schatting op de resultaten van een semi-prospectief onderzoek van Egeland en Jacobvitz (zie Kaufman en Zigler, 1993). Uit genoemd onderzoek blijkt dat 34% van in hun jeugd ernstig gemaltraiteerde moeders hun eigen kind fysiek mishandelen. Het gaat hier om een steekproef die door allerlei factoren (zoals een sociaal-economische achterstandssituatie) meer kans op problemen heeft dan een doorsnee van de bevolking. Kaufman en Zigler (1993) menen daarom dat men ervan uit mag gaan dat het overdrachtspercentage bij een meer representatieve steekproef iets lager ligt en komen op grond van die aanname op een schatting van 30%.

De resultaten van prospectief onderzoek lijken de hypothese enigszins te ondersteunen dat door hun ouders mishandelde kinderen op volwassen leeftijd vaker hun eigen kinderen gaan mishandelen dan bij een doorsnee van de bevolking het geval is. Aan de andere kant blijkt echter uit deze onderzoeksresultaten dat een ruime meerderheid van de als kind fysiek mishandelde ouders zijn of haar eigen kinderen niet fysiek mishandelt, aldus Baartman.

Onderzoek bij in hun jeugd gemaltraiteerde ouders met een controlegroep

Er wordt in de hiervoor aangehaalde literatuur geen melding gemaakt van de resultaten van onderzoek waarbij gebruik is gemaakt van een controlegroep van ouders die niet in hun jeugd zijn gemaltraiteerd. Daardoor valt op grond van deze resultaten niet na te gaan in hoeverre als kind gemaltraiteerde ouders meer dan andere ouders de kans lopen zich tegenover hun eigen kinderen te gaan misdragen. Er zijn ook prospectieve onderzoeken verricht, waarbij wél gebruik is gemaakt van een controlegroep:

- Bij een onderzoek van Widom (1989a en c) in een grootstedelijk gebied in het Middenwesten van de VS is een onderzoeksgroep samengesteld van kinderen die door hun ouders zijn verwaarloosd, mishandeld of misbruikt en die op het moment dat zich dat voordeed, jonger waren dan 11 jaar (N=908). De groep is samengesteld aan de hand van gerechtelijke gegevens uit de periode 1967-1971. De onderzoeksgroep is vergeleken met een controlegroep die in ras, sekse, leeftijd en sociaal-economische achtergrond met de onderzoeksgroep overeenkwam en waarvan de leden niet in de gerechtelijke dossiers stonden vermeld als slachtoffer van wan-gedrag van hun opvoeders (N=667). Uit de follow-up² blijkt onder meer dat de in hun vroege jeugd gemaltraiteerde leden van de onderzoeksgroep op volwassenen leeftijd niet significant vaker zijn gearresteerd

---

² Er wordt geen melding gemaakt van het moment waarop de follow-up plaatsvond en de periode die deze bestreek.

wegens het verwaarlozen of mishandelen van hun kinderen dan de leden van de controlegroep. Naar aanleiding van dit opmerkelijke resultaat merkt Oliver (1994) op dat gerechtelijke gegevens in feite een veel te grof instrument zijn om te meten wat zich in een gezin afspeelt.

- Bij een ander prospectief onderzoek is gekeken naar de *neiging* om de eigen kinderen te gaan maltraiteren. Litty e.a. (1996) onderzochten een groep van 73 vrouwelijke en 162 mannelijke studenten van de Western Carolina University in de VS, met een gemiddelde leeftijd van 19 jaar. De studenten is onder meer gevraagd of zij vóór hun dertiende jaar ooit fysiek zijn mishandeld of seksueel misbruikt. Bovendien is bij hen de *child abuse potential inventory* (CAP) afgenomen om na te gaan in hoeverre zij geneigd waren hun (toekomstige) kinderen te mishandelen of te misbruiken. Uit de resultaten blijkt dat degenen die als kind zijn mishandeld of misbruikt, volgens hun scores op de CAP, zelf significant meer geneigd zijn hun kinderen te maltraiteren dan de leden van de controlegroep. Overigens blijkt de mate van overdracht afhankelijk te zijn van diverse factoren (zie paragraaf 3.3.3).

2.2.3 Onderzoek bij drie generaties (*retrospectief en prospectief*)

Bij de hiervoor genoemde onderzoeken gaat het om twee generaties. Er zijn ook enkele onderzoeken bij drie generaties verricht, waarbij de tweede generatie een cruciale rol vervulde bij de verstrekking van informatie over het gedrag van hun ouders (eerste generatie), hun eigen gedrag en het gedrag van hun kinderen (derde generatie). Het gaat bij deze onderzoeken om een combinatie van *retrospectief* en *prospectief* onderzoek.

- Patterson en Dishion (1988) analyseerden de gegevens van de Youth Oregon Study voor een cohort van ongeveer 100 gezinnen met jongens die bij de eerste meting in de vierde klas van de basisschool zaten en over wie op het moment van de analyse gegevens waren verzameld tot en met het moment dat zij in de zesde klas van de basisschool zaten. De gezinnen waren afkomstig uit buurten van grote steden waar het criminaliteitscijfer het hoogst was. Bij het onderzoek werd gebruik gemaakt van observaties aan huis, interviews en vragenlijsten. De ouders (tweede generatie) is gevraagd hoe zij zelf door hun ouders (eerste generatie) zijn opgevoed en hoe zij hun kinderen (derde generatie) opvoeden. Bij hun analyse hebben Patterson en Dishion een relatie gevonden tussen kindermishandeling door de eerste generatie en die door de tweede, welke laatste sterk verband blijkt te houden met agressief en deviant gedrag van de kinderen uit de derde generatie.
- Zaidi e.a. (1989) hebben een onderzoek verricht bij ouders (N=338) van kinderen die wegens gedragsproblemen onder behandeling waren bij de afdeling kinderpsychiatrie van de universiteitskliniek in Iowa (VS) (N=169). Zij verrichtten een retrospectief onderzoek bij *beide* ouders (de tweede generatie) van de kinderen (de derde generatie) en gingen door middel van vragenlijsten na of de respondenten in hun jeugd veel fysieke straffen hebben gehad van hun eigen ouders (de eerste generatie). Zaidi e.a. hebben een relatie gevonden tussen gewelddadig gedrag in drie generaties. Het dikwijls geven van lijfstraffen door leden van de eerste generatie aan hun kinderen (de tweede generatie) blijkt namelijk verband te houden met het geven van soortgelijke straffen door de tweede aan de

derde generatie, alsmede met agressief en deviant gedrag van de leden van de derde generatie.

Twee onderzoeken waarbij naar drie generaties is gekeken, hebben betrekking op de overdracht van agressie in de huiselijke kring, niet alleen agressie tegenover de kinderen maar ook die tegenover de partner.

— Er is in Columbia County, een semi-ruraal gebied in New York State, een longitudinaal onderzoek verricht naar de transgenerationale overdracht van agressie (Huesmann e.a., 1984). De onderzoeksgroep bestond uit personen (de tweede generatie) die bij aanvang van het onderzoek (in 1960) ongeveer acht jaar oud waren (N=600). De kinderen kregen diverse tests om onder meer hun agressiviteit te meten en ongeveer 75% van hun vaders en moeders (de eerste generatie) is geïnterviewd. Er is in 1981 een meting verricht bij die leden van de tweede generatie (N=409) die men weer bij het onderzoek wist te betrekken. Ruim de helft van de groep bestond uit vrouwen. Er vonden ook interviews plaats met partners van deze personen (N=165) en met de oudste kinderen van hen (de derde generatie) die op dat moment minimaal vijf jaar oud waren (N=82). Bij dit onderzoek is een sterk verband gevonden tussen een agressieve manier van straffen van de eerste generatie en agressief gedrag van de tweede generatie tegenover partner en kinderen. Er is eveneens een, zij het minder sterke, relatie gevonden tussen agressief gedrag van de eerste generatie en dat van de derde generatie (Huesmann e.a., 1984).

— Dumas e.a. (1994) gingen na in hoeverre agressie in de ene generatie een voorspeller is voor agressie in latere generaties. Onder 'agressie' verstaan zij: fysieke en verbale agressie tegenover de partner en de kinderen. Zij maakten gebruik van een steekproef in Los Angeles van 181 volledige gezinnen met minstens één kind van tussen de 8 en 11 jaar. De steekproef is zodanig gekozen dat, voor zover bekend, niemand van de te onderzoeken drie generaties ooit een psychotherapie heeft gevolgd of in een psychiatrische kliniek is opgenomen geweest. Bij de ouders uit de gezinnen (de tweede generatie) zijn vragenlijsten en interviews afgenomen over hun eigen jeugd en ouders (de eerste generatie), over henzelf en hun kinderen (de derde generatie). De informatie is zoveel mogelijk zowel bij de echtgenoten als de echtgenotes ingewonnen om het perspectief te verbreden en de betrouwbaarheid van de gegevens over de derde generatie te vergroten. De gegevens over mannen en vrouwen zijn afzonderlijk geanalyseerd.

Er is geen duidelijk verband gevonden tussen het zelf mishandeld zijn en het mishandelen van de eigen kinderen of het risico dat men dat zou gaan doen. Bij de vrouwen heeft noch het als kind mishandeld zijn noch het meemaken van onderlinge agressie tussen hun ouders de kans vergroot dat zij hun eigen kinderen zouden mishandelen. Bij de mannen van de tweede generatie is alleen een verband gevonden tussen het als kind meemaken van onderlinge agressie tussen hun ouders en de kans dat zij zich later aan kindermishandeling schuldig zouden maken. Verder is bij de jongens van de derde generatie een verband gevonden tussen het door de ouders mishandeld zijn en eigen agressief gedrag in het algemeen (Dumas e.a., 1994).

Dumas e.a. (1994) merken verder op dat bij onderzoek in de regel alleen wordt gekeken naar het effect van agressie van de ene generatie op die van de volgende generatie(s). Men zou volgens hen echter ook moeten

kijken naar de mogelijkheid dat de jongere generatie de oudere beïnvloedt. Er is een verband gevonden tussen agressie bij jongens van de derde generatie en mishandeling van deze jongens door hun ouders. Het is echter niet duidelijk of deze kindermishandeling resulteert in een grotere kans op agressief gedrag bij de zoons. Het kan immers ook zo zijn dat agressief gedrag van de zoons de kans dat zij door hun ouders worden mishandeld vergroot, aldus Doumas e.a.

Op het moment van deze onderzoeken waren de leden van de derde generatie nog te jong om na te gaan of zij hun eigen kinderen (de vierde generatie) mishandelden. Hoewel uit longitudinaal onderzoek is gebleken dat de agressiviteit van iemand tijdens zijn leven relatief stabiel blijft (zie Huesmann e.a., 1989), is weinig bekend over de vorm die agressie bij kinderen later kan aannemen en over latere doelwitten van deze agressie. Het is dus ook niet duidelijk in hoeverre agressie bij kinderen iets zegt over de kans dat zij later hun eigen kinderen zullen mishandelen (Doumas e.a., 1994).

2.2.4 *Samenvatting*

Er lijkt een verband te zijn tussen het als kind mishandeld zijn en het zelf mishandelen van de eigen kinderen; de meeste onderzoeken laten een dergelijk verband zien. Er zijn ook aanwijzingen dat een cyclus van geweld bij drie opeenvolgende generaties in stand kan blijven. De gevonden overdrachtspercentages lopen echter sterk uiteen en zijn mede afhankelijk van de gehanteerde definitie, de onderzochte leeftijdsfase en de onderzoeksgegevens waarvan gebruik wordt gemaakt (bijvoorbeeld gerechtelijke gegevens of informatie van de betrokkenen zelf). De samenstelling van de onderzoeksgroep kan eveneens van invloed zijn op het gevonden verband tussen kindermishandeling in de ene en in de volgende generatie. Alle hier beschreven onderzoeken bij problematische groepen wijzen op overdracht, terwijl met enkele onderzoeken bij een doorsnee van de bevolking geen overdracht van kindermishandeling wordt aangetoond.

Daarnaast lijkt een aanzienlijk percentage van de als kind mishandelde ouders de cyclus van geweld te doorbreken, terwijl een niet te verwaarlozen percentage van de ouders die hun kinderen mishandelen, zelf als kind niet is mishandeld.

Het is voorsnog onduidelijk of er sekseverschillen zijn in de kans op overdracht van kindermishandeling en andere vormen van agressief gedrag.

Er zijn lichte aanwijzingen dat het zelf als kind mishandeld zijn bij vrouwen meer dan bij mannen van invloed is op hun latere gedrag tegenover hun eigen kinderen. Het zien van agressie tussen de ouders lijkt bij mannen echter meer dan bij vrouwen van invloed te zijn op de kans dat zij hun kinderen gaan mishandelen.

2.3 **Verwaarlozing**

Er is niet of nauwelijks onderzoek gedaan naar de transgenerationale overdracht van uitsluitend verwaarlozing van kinderen. Lambermon en IJzendoorn (1991), en Starr jr. e.a. (1991) schatten dat het overdrachtspercentage voor verwaarlozing wat hoger ligt dan dat voor mishandeling. De behandelingsprognose van verwaarlozing is namelijk slechter dan die van mishandeling (Crittenden, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Lewis e.a. (zie

Starr jr. e.a., 1991) schatten het overdrachtspercentage voor verwaarlozing echter op minder dan 25%.

In de literatuur worden twee *retrospectieve* onderzoeken naar fysieke verwaarlozing beschreven waarbij een onderzoeksgroep van moeders die hun kinderen verwaarloosden is vergeleken met een controlegroep van moeders die dat niet deden. Bij deze onderzoeken is *niet* nagegaan hoeveel procent van de moeders uit beide groepen zelf als kind is verwaarloosd. Er is echter wél nagegaan of beide groepen significant verschilden in bepaalde variabelen die verband zouden kunnen houden met het als kind verwaarloosd zijn, namelijk bepaalde kenmerken van het gezin van herkomst en bepaalde jeugdervaringen:

- Een onderzoek van Giovannoni en Billingsley (zie Starr jr. e.a., 1991) geeft indirecte aanwijzingen dat de intergenerationele overdracht van *fysieke* verwaarlozing waarschijnlijk vrij gering is. Bij dit onderzoek zijn moeders die hun kinderen fysiek verwaarloosden, vergeleken met moeders die dat niet deden. Er zijn tussen deze twee groepen geen verschillen gevonden in dominantie, stabiliteit, en structuur van het gezin van herkomst.
- Uit een onderzoek van Polansky e.a. (zie Starr jr. e.a., 1991) blijkt dat niet meer dan 15% van een groep moeders die hun kinderen verwaarlozen, zelf in hun jeugd is verwaarloosd. Deze moeders zijn vergeleken met een controlegroep van moeders, die hun kinderen niet verwaarlozen. Van laatstgenoemde groep wordt niet vermeld hoeveel procent in de jeugd is verwaarloosd. De twee groepen blijken wél significant te verschillen met betrekking tot enkele variabelen die met verwaarlozing verband houden, zoals het gevoel van de moeder als kind niet gewenst te zijn geweest (bij 57% van onderzoeks- en 23% van de controlegroep) en langdurige scheiding van hun natuurlijke ouders (41% van de onderzoeks- tegenover 7% van de controlegroep).

Er wordt in de literatuur geen *prospectief* onderzoek vermeld naar de overdracht van *fysieke* verwaarlozing.

Er wordt in de literatuur in het geheel geen melding gemaakt van onderzoek gericht op de transgenerationale overdracht van *emotionele* verwaarlozing.

2.4 Seksueel misbruik

Voor beantwoording van de vraag in hoeverre sprake is van transgenerationale overdracht van seksueel misbruik verdienen diverse soorten onderzoeken de aandacht.

Er zijn verschillende *retrospectieve* en *prospectieve* onderzoeken verricht bij ouders (vrijwel uitsluitend moeders). Bij het onderzoek bij moeders is gekeken naar de relatie tussen het als kind seksueel misbruikt zijn van de moeder en het slachtofferschap van dergelijk wangedrag onder haar kinderen, *zonder dat de moeder zelf de dader behoeft te zijn*. Dat laatste is namelijk meestal niet het geval. De daders zijn overwegend mannen (zie Dijkstra, 1995a). Bij de onderzoeken is niet altijd duidelijk of de daders familie- en/of gezinsleden van het slachtoffer zijn of waren.

Daarnaast is *retrospectief* en *prospectief* onderzoek gedaan naar de relatie tussen seksueel misbruik in de jeugd van moeders en problemen bij de opvoeding van hun kinderen in ruimere zin, inclusief verwaarlozing en/of mishandeling.

Dijkstra (1995a) constateert dat 20% à 25% van de misbruikte kinderen uit jongens bestaat. Het is daarom opvallend dat er in de literatuur nauwelijks

melding wordt gemaakt van onderzoek, speciaal gericht op de transgenerationale overdracht van seksueel misbruik onder *vaders*.

Het meeste onderzoek dat specifiek op mannen is gericht, concentreert zich op zedendelinquenten. Daarbij is door middel van retrospectief onderzoek gekeken naar de relatie tussen het slachtofferschap van seksueel misbruik in de jeugd en een veroordeling wegens een zedendelict op latere leeftijd. Er wordt bij deze onderzoeken noch bij de daders noch bij de slachtoffers onderscheid gemaakt tussen seksueel misbruik binnen en buiten de huiselijke kring. Aangezien de meeste veroordelingen van zedendelinquenten echter een gevolg zijn van incest (Bagley e.a., 1994; Leuw, zie Bijleveld e.a., 2000), wordt ook aandacht besteed aan deze onderzoeken.

Er is wél onder de algemene mannelijke bevolking een prospectief onderzoek uitgevoerd. Daarbij is onder meer gekeken naar de relatie tussen het als kind seksueel misbruikt zijn en *belangstelling* voor seks met minderjarigen.

2.4.1 Onderzoek bij ouders (vooral moeders)

Onderzoek naar de transgenerationale overdracht van seksueel misbruik

— Er zijn diverse *retrospectieve* onderzoeken gedaan naar de transgenerationale overdracht van seksueel misbruik.

- Oates e.a. (1998) deden in Sydney een retrospectief onderzoek bij een groep kinderen (N=84), bij wie is vastgesteld dat zij seksueel zijn misbruikt. De groep bestond uit 62 meisjes en 22 jongens. Een controlegroep van niet misbruikte kinderen was afkomstig van scholen in Sydney en is gematcht voor leeftijd en sekse. Uit het onderzoek blijkt dat moeders van seksueel misbruikte kinderen (N=67) significant vaker zelf seksueel zijn misbruikt (34%) dan moeders van niet misbruikte kinderen (N=65), van wie 12% is misbruikt. Het verschil blijft significant als voor sociaal-economische variabelen wordt gecontroleerd. Volgens Oates e.a. (1997) blijkt uit het onderzoek dat het als kind seksueel misbruikt zijn een risicofactor kan zijn voor seksueel misbruik bij de volgende generatie. Uit dit onderzoek blijkt echter ook dat de in hun jeugd misbruikte moeders daarbij niet de rol van dader vervullen.

Daarnaast zijn er evenmin aanwijzingen dat moeders die in hun jeugd seksueel zijn misbruikt, vaker een partner kiezen die later hun kinderen gaat misbruiken. Het percentage incestslachtoffers blijkt onder de misbruikte kinderen van de misbruikte moeders namelijk niet significant te verschillen van dat onder de misbruikte kinderen van de niet misbruikte moeders (respectievelijk 57% en 59%).

Moeders die als kind zijn misbruikt en van wie de kinderen dat ook worden, zijn dubbel getraumatiseerd, namelijk door hun jeugdtrauma en door het trauma dat zij later oplopen doordat hun kind wordt misbruikt. Men zou daarom kunnen verwachten dat deze dubbel getraumatiseerde moeders meer psychische problemen hebben en een gezin hebben dat minder goed functioneert, dan de in hun jeugd niet misbruikte moeders met 'slechts' één trauma, veroorzaakt doordat hun kind wordt misbruikt. Bij het onderzoek van Oates e.a. (1998) zijn binnen de onderzoeksgroep echter geen verschillen gevonden tussen de als kind seksueel misbruikte en de niet misbruikte moeders met betrekking tot het functioneren van het

gezin, het functioneren als moeder en hun geestelijke gezondheid. Dit wijst er volgens Oates c.s. op dat de verwerking van het trauma dat het eigen kind seksueel is misbruikt, zelfs vijf jaar na deze gebeurtenis, ieder effect van het zelf als kind seksueel misbruikt zijn, overschaduwde.

- Uit een onderzoek van Goddard en Hiller (zie Tomison, 1996) blijkt dat bijna driekwart van de ouders die hun kind(eren) seksueel misbruikten en daarvoor in een kliniek zijn opgenomen, naar hun zeggen zelf als kind zijn mishandeld en/of misbruikt, met vrijwel dezelfde percentages voor seksueel misbruik en fysieke mishandeling, namelijk respectievelijk 72% en 74%.
- Volgens Hanson e.a. (zie Tomison, 1996) is bij klinisch en empirisch onderzoek naar incestueuze gezinnen door veel van de ouders aangegeven dat zij in een chaotisch niet goed functionerend gezinsverband zijn opgegroeid. In hun gezin van herkomst was vaak sprake van drugs- en alcoholverslaving, huwelijksproblemen, echtscheidingen en seksueel misbruik van de kinderen. Deze informatie komt zowel van de moeders als van de vaders (gewoonlijk de daders) van de incestueuze gezinnen. Het lijkt aannemelijk, aldus Tomison, dat zowel de chaotische gezinsachtergrond als het voormalig slachtofferchap van de betrokkene van invloed zijn op de kans dat diens eigen kinderen het slachtoffer van seksueel misbruik worden. Het is echter niet duidelijk hoe groot de afzonderlijke invloed is van deze twee factoren.

Uit de laatste twee onderzoeken blijkt dat seksueel misbruik vaak gepaard gaat met andere ernstige problemen in het gezin van herkomst. Volgens Tomison (1996) is seksueel misbruik van kinderen, evenals fysieke kindermishandeling, een symptoom van machtsmisbruik door de ouders die hun kinderen door middel van geweld onder controle houden. Zowel fysieke mishandeling als seksueel misbruik vloeien als zodanig voort uit een gewelddadige, dwingende omgeving. De vrijwel gelijke percentages voor seksueel misbruik en fysieke kindermishandeling in het onderzoek van Goddard en Hiller ondersteunen deze veronderstelling, aldus Tomison.

- Er is *prospectief* onderzoek gedaan om na te gaan of moeders die in hun jeugd seksueel zijn misbruikt meer kans lopen dan niet misbruikte moeders dat hun kinderen eveneens worden misbruikt.
  - Oates e.a. (1998) constateren op grond van een literatuuronderzoek dat tussen de 7% en 62% van alle vrouwen als kind seksueel is misbruikt. Het gevonden percentage is afhankelijk van de respons bij het onderzoek, de gehanteerde definitie van 'seksueel misbruik' en de gehanteerde leeftijdsgrens waaronder sprake is van een dergelijk misbruik.

Er is onderzoek gedaan naar het vóórkomen van seksueel misbruik bij kinderen van moeders die zelf als kind seksueel zijn misbruikt. De volgende percentages zijn gevonden: 22% (Kelley, zie Oates e.a., 1998), 35% (Elwell en Ephross, zie Oates e.a., 1998) en 36% (Newberger e.a., zie Oates e.a., 1998). Deze percentages zijn weliswaar hoog, maar wijken niet significant af van de hiervoor vermelde percentages voor de gehele vrouwelijke bevolking. Er is volgens Oates c.s. weinig bekend over het effect van het als kind seksueel misbruikt zijn op het functioneren als ouder.

- Uit een onderzoek onder 14.500 gezinnen in Groot-Brittannië blijkt dat 226 ouders in hun jeugd seksueel zijn misbruikt. Uit een follow-up blijkt dat van de kinderen van deze ouders één op de veertien is misbruikt. De follow-up is uitgevoerd op het moment dat het oudste kind van deze ouders vijf jaar oud was. Van de kinderen uit de 13.700 gezinnen waarvan de ouders niet zijn misbruikt, is één op de 400 misbruikt (Browne en Saqi, zie Sinason, 1997).

Onderzoek naar de relatie tussen seksueel misbruik en andere problemen bij het ouderschap

Er is ook onderzoek gedaan naar de relatie tussen seksueel misbruik in de ene generatie en problemen met het ouderschap in ruimere zin in de vorige of volgende generatie.

- Er is *retrospectief* onderzoek gedaan naar de relatie tussen problemen bij het opvoeden van de kinderen in het algemeen (dus zonder dat daarbij sprake behoeft te zijn van seksueel misbruik) en het slachtofferschap van seksueel misbruik van de moeders in hun jeugd.
  - Banyard (1997) verrichtte een secundaire analyse van gegevens van een Amerikaans onderzoek van Zuravin. De groep (N=430) bestond deels uit moeders die in aanraking zijn gekomen met de kinderbescherming (Child Protective Services) wegens het mishandelen of verwaarlozen van minstens één kind. De overige moeders ontvingen bijstand en zijn niet in aanraking gekomen met de kinderbescherming. Er is bij de secundaire analyse geen onderscheid gemaakt tussen de kinderbeschermingsmoeders en degenen die niet onder de kinderbescherming vielen. Van de groep bleken 75 vrouwen (17,6%) als kind te zijn misbruikt (dat wil zeggen vóór hun 18de jaar tegen hun zin betast of verkracht). Ook indien wordt gecontroleerd voor 'de kwaliteit van de relaties in het gezin van herkomst' (zoals fysieke mishandeling, verwaarlozing en een negatieve relatie met de voornaamste verzorgers), blijkt dat de als kind seksueel misbruikte moeders een significant negatiever beeld van zichzelf als moeder hebben en een sterkere neiging tot het geven van lijfstraffen aan hun kinderen dan de niet misbruikte moeders.
  - Goodwin, MacCarthy en DiVasto (1981) vergeleken een groep van moeders in wier huidige gezin op enigerlei wijze sprake was van mishandeling en/of seksueel misbruik van kinderen (N=100) met een controlegroep van moeders bij wie dat niet het geval was (N=500). Van de onderzoeksgroep is 24% vóór het 18de jaar het slachtoffer van incest geweest, terwijl dat bij de controlegroep voor 3% geldt, een zeer significant verschil. Van de 100 moeders van de onderzoeksgroep zijn er 34 van wie de kinderen incestslachtoffer zijn en 66 van wie de kinderen fysiek zijn mishandeld. Het percentage moeders dat meldt dat er in hun jeugd incest bij hen is gepleegd verschilt niet significant voor deze twee groepen.
  - Zuravin en DiBlasio (1992) onderzochten alleenstaande moeders met een laag inkomen die vóór hun 18de jaar hun eerste kind hebben gekregen (N=102). De kinderen van deze moeders waren tijdens het onderzoek 12 jaar of jonger. Van deze moeders is een deel voor het 20ste jaar in contact gekomen met de kinderbescherming wegens verwaarlozing van hun kind (N=22), terwijl de overige 80 moeders

nooit contact hebben gehad met de kinderbescherming. Uit het onderzoek blijkt onder meer dat een significant hoger percentage van de eerstgenoemde dan van de laatstgenoemde groep in de jeugd seksueel is misbruikt.

- Er is *prospectief* onderzoek gedaan naar de relatie tussen seksueel misbruik van meisjes en eventuele latere problemen bij de opvoeding van hun kinderen, zonder dat laatstgenoemden het slachtoffer behoeven te zijn van seksueel misbruik.
  - Cole e.a. (zie DiLillo e.a., 2000) verrichtten een onderzoek bij moeders die als kind seksueel zijn misbruikt, een controlegroep van moeders die dat niet zijn maar van wie de vader alcoholist was, en een controlegroep van moeders van wie geen problemen uit hun jeugd bekend zijn. De moeders uit de onderzoeksgroep blijken vaker dan de moeders uit de twee controlegroepen moeite te hebben met het bewaren van hun zelfbeheersing tegenover hun kinderen.
  - Uit een onderzoek van Burkett (zie DiLillo e.a., 2000) blijkt dat als kind misbruikte moeders meer dan niet misbruikte moeders op zichzelf (in plaats van op het kind) gericht zijn en dat zij meer een beroep op hun kinderen doen voor emotionele steun dan niet misbruikte moeders.
  - Cohen (1995) verrichtte in Israël een onderzoek waarbij zij een groep van als kind misbruikte moeders (N=26), vergeleek met moeders die als kind niet zijn misbruikt (N=28). Er was tussen de twee groepen geen noemenswaardig verschil in opleidingsniveau, burgerlijke staat sociaal-economische status van het gezin van herkomst en het opleidingsniveau van hun ouders. Er is bij de moeders een interview afgenomen alsmede een vragenlijst die er op was gericht een beeld te krijgen van hoe de respondent als ouder functioneert. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat de moeders die in hun jeugd het slachtoffer van incest zijn geweest, als opvoedster over het geheel genomen minder goed functioneren dan een controlegroep van niet misbruikte moeders. De moeders uit de onderzoeksgroep en de vaders van hun kinderen lijken elkaar bij de opvoeding daarvan minder te steunen, dan de moeders uit de controlegroep en de vaders van hun kinderen. Verder lijken de moeders uit de onderzoeksgroep minder vertrouwen in hun eigen functioneren als moeder te hebben, met hun kind een minder sterke band te hebben, en minder goed in staat te zijn zich tegenover hun kind te uiten en naar hen te luisteren, dan de moeders uit de controlegroep.
  - Cole en Woolger(1989) verrichtten een onderzoek bij moeders die in hun jeugd zijn misbruikt en die ten tijde van het onderzoek minstens één inwonend kind hadden (N=55). Daarbij maakten zij gebruik van interviews en vragenlijsten. Alle moeders zijn als kind door één dader misbruikt: 21 door een vaderfiguur (van wie 17 door hun natuurlijke vader en 4 door hun stiefvader) en de overige 19 zijn door niet-verwanten misbruikt (met het gezin bevriende mannen of onbekenden). De vaderfiguren waren allen direct verantwoordelijk voor de opvoeding van hun slachtoffer, terwijl dat bij geen van de niet-verwante daders het geval was. Bij het onderzoek is nagegaan of er een relatie is tussen het beeld dat als kind misbruikte moeders van hun eigen ouders hadden en hun attitude tegenover het opvoeden van hun kinderen. Er is niet nagegaan of de kinderen van de moeders even-

eens zijn misbruikt. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat moeders die als kind door een vaderfiguur zijn misbruikt en die een slechte verstandhouding met hun moeder hadden, vaker geneigd zijn voortijdig de autonomie van hun kind te bevorderen en hun kind minder vaak lijken te accepteren.

- Uit onderzoek is gebleken dat vrouwen die als kind seksueel zijn misbruikt, vaak extra moeite hebben met het adequaat uiten van woede. Er is bij diverse onderzoeken een verband gevonden tussen woede van de ouders en fysieke kindermishandeling (Averill, zie DiLillo e.a., 2000; Milner en Chilamkurti, zie DiLillo e.a., 2000; White-man e.a., zie DiLillo e.a., 2000). DiLillo e.a. (2000) hebben daarom onderzocht of vrouwen die als kind seksueel zijn misbruikt een verhoogd risico lopen dat zij hun eigen kinderen gaan mishandelen. Zij deden een onderzoek bij 290 vrouwen die deelnamen aan het Amerikaanse Mom-Kid Trial Parenting Program (MKT) dat beoogt het risico van kindermishandeling te verkleinen.³ Zij vergeleken een onderzoeksgroep van als kind misbruikte moeders (N=138) met een controlegroep van moeders die in hun jeugd niet zijn misbruikt (N=152).⁴ Bij dit onderzoek is gekeken naar wat de moeders van hun kinderen verwachtten, hun *neiging* tot kindermishandeling, de frequentie waarmee zij hun kinderen *daadwerkelijk* straffen in algemene zin en sloegen in het bijzonder, en de wijze waarop zij hun kinderen verzorgden. De misbruikte groep is significant meer *geneigd* tot kindermishandeling dan de vrouwen uit de controlegroep. De misbruikte vrouwen hebben ook meer psychische klachten dan de niet misbruikte, vooral gevoelens van woede. Het verband tussen het als kind misbruikt zijn en de *neiging* de eigen kinderen fysiek te mishandelen blijft bestaan indien voor de variabele 'als kind fysiek mishandeld zijn' wordt gecontroleerd. Er zijn echter tussen de moeders van de onderzoeks- en controlegroep geen significante verschillen gevonden in hun verwachtingen ten aanzien van hun kinderen, de frequentie waarmee zij hun kinderen *daadwerkelijk* slaan en straffen, en de wijze waarop zij hun kind verzorgen. Dat is volgens DiLillo e.a. verrassend. Dit resultaat kan er volgens hen op wijzen dat er bij moeders een geringe onderlinge relatie bestaat tussen slachtofferschap van seksueel misbruik in de jeugd en de wijze waarop zij hun eigen kinderen opvoeden. Een andere oorzaak van dit resultaat kan volgens de auteurs echter zijn dat de meetinstrumenten (vragenlijsten) voor de meting van deze variabelen ontoereikend zijn.

Volgens DiLillo e.a. (2000) en Cole e.a. (zie DiLillo e.a., 2000) wijzen de onderzoeksresultaten erop dat als kind misbruikte moeders meer moeite hebben met het voldoen aan de emotionele eisen die het opvoeden van

---

³ De vrouwen moesten zich zelf aanmelden voor deelname aan het programma. De doelgroep bestond uit vrouwen met een laag inkomen met minstens één kind van tussen de 18 en 59 maanden, die vaak woedend waren op hun kind, en die hun kind minstens één keer fysiek hebben gestraft (DiLillo e.a., 2000).

⁴ 'Seksueel misbruikt zijn' wordt hier gedefinieerd als 'ervaringen vóór het 18de jaar met erotisch kussen, betasten of andere seksuele activiteiten met een volwassene, of met een ander kind dat minstens drie jaar ouder was'. Het is ons inziens opvallend dat daarbij niet is vermeld dat genoemde handelingen tegen de wil van het kind moesten hebben plaatsgevonden om onder de definitie te vallen.

kinderen met zich meebrengt, en meer pogingen doen om zich los te maken van de emotionele intensiteit van het ouderschap dan niet misbruikte moeders. Verder lijken als kind misbruikte moeders vooral moeite te hebben met het onder controle houden van hun woede en frustratie, veroorzaakt door zeer lastig of zelfs door normaal ondeugend gedrag van hun kind.

2.4.2 Onderzoek bij mannen

Er wordt in de literatuur geen melding gemaakt van onderzoek speciaal gericht op *vaders* die hun kinderen misbruiken. Er zijn wel diverse onderzoeken verricht onder mannelijke zedendelinquenten bij wie is nagegaan of zij ooit in hun jeugd zijn misbruikt. Daarbij wordt meestal geen onderscheid gemaakt tussen zedendelicten binnen en buiten de huiselijke kring.

Om na te gaan of zich onder zedendelinquenten relatief veel slachtoffers van seksueel geweld in de jeugd bevinden, is het van belang na te gaan hoe hoog het percentage slachtoffers is onder de mannelijke bevolking. De schattingen daaromtrent lopen uiteen. Volgens een onderzoek van Peters e.a. (zie Dhawan en Marshall, 1996) is 7% van de mannen als kind het slachtoffer geweest van seksueel misbruik, terwijl Hunter (zie Dhawan en Marshall, 1996) op een schatting van 17% komt.

Retrospectief onderzoek bij zedendelinquenten

Retrospectief onderzoek naar het percentage zedendelinquenten dat in de jeugd seksueel is misbruikt geeft eveneens uiteenlopende percentages te zien.

- Hanson en Slater (zie Dhawan en Marshall, 1996) onderzochten 1717 zedendelinquenten. Van hen meldt 28% dat zij als kind zijn misbruikt.
- Uit een onderzoek van Carter en Prentky (zie Bagley e.a., 1994) blijkt dat 57% van een groep mannen die onder behandeling waren wegens seksueel misbruik van kinderen, zelf als kind is misbruikt.

Hanson en Slater (zie Dhawan en Marshall, 1996) constateren dat onderzoeken waarbij een ruime definitie voor seksueel misbruik van kinderen wordt gehanteerd, veel hogere percentages voormalige slachtoffers onder zedendelinquenten laten zien dan onderzoeken met een beperkte definitie (respectievelijk 67% en 0%).

Het percentage in hun jeugd misbruikte mannen lijkt over het geheel genomen bij zedendelinquenten hoger te liggen dan bij de mannelijke bevolking. Aangezien de onderzoeken echter in de regel bij *veroordeelde en gedetineerde* zedendelinquenten plaatsvonden, valt niet uit te sluiten dat de gevonden hogere percentages voormalige slachtoffers van seksueel misbruik onder zedendelinquenten meer verband houden met het gedetineerd zijn dan met de aard van het vergrijp waarvoor zij zijn veroordeeld. Om dit na te gaan hebben Dhawan en Marshall (1996) in de VS een *retrospectief* onderzoek gedaan waarbij zij een onderzoeksgroep gedetineerde zedendelinquenten (N=45) vergeleken met een controlegroep van gedetineerden die nooit wegens een zedendelict zijn veroordeeld (N=20). Zij maakten gebruik van interviews en vragenlijsten. De onderzoeksgroep bestond zowel uit incestplegers als plegers van zedendelicten buiten de familiekring. Het aantal deelnemers was te beperkt voor de samenstelling van een meer homogene groep en het ontbrak aan de benodigde tijd om meer deelnemers te werven. Van de groep waren er 17 in therapie en 28 hadden deze voltooid. Seksueel misbruik wordt hier gedefinieerd als ongewenst contact van seksuele aard,

zowel lichamelijke als niet-lichamelijke activiteiten omvattend (zie paragraaf 1.2.3).

Van de 45 zedendelinquenten zijn er 26 (58%) als kind misbruikt. Van de controlegroep zijn 4 personen (20%) in hun jeugd misbruikt. Het gaat hier om een significant verschil. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat gedetineerde zedendelinquenten vaker melden in hun jeugd te zijn misbruikt dan andere gedetineerden. Op grond van deze resultaten concluderen Dhawan en Marshall dat het melden van seksueel misbruik in de jeugd niet inherent is aan het gedetineerd zijn, maar eerder kenmerkend is voor zedendelinquenten.

Prospectief onderzoek onder de mannelijke bevolking

Bagley e.a. (1994) deden bij *mannen* een prospectief onderzoek naar onder meer de relatie tussen in de jeugd ondervonden seksueel misbruik en de *neiging* zelf kinderen te gaan misbruiken. Zij onderzochten een groep mannen van tussen de 18 en 27 jaar uit een steekproef van de bevolking in Calgary, Canada (N=750). De mannen is gevraagd of zij vóór hun 17de jaar ongewenste seksuele contacten hebben gehad (minstens aanraking van de genitaliën). Dat blijkt bij 117 mannen (15,6%) het geval te zijn geweest. Van de niet misbruikte mannen (N=633) blijkt ruim 98% geen belangstelling te hebben voor seks met minderjarigen. Van de mannen die in hun jeugd één keer zijn misbruikt (N=65) is bijna 94% en van de mannen die meer dan één keer in hun jeugd zijn misbruikt (N=52) is bijna 79% niet geïnteresseerd in seks met minderjarigen. Laatstgenoemde groep toont significant meer belangstelling voor seks met minderjarigen dan de eerste twee groepen. Uit het onderzoek blijkt overigens niet hoeveel mannen met belangstelling ook daadwerkelijk overgaan tot seksueel misbruik.

2.4.3 *Samenvatting*

Onderzoek bij ouders, vooral moeders, geeft geen eenduidig antwoord op de vraag of er sprake is van transgenerationele overdacht van seksueel misbruik. Er zijn op grond van *retrospectief* onderzoek wél aanwijzingen dat van de moeders van misbruikte kinderen er significant meer zelf in hun jeugd zijn misbruikt dan van de moeders van niet misbruikte kinderen. Eerstgenoemde moeders blijken echter in de regel niet zelf de dader te zijn. Het verschil lijkt evenmin direct een gevolg te zijn van een verschil in partnerkeuze tussen in hun jeugd misbruikte en niet misbruikte moeders. In gezinnen waarin de kinderen seksueel worden misbruikt is namelijk even vaak sprake van incest indien de moeder als kind is misbruikt dan als dat niet het geval is.

Op grond van de resultaten van diverse *prospectieve* onderzoeken kan geen duidelijk antwoord worden gegeven op de vraag of misbruikte meisjes vaker dan niet misbruikte meisjes later kinderen krijgen die het slachtoffer worden van seksueel misbruik. Het is in verband daarmee opvallend dat uit één onderzoek blijkt dat kinderen met één of twee in hun jeugd misbruikte *ouders* significant meer kans lopen zelf het slachtoffer van misbruik te worden.

Seksueel misbruik van kinderen lijkt vaak gepaard te gaan met andere ernstige gezinsproblemen. Moeders die als kind zijn misbruikt, zijn vaak afkomstig uit chaotische gezinnen met diverse andere problemen, zoals drugs- en alcoholverslaving, huwelijksproblemen en echtscheidingen.

Verder zijn er aanwijzingen dat in gezinnen waarin kinderen niet seksueel worden misbruikt, maar worden mishandeld of verwaarloosd, de moeder vaker seksueel is misbruikt dan in gezinnen waarin de kinderen niet worden gemaltraitieerd. Bovendien lijken in hun jeugd misbruikte moeders er meer moeite mee te hebben hun kind adequaat op te voeden en hun kind ook vaker fysiek te mishandelen.

Uit onderzoek bij mannelijke zedendelinquenten blijkt dat een significant hoger percentage van hen als kind is misbruikt dan van een doorsnee van de mannelijke bevolking. Bovendien is bij mannelijke studenten een significante relatie gevonden tussen een *meermalig* slachtofferschap van seksueel misbruik in de jeugd en latere *belangstelling* voor seks met minderjarigen.

2.5 Deviant en/of crimineel gedrag

Er is in de literatuur uitsluitend *prospectief* onderzoek naar de transgenerationale overdracht van deviant/crimineel gedrag aangetroffen. Daarbij gaat het om onderzoek naar de relatie tussen crimineel gedrag in de jeugd van moeders en deviant gedrag van hun kinderen, onderzoek naar de relatie tussen crimineel gedrag van vaders en zoons, en onderzoek naar de concentratie van criminaliteit in families.

2.5.1 *Relatie tussen crimineel gedrag in de jeugd van moeders en deviant gedrag van hun kinderen*

Er is in 1986 en 1994 *prospectief* onderzoek gedaan naar de relatie tussen crimineel gedrag in de jeugd van moeders en deviant gedrag van hun kinderen, gebaseerd op gegevens van een nationaal onderzoek onder Amerikaanse jongeren, de National Longitudinal Survey of Youth (NLSY). De onderzoeksgroep bestond uit moeders die bij de meting in 1980 toen zij tussen de 15 en 22 jaar waren, melding hebben gemaakt van crimineel gedrag. Bij de metingen in 1986 en 1994 is de moeders gevraagd naar eventuele gedragsproblemen bij hun oudste kind (van minimaal vier jaar).

Bij het onderzoek in 1986 is een significante relatie gevonden tussen de frequentie van vergrijpen (die geen verband houden met drugs) van de moeders (N=1425) en de frequentie van probleemgedrag van hun kinderen (Martin en Buchinal, 1992). Martin en Buchinal wijzen er overigens op dat de gevonden relatie met diverse andere factoren verband kan houden die zowel bij de moeders als hun kinderen een rol spelen, zoals gezinsproblemen, leven in een achterstandswijk, etc. Men kan volgens hen op grond van dit onderzoek geen causaal verband leggen tussen het deviante gedrag van de jonge vrouwen en de latere problemen van hun kinderen.

In 1994 is eveneens een significant verband gevonden tussen de voormalige criminaliteit van de toen onderzochte moeders (N=1204) en probleemgedrag bij hun kinderen. Het probleemgedrag wordt omschreven als: bedrog of het vertellen van leugens, het hebben van problemen in het contact met andere kinderen, zeer temperamentvol en snel de zelfbeheersing verliezen (Emery e.a., 1999). De relatie blijft significant als voor de huwelijks staat van de moeder en andere demografische factoren wordt gecontroleerd.

2.5.2 *Relatie tussen criminaliteit van vaders en zoons*

Er is in 1972 een Deens *prospectief* onderzoek verricht bij personen afkomstig uit een mannelijk geboortecohort (1936-1938) in Kopenhagen. De leden van het cohort met een zwaar gestrafte vader (minstens één keer tot gevangenisstraf veroordeeld) zijn vergeleken met degenen met een vader zonder strafblad.⁵

Van de zoons van de zwaar gestrafte vaders (N=92) is 39% (36 van de 92) zelf minstens één keer tot gevangenisstraf veroordeeld. Van de zoons van vaders zonder strafblad (N=513) is 7% ooit tot gevangenisstraf veroordeeld. De kans op ernstig crimineel gedrag is bij de zoons van de zwaar gestrafte vaders bijna 6 keer zo groot als bij zoons van vaders zonder strafblad (Kandel e.a., 1988).

2.5.3 *Concentratie van criminaliteit in families*

Er zijn diverse onderzoeken gedaan naar de concentratie van criminaliteit in families. Daarbij is nagegaan in hoeverre het hebben van één of meer criminele familieleden de kans op crimineel gedrag bij iemand vergroot. Wij beperken ons hier zoveel mogelijk tot de relatie tussen crimineel of deviant gedrag van (groot)ouders en (klein)kinderen.

- Ferguson (zie Farrington e.a., in druk) deed in de jaren vijftig in Glasgow een *prospectief* onderzoek bij jongens die op hun 14de jaar van school gingen (N=1349). Van hen is 12% vóór het 18de jaar veroordeeld, vooral wegens inbraak. Verder blijkt dat van de jongens van wie alleen de vader is veroordeeld 24% zelf is veroordeeld. De kans op een veroordeling neemt voor de jongens toe, naarmate er meer familieleden van hen zijn veroordeeld. Dit is ook nog het geval als voor andere factoren verband houdend met criminaliteit wordt gecontroleerd, zoals slechte huisvesting, slechte schoolprestaties, een gebroken gezin, etc.
- Wilson (zie Farrington e.a., in druk) onderzocht in de jaren tachtig 120 complete gezinnen in Birmingham, met elk minstens vier kinderen van wie minstens twee jongens (gemiddeld zes kinderen per gezin). Van bijna de helft van de gezinnen (47%) was minstens één ouder ooit veroordeeld. De meeste veroordeelde moeders (60%) woonden samen met veroordeelde vaders, maar slechts 20% van de veroordeelde vaders woonde samen met veroordeelde moeders. Uit een *prospectief* onderzoek bij dezelfde steekproef blijkt het volgende. Van de gezinnen met minstens één veroordeelde ouder (56 gezinnen met 180 zoons) is 45% van de zoons ooit veroordeeld of op borgtocht vrijgelaten. Bij de gezinnen met ouders die nooit veroordeeld zijn geweest (64 gezinnen met 203 zoons) geldt dat voor slechts 19% van de zoons.
- Het meest uitgebreide Britse onderzoek naar de concentratie van criminaliteit in gezinnen is de Cambridge Study in Criminal Development. Het gaat om een *prospectief* longitudinaal onderzoek bij 411 jongens in Zuid-Londen, die van hun achtste tot hun 46ste jaar zijn gevolgd. De eerste meting vond plaats in 1961-1962 (Farrington e.a., 1998; Farrington e.a., in druk). Uit dit onderzoek blijkt onder meer dat een veroordeelde vader, moeder, broer of zuster een predictor is voor veroordelingen van de

---

⁵ Personen die zich aan kleine vergrijpen hebben schuldig gemaakt en nooit tot gevangenisstraf zijn veroordeeld, vallen buiten het onderzoek.

jongens. Daarbij is slechts een gering gedeelte van het verband tussen veroordelingen van de jongens en die van hun gezinsleden toe te schrijven aan het gezamenlijk plegen van een delict.

Ongeveer drie kwart van de veroordeelde vaders en de veroordeelde moeders heeft een veroordeeld kind. Van de jongens met een vader die ooit is veroordeeld, is 63% zelf veroordeeld, vergeleken met 30% van de jongens van wie de vader nooit is veroordeeld, hetgeen een odd ratio (OR) inhoudt van 3,9.⁶ Verder blijkt dat veroordeelde moeders meer kans hebben op veroordeelde dochters (OR=6,4) dan op veroordeelde zoons (OR=1,9). Aan de andere kant hebben veroordeelde vaders meer kans op veroordeelde zoons (OR=4,0) dan op veroordeelde dochters (OR=2,6).

Er is ook een sterke relatie gevonden tussen veroordeelde vaders en veroordeelde moeders. Van de vaders, gehuwd met veroordeelde moeders is 61% zelf veroordeeld, terwijl van de vaders gehuwd met een niet veroordeelde moeder 23% is veroordeeld (OR=5,4).

Bovendien voorspelt het hebben van een veroordeelde ouder op de tiende verjaardag crimineel en deviant gedrag van de betrokkene zelf. Dat geldt ook indien voor alle andere factoren die verband houden met criminaliteit wordt gecontroleerd, zoals slechte schoolprestaties, weinig toezicht, etc. Het is bovendien een belangrijke onafhankelijke predictor voor chronisch daderschap, in elk geval tot het 32ste jaar (Farrington e.a., 1998; Farrington en West, zie Farrington e.a., in druk).

- De Pittsburgh Youth Study in de VS is een *prospectief* longitudinaal onderzoek naar de ontwikkeling van crimineel en deviant gedrag bij jongens (Farrington e.a., in druk). Bij het eerste contact in 1987-1988 zijn willekeurige steekproeven (elk met N=500) getrokken uit de eerste, vierde en zevende klas van public schools in Pittsburgh. Drie jaar lang zijn elk half jaar gegevens over de jongens verzameld bij henzelf, hun moeder en een leraar van hen. Bij de derde meting, anderhalf jaar na de eerste, is een ouder (meestal de moeder) gevraagd of familieleden van de jongen ooit in aanraking zijn gekomen met de politie omdat zij werden verdacht van ernstiger vergrijpen dan verkeersdelicten. Gemakshalve sprak men van 'arrestaties', hoewel daarvan niet in alle gevallen sprake was. Ter bevordering van de validiteit van de gegevens, zijn alleen ouders die van hetzelfde gezin als de jongen deel uitmaakten, als respondent opgetreden. Het aantal door de ouder gemelde arrestaties van de jongens komt sterk overeen met dat van de rechtbankgegevens. Er zijn echter aanwijzingen dat de ouder niet altijd op de hoogte is van arrestaties van zijn of haar zoon.

De gegevens van 1395 families zijn geanalyseerd. Er is een opvallend sterke relatie gevonden tussen ooit gearresteerde vaders en grootvaders. In driekwart van de gevallen waarin een grootvader van de jongen ooit is gearresteerd, is de vader het ook en in slechts een kwart van de gevallen waarin geen van de grootvaders van de jongen ooit is gearresteerd, is zijn vader wel gearresteerd. (OR=8,3). In ruim 83% van de gevallen waarin een grootmoeder van de jongen ooit is gearresteerd, is de vader ook wel eens

---

⁶ De OR (odd ratio) geeft de toename van het risico aan, indien sprake is van een risicofactor. Als vuistregel wijst een OR van 2,0 of meer, die een verdubbeling van het risico inhoudt, op een sterke relatie (Cohen, zie Farrington e.a. in druk). OR's worden niet beïnvloed door de prevalentie van verklarende of uitkomstvariabelen en geven volgens Fleiss (zie Farrington e.a., in druk), en Farrington en Loeber (zie Farrington e.a., in druk) de sterkte van de relaties realistischer weer dan correlaties.

gearresteerd, en in minder dan een derde van de gevallen waarin een grootmoeder van de jongen nooit is gearresteerd, is de vader wél ooit gearresteerd. Overigens wordt de analyse bemoeilijkt door het zeer geringe aantal gearresteerde grootmoeders (slechts 24).

Het hebben van gearresteerde verwanten, vooral gearresteerde vaders en moeders, is ook een predictor voor criminaliteit bij de jongens. Van de jongens met ooit gearresteerde moeders meldt bijna de helft wel eens een delict te hebben begaan, vergeleken met 31% van de jongens van wie de moeder nooit is gearresteerd (OR=2,2). Van de jongens met een ooit gearresteerde vader meldt bijna 43% crimineel gedrag, terwijl dat geldt voor 23% van de jongens van wie de vader nooit is gearresteerd (OR=2,0). Om na te gaan in hoeverre ieder gearresteerd familielid onafhankelijk van de andere gearresteerde familieleden van belang is als predictor, is een regressie-analyse uitgevoerd. Een gearresteerde vader is de sterkste predictor voor het gearresteerd worden van de zoon, het voor de rechter gedaagd worden van de zoon en voor crimineel gedrag van de zoon. Arrestaties van moeders en van grootouders zijn, onafhankelijk van arrestaties van de vader, geen predictor voor criminaliteit van de jongens, (Farrington e.a., in druk).

2.5.4 *Samenvatting*

Bij één onderzoek is een relatie gevonden tussen crimineel gedrag in de jeugd van moeders en deviant gedrag van hun kinderen. Verder is bij een ander onderzoek dat drie generaties bestrijkt, een relatie gevonden tussen arrestaties van grootvaders (eerste generatie) en vaders (tweede generatie), en tussen die van vaders en zoons (derde generatie). Daarnaast blijkt uit onderzoek dat de zoons van ooit veroordeelde vaders, ook relatief, meer kans lopen ooit te worden veroordeeld dan de dochters van diezelfde vaders. Er zijn echter aanwijzingen dat indien de moeder ooit is veroordeeld, haar dochters relatief meer kans op een veroordeling hebben dan haar zoons.

2.6 **Voorlopige conclusie**

De onderzoeksresultaten geven een indicatie dat er een verband is tussen slachtofferschap in de jeugd van de ouders van verwaarlozing, mishandeling en/of seksueel misbruik en slachtofferschap van hun kinderen van soortgelijk wangedrag. De gevonden overdrachtspercentages lopen echter sterk uiteen, mede afhankelijk van de onderzochte vormen van wangedrag tegenover kinderen, de definiëring daarvan en of het onderzoek een retrospectief of prospectief karakter heeft. Uit sommige onderzoeken blijkt dat bepaalde vormen van wangedrag vaak gepaard gaan met andere problemen in het gezin. Bovendien blijkt een bepaalde vorm van wangedrag in de ene generatie soms ook verband te houden met een verhoogde kans op een ander soort wangedrag in de volgende.

Er lijkt eveneens een relatie te bestaan tussen crimineel gedrag van (groot-) ouders en dat van hun (klein)kinderen, vooral als zij van hetzelfde geslacht zijn.

Ouderlijk wangedrag in de ene generatie leidt niet onherroepelijk tot ouderlijk wangedrag in de volgende. Er is een aanzienlijk aantal ouders dat de cyclus weet te doorbreken (Dijkstra, 1995b). Aan de andere kant zijn er ook

ouders die zelf nooit het slachtoffer zijn geweest van wangedrag van hun eigen ouders en die zich niettemin tegenover hun eigen kinderen misdragen. Datzelfde geldt voor de transgenerationale overdracht van deviant/crimineel gedrag van minderjarigen.

Kortom: er is in geval van ouderlijk wangedrag tegenover en deviant/crimineel gedrag van minderjarigen lang niet altijd sprake van overdracht. Bovendien is het van zeer uiteenlopende factoren afhankelijk of de cyclus van ouderlijk wangedrag of deviant/crimineel gedrag van minderjarigen al dan niet wordt doorbroken. In het volgende hoofdstuk wordt daar nader op ingegaan.

3 Risicoverhogende en protectieve factoren

Zoals uit het vorige hoofdstuk blijkt, misdragen lang niet alle in hun jeugd gemaltraiteerde ouders zich tegenover hun eigen kinderen. Verder blijken lang niet alle kinderen van ouders die zich in hun jeugd deviant/crimineel gedroegen, vergelijkbaar gedrag te vertonen. Of er al dan niet overdracht plaatsvindt, is afhankelijk van diverse factoren. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van factoren die transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover en crimineel gedrag van kinderen kunnen bevorderen of tegengaan.

3.1 Risico- en protectieve factoren bij de overdracht van ouderlijk wangedrag

De in hun jeugd gemaltraiteerde ouders die deel uitmaken van de tweede generatie vervullen een cruciale rol bij een eventuele transgenerationale overdracht van het wangedrag van hun eigen ouders (eerste generatie). Uit onderzoek is gebleken dat er diverse factoren zijn die de kans vergroten of verkleinen dat de tweede generatie zich tegenover de eigen kinderen (de derde generatie) gaat misdragen.¹

Bij het zoeken naar factoren die van invloed zijn op het al dan niet plaatsvinden van transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag, verdienen de volgende vragen de aandacht (Baartman, 1991):

- Welke *risicofactoren* zijn er, dat wil zeggen welke factoren *vergroten* de kans dat kinderen die in hun jeugd door hun ouders zijn gemaltraiteerd, zich tegenover hun eigen kinderen gaan misdragen?
- Welke *protectieve factoren* zijn er, dat wil zeggen welke factoren kunnen als buffer dienen tegen de schadelijke invloed van het ouderlijk wangedrag en kunnen de kans *verkleinen* dat gemaltraiteerde kinderen zich als ouders tegenover hun eigen kinderen gaan misdragen?

Volgens Langeland en Dijkstra (1992) lijkt de aanwezigheid van meerdere risicofactoren een cumulatief schadelijk effect te hebben op de psychische gezondheid. Protectieve factoren vormen volgens hen niet de keerzijde van de bedreigende of kwetsbaarheidsverhogende factoren. Van een beschermende factor of beschermend proces kan pas worden gesproken in combinatie met de aanwezigheid van een risicofactor. Beschermende factoren heffen het risico niet op, maar kunnen de effecten van negatieve omstandigheden of gebeurtenissen verzachten, aldus Langeland en Dijkstra.

---

¹ Uit de literatuur valt niet altijd op te maken of het bij de in dit hoofdstuk beschreven onderzoeken gaat om retrospectief of prospectief onderzoek. Voor zover dat wél duidelijk is, zal daar melding van worden gemaakt.

Er worden in de literatuur verschillende indelingen van deze risicoverhogende en protectieve factoren aangetroffen, waarvan hier enkele voorbeelden:

- Kaufman en Zigler (zie Singh Narang, 2000) maken een onderscheid tussen protectieve en risicofactoren op de volgende niveaus:
  - factoren op ontogenetisch niveau (voorgeschiedenis en kenmerken van de leden van de tweede generatie), zoals steun van de andere ouder in de jeugd, sociale vaardigheden en intelligentie, en de wijze waarop de gemaltraiteerde kinderen het wangedrag van hun ouders tegenover hen hebben verwerkt;
  - factoren van het microsysteem (het gezin), zoals huwelijksproblemen, een ondersteunende partner en gezonde/zieke/gehandicapte kinderen;
  - factoren van het ecosysteem (de sociale omgeving van het gezin), zoals slechte relaties met leeftijdsgenoten in de jeugd, een ondersteunend sociaal netwerk, werkloosheid en isolement op volwassen leeftijd;
  - factoren van het macrosysteem (de samenleving in zijn geheel), zoals de heersende cultuur en economische welvaart.
- Volgens Baartman (1991) moet men voor een beter inzicht in het proces van transgenerationale overdracht eerst zicht hebben op factoren die een rol spelen bij het ontstaan van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen. Het gaat daarbij om drie groepen onderling samenhangende factoren (Baartman, 1991):
  - kenmerken van de ouder;
  - kenmerken van de opvoedingssituatie;
  - kenmerken van het betreffende kind.

Er zijn, aldus Baartman, redenen om aan te nemen dat de kenmerken van de ouder van deze drie groepen de belangrijkste zijn. De omstandigheden waaronder het kind wordt opgevoed, zoals de relatie tussen de ouders, wordt deels bepaald door het gedrag van die ouders. Daarnaast hangt het mede van de ouder zelf af welk gedrag van het kind hij/zij als 'lastig' of 'moeilijk hanteerbaar' ervaart (Bugental e.a., zie Baartman, 1991). Tekorten van de ouder kunnen echter extra zwaar wegen door een kind dat relatief veel aandacht vraagt en een omgeving die weinig steun biedt. Omgekeerd kan een omgeving die steun biedt het risico dat een ouder met de neiging tot wangedrag zich ook werkelijk gaat misdragen, aanzienlijk verkleinen, aldus Baartman.

Uit onderzoek naar factoren die een rol spelen bij het continueren en het doorbreken van een cyclus van kindermishandeling blijkt volgens Baartman dat deze factoren grotendeels in twee groepen zijn onder te verdelen:

- kenmerken van de actuele omstandigheden waaronder de ouder het kind opvoedt, zoals sociaal-economische omstandigheden, de relatie met de andere ouder van het kind, het temperament van het kind, contacten met anderen, etc.;
- persoonskenmerken van de ouder, zoals intelligentie of psychische gezondheidstoestand.

Wij menen dat de indeling van Kaufman en Zigler als voordeel heeft dat daarin ook factoren uit de jeugd van de (als kind gemaltraiteerde) ouders expliciet worden vermeld, die van invloed zijn op hun functioneren als volwassene en daarmee op de kans dat zij zich tegenover hun kinderen gaan

misdragen. Wij zien echter als bezwaar dat er bij deze indeling geen duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen de aard en ernst van het wangedrag van de eerste generatie, persoonlijke eigenschappen en reacties van de (gemaltraiteerde) tweede generatie en hun omstandigheden (in de jeugd en op volwassen leeftijd).

Baartman maakt een dergelijk onderscheid wél, maar lijkt zich uiteindelijk vooral te richten op de factoren die in het heden een rol spelen.

Wij kiezen daarom voor een indeling die grotendeels is ontleend aan die van Baartman, maar waarbij de omstandigheden tijdens de jeugd van de ouders (tweede generatie) duidelijk worden onderscheiden van hun huidige situatie. Risicoverhogende en protectieve factoren kunnen volgens deze indeling betrekking hebben op:

- de aard en ernst van het wangedrag van de eerste tegenover de tweede generatie, en kenmerken van de daders (paragraaf 3.2);
- overige omstandigheden waaronder de tweede generatie is opgegroeid (paragraaf 3.3);
- kenmerken en reacties van de tweede generatie (paragraaf 3.4);
- omstandigheden waaronder de leden van de tweede generatie hun kinderen opvoeden (paragraaf 3.5);
- kenmerken van de kinderen (derde generatie) (paragraaf 3.6).

De factoren van het micro-, eco- en macrosysteem van Kaufman en Zigler vallen alle onder de categorieën 'omstandigheden waaronder de tweede generatie is opgegroeid' en 'omstandigheden waaronder de tweede generatie de derde opvoedt', De ontogenetische factoren vallen onder de eerste drie van de hier gekozen categorieën.

De afzonderlijk genoemde factoren hangen veelal met elkaar samen. Daardoor is vaak moeilijk na te gaan of zij direct of indirect verband houden met de overdracht van wangedrag (zie paragraaf 3.8).

Persoonlijke eigenschappen uit de jeugd vertonen ook duidelijk een relatie met die op volwassen leeftijd. Hechting aan de ouders in de jeugd houdt bijvoorbeeld verband met het vermogen tot het leggen van goede relaties met anderen, zoals die met de eigen kinderen, op volwassen leeftijd (zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991).

3.2 Kenmerken van het wangedrag van de eerste tegenover de tweede generatie en kenmerken van de daders

In deze paragraaf wordt gezocht naar een antwoord op de vraag welke kenmerken van het ouderlijk wangedrag tegenover kinderen en welke kenmerken van de daders (de ouders) de kans op overdracht kunnen beïnvloeden.

3.2.1 Aard van het in de jeugd ondervonden wangedrag

In de literatuur wordt vrij weinig geschreven over de relatie tussen de *aard* van het als kind ondergane wangedrag en de kans dat men zijn eigen kinderen gaat maltrahteren. Het beeld dat de literatuur geeft, is ook niet eenduidig.

- Uit een *prospectief* onderzoek van Pianta e.a. (zie Zuravin e.a., 1996) blijkt onder meer dat de kans op overdracht van wangedrag tegenover de kinderen bij vrouwen die in hun jeugd seksueel zijn misbruikt, wat groter is dan bij degenen die fysiek zijn mishandeld of verwaarloosd. Het continuïteitspercentage is bij in hun jeugd seksueel misbruikte moeders 93%

- (13 van 14 moeders), bij als kind fysiek mishandelde moeders 70% (33 van 47 moeders) en bij in hun jeugd verwaarloosde moeders 78% (7 van 9 moeders). Er wordt niet vermeld of deze verschillen significant zijn.
- Volgens Finkelhor (zie Dhawan en Marshall, 1996) wordt het slachtoffer van seksueel misbruik wellicht alleen gedwongen op zijn beurt bij de volgende generatie de rol van dader te vervullen, als hij op het moment dat hij werd misbruikt, extreem is vernederd.
  - Uit een onderzoek van Herrenkohl e.a. (zie Zuravin e.a., 1996) blijkt het volgende. Bij ouders die als kind niet alleen fysiek zijn mishandeld, maar ook zijn verwaarloosd of emotioneel mishandeld, is de kans op overdracht van de fysieke mishandeling niet groter dan bij ouders die als kind alleen fysiek zijn mishandeld.

3.2.2 Frequentie en ernst van het in de jeugd ondervonden wangedrag

Bij twee onderzoeken naar *seksueel misbruik*, één bij mannen en één bij vrouwen, is gezocht naar een relatie tussen de *frequentie* waarmee de betrokkenen in hun jeugd zijn misbruikt en (mogelijk) wangedrag tegenover kinderen op volwassen leeftijd. Bij twee onderzoeken bij vrouwen is gekeken naar de invloed van de *ernst* van het in de jeugd ondervonden seksuele misbruik op de overdracht daarvan.

- Uit het *prospectieve* onderzoek van Bagley e.a. (1994) bij *mannen* in Calgary blijkt dat er een relatie is tussen de *frequentie* van in de jeugd ondervonden seksueel misbruik en seksuele belangstelling voor minderjarigen (zie paragraaf 2.4.2). Verder blijkt uit dit onderzoek dat degenen die vaker zijn misbruikt, veel vaker anaal contact en anale penetratie hebben gehad dan degenen bij wie het misbruik zich één keer heeft voorgedaan. Bij degenen die één keer zijn misbruikt, bestaat 29% van de daders uit familieleden en bij degenen die aan langduriger misbruik bloot hebben gestaan, bestaat 63% van de daders uit familieleden. In slechts 5% van de gevallen is sprake van een vrouwelijke dader. Van de herhaaldelijk misbruikte mannen blijkt de geestelijke gezondheid significant minder goed te zijn dan van de eenmalig misbruikte mannen (vaker depressies, zelfmoordneigingen, etc.). Van de herhaaldelijk misbruikte mannen is een significant hoger percentage in de jeugd het slachtoffer geweest van emotionele mishandeling dan van de overige respondenten. De combinatie van seksueel misbruikt en emotioneel mishandeld zijn als kind blijkt de sterkste predictor voor seksuele belangstelling voor en activiteiten met adolescenten jongens (13-15 jaar) en kinderen van onder de 13 jaar van beide seksen. Ook indien voor de variabele 'emotionele mishandeling in de jeugd' wordt gecontroleerd, blijft er een significant verband bestaan tussen het als kind misbruikt zijn en seksuele belangstelling op volwassen leeftijd voor kinderen of mannelijke adolescenten. Die belangstelling is bij de herhaaldelijk misbruikte mannen sterker aanwezig dan bij degenen die één keer zijn misbruikt. Hoewel seksuele belangstelling voor minderjarigen niet identiek is aan seksueel misbruik van hen, is het daartoe wel een voorwaarde.
- Bagley (zie Bagley e.a., 1994) verrichtte ook een *prospectief* onderzoek bij een vergelijkbare steekproef van *vrouwen* in Calgary (N=750). Uit de resultaten daarvan blijkt dat zich onder de vrouwen twee keer zoveel personen bevinden die vóór hun 17de jaar seksueel zijn misbruikt dan

onder de mannen (respectievelijk 32% en 16%). Gevallen van *herhaald* slachtofferschap doen zich bij de mannen en vrouwen echter ongeveer even vaak voor (6,9% van de mannelijke en 6,8% van de vrouwelijke steekproef). Verder blijkt, evenals bij de mannen, dat de vrouwen die frequent zijn misbruikt vaker psychische problemen hebben dan de vrouwen die één keer zijn misbruikt (Bagley, zie Bagley e.a., 1994).

- Zuravin e.a. (1996) verrichtten een onderzoek bij *vrouwen* en keken onder meer naar de relatie tussen de '*dosis*' van als kind ondergaan seksueel misbruik en wangedrag tegenover de eigen kinderen. Het onderzoek vond plaats bij alleenstaande moeders in Baltimore (N=213) die vóór hun achttiende jaar fysiek zijn verwaarloosd, minstens één keer ernstig mishandeld of minstens één keer seksueel misbruikt. Zuravin c.s. vergeleken bij een *retrospectief* onderzoek binnen deze groep de continuïteitsgroep, dat wil zeggen moeders van wie de kinderen eveneens werden gemaltraiteerd (N=136), met de discontinuïteitsgroep van moeders wier kinderen niet bloot stonden aan wangedrag in de huiselijke kring (N=77). Bij de in hun jeugd seksueel misbruikte vrouwen is de '*dosis*' van het ondervonden misbruik berekend op grond van de frequentie (één keer of meer dan één keer misbruikt) en de ernst (wel/niet gedwongen tot geslachtsgemeenschap). Uit de resultaten blijkt dat bij de moeders uit de continuïteitsgroep de kans dat zij in hun jeugd een gedwongen coïtus hebben gehad bijna vijf keer zo groot is als bij de moeders uit de discontinuïteitsgroep, terwijl de kans dat zij in hun jeugd tegen hun zin zijn betast voor beide groepen even groot is. Een op het eerste gezicht verrassend resultaat is dat de moeders die één keer seksueel zijn misbruikt bijna twee keer zo vaak deel uitmaken van de continuïteitsgroep als de moeders die vaker dan één keer zijn misbruikt. Een mogelijke verklaring voor deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid is volgens Zuravin c.s. dat de moeders die één keer zijn misbruikt vaker zijn verkracht, dus tot coïtus gedwongen, dan de moeders die meer frequent zijn misbruikt. Laatstgenoemde groep heeft wellicht onder relatief minder ernstige vormen van seksueel misbruik te lijden gehad dan de moeders die als kind één keer zijn misbruikt.
- Het is overigens de vraag of er een relatie is tussen de *ernst* van seksueel misbruik in de ene generatie en het vóórkomen van een *andere* vorm van wangedrag tegenover kinderen in de volgende generatie. Goodwin e.a. (zie Zuravin e.a., 1996) vergeleken een continuïteitsgroep van voormalige slachtoffers van incest van wie bekend was dat zij een *mishandeld* kind hadden (N=24) met een discontinuïteitsgroep van voormalige incest-slachtoffers van wie dat niet bekend was (N=15). Uit dit onderzoek blijkt dat een gedwongen coïtus even vaak is voorgekomen bij de discontinuïteitsgroep als bij de continuïteitsgroep.

Er is ook met betrekking tot *kindermishandeling* (in fysiek en emotioneel opzicht) onderzoek gedaan naar de relatie tussen enerzijds de *ernst* en de *frequentie* van de mishandeling en anderzijds de kans op overdracht.

- Gezien de vage grens tussen het frequent/zwaar straffen van kinderen en kindermishandeling verdient het volgende onderzoek de aandacht. Hemenway e.a. (1994) onderzochten in de VS een nationale steekproef van volwassenen (N=325) die een kind van jonger dan 18 jaar in huis hadden. De deelnemers is gevraagd naar de straffen die zij als kind kregen en de straffen die zij aan hun eigen kinderen gaven. Uit de ana-

lyse van de gegevens blijkt dat verbale en fysieke straffen elkaar niet vervangen, maar gewoonlijk samengaan.² Verder blijkt uit *prospectief* onderzoek bij dezelfde steekproef het volgende. Bij respondenten die als kind frequent aan geschreeuw en/of slaag van hun ouders hebben blootgestaan, is de kans significant groter dat zij zelf ook frequent tegen hun kinderen schreeuwen of hen slaan, dan bij respondenten die in hun jeugd minder frequent geschreeuw of slaag hebben moeten verduren. Een sterk op straffen gerichte opvoeding blijkt evenwel niet onvermijdelijk te leiden tot een soortgelijke opvoeding bij de volgende generatie. Van degenen die als kind wekelijks zijn geslagen, slaat slechts een derde zijn eigen kinderen even vaak. Evenmin blijkt het weinig gestraft zijn in de jeugd een garantie dat de ouders hun eigen kinderen ook weinig straffen. Bijna de helft van de ouders die hun kinderen wekelijks slaan, is namelijk zelf als kind minder vaak geslagen (Hemenway e.a., 1994).

- Aan de andere kant hebben Caliso en Milner (zie Zuravin e.a., 1996) bij door hen onderzochte moeders geen verband gevonden tussen de frequentie van verbaal en/of fysiek geweld dat de moeders in hun jeugd hebben ondergaan, en de kans dat zij zich tegenover hun eigen kinderen misdragen.

Het is opvallend dat er in de literatuur geen onderzoek is aangetroffen naar de relatie tussen de *duur* van het ouderlijk wangedrag en de kans op overdracht (zie Langeland en Dijkstra, 1992).

3.2.3 Meest gevoelige leeftijd van het kind

Uit het Britse onderzoek bij meisjes die in hun jeugd in kindertehuizen zijn geplaatst (zie paragraaf 2.1), blijkt onder meer het volgende. Vrouwen bij wie al in de eerste twee levensjaren maatregelen zijn genomen omdat hun ouders disfunctioneerden, hebben meer problemen met het opvoeden van hun eigen kinderen, dan vrouwen bij wie in de jeugd pas na het tweede levensjaar voor het eerst is ingegrepen (Rutter e.a., 1990).

3.2.4 Daderschap van één of van beide ouders

Zaidi e.a. (1989) hebben een *prospectief* onderzoek verricht bij de in paragraaf 2.2.3 genoemde steekproef van ouders van kinderen die wegens gedragsproblemen onder behandeling waren op een kinderpsychiatrische afdeling in Iowa. Zaidi e.a. hebben de transgenerationale overdracht van fysieke kindermishandeling vergeleken bij volwassenen die als kind door *één* ouder zijn mishandeld met die bij volwassenen die als kind door *beide* ouders zijn mishandeld. Van de kinderen van wie *één* van de ouders veel fysieke straffen heeft gehad (N=62), wordt ongeveer een derde mishandeld. Vergeleken met de totale steekproef is de kans op fysieke mishandeling bij deze kinderen ruim 33% groter. Van het geringe aantal kinderen (N=8) van wie *beide* ouders in hun jeugd veel fysieke straffen hebben gehad, wordt de helft mishandeld.

---

² Bij ouders die frequent naar hun kinderen schreeuwen, is de kans het grootst dat zij hen ook frequent slaan, en omgekeerd. Meer dan de helft van de respondenten tegen wie dagelijks door hun ouders is geschreeuwd, zijn wekelijks geslagen. Daarentegen is minder dan 5% van degenen tegen wie maandelijks of minder vaak is geschreeuwd, wekelijks geslagen (Hemenway e.a., 1994).

Bij hun is de kans op fysieke mishandeling twee keer zo groot als bij de kinderen uit de totale steekproef.

Uit *retrospectief* onderzoek bij deze steekproef blijkt dat ongeveer 49% van de mishandelde kinderen (N=41) en 33% van de niet mishandelde kinderen (N=128) één ouder heeft die in zijn of haar jeugd vaak fysiek is gestraft. Van bijna 10% van de mishandelde en 3% van de niet mishandelde kinderen zijn *beide* ouders in hun jeugd vaak fysiek gestraft.

Volgens Zaidi c.s. zijn er aanwijzingen dat kinderen van wie beide ouders in hun jeugd veel fysieke straffen hebben gekregen, meer kans lopen mishandeld te worden dan kinderen van wie één ouder als kind veel lijfstraffen heeft gehad.

Uit ander onderzoek blijkt eveneens dat onder degenen die de cyclus voortzetten een hoger percentage door *beide* ouders is gemaltraiteerd dan onder degenen die de cyclus doorbreken (Hunter en Kilstrom, zie Langeland en Dijkstra, 1995; Herrenkohl e.a., zie Langeland en Dijkstra, 1995).

3.2.5 *De sekse van de dader en van het slachtoffer*

Er zijn aanwijzingen dat de kans op overdracht van ondervonden ouderlijk wangedrag wordt beïnvloed door de sekse van de dader en door de overeenkomst van diens sekse met die van het slachtoffer.

Uit een onderzoek van Straus e.a. (zie Langeland en Dijkstra, 1995)) blijkt dat respondenten die door de ouder van hun eigen geslacht zijn gemaltraiteerd, zich in hun latere leven vaker agressief gedragen, dan degenen die door de ouder van de andere sekse zijn gemaltraiteerd.

3.2.6 *Samenvatting*

Hoewel de resultaten van de diverse onderzoeken niet altijd eenduidig zijn, valt uit het voorafgaande op te maken dat bepaalde kenmerken van het wangedrag dat een kind ondergaat van invloed kunnen zijn op de kans dat hij/zij zich later tegenover de eigen kinderen gaat misdragen. Daarbij gaat het om het soort wangedrag (mishandeling, misbruik of verwaarlozing), de frequentie en de ernst van het ondervonden wangedrag, en de leeftijd waarop het kind er voor het eerst mee wordt geconfronteerd.

Verder blijkt uit onderzoek dat het voor de kans op overdracht waarschijnlijk van belang is of één van de ouders of beide ouders het kind maltraiteren en, indien één van de ouders zich schuldig maakt aan wangedrag, of dat de vader of de moeder is.

3.3 **Overige omstandigheden waaronder de tweede generatie is opgegroeid**

Naast het slachtofferschap van ouderlijk wangedrag zijn er andere omstandigheden in de jeugd die van invloed kunnen zijn op de kans dat de eigen kinderen worden gemaltraiteerd. In deze paragraaf wordt onderzoek naar dergelijke omstandigheden besproken.

3.3.1 *Kwaliteit van de hechting aan de ouder(s) in de jeugd*

Morton en Browne (1998) geven een beschrijvende analyse van 13 onderzoeken naar de kwaliteit van de hechting van mishandelde kinderen.

De kwaliteit van de hechting van het kind lijkt grotendeels afhankelijk te zijn van de sensitiviteit van de moeder voor haar kind. Het is niet verwonderlijk dat uit de meeste onderzoeken blijkt dat mishandelde kinderen over het geheel genomen minder veilig gehecht zijn aan hun moeder dan niet mishandelde kinderen. De vroege relatie tussen moeder en kind wordt volgens Bowlby (zie Egeland en Susman-Stillman, 1996) door het kind verinnerlijkt en is daarmee een prototype voor alle latere relaties. Mishandelde kinderen kunnen daardoor problemen ondervinden bij het ontwikkelen van relaties met leeftijdgenoten, partners en hun eigen kinderen (Morton en Browne, 1998), en over minder invoelingsvermogen beschikken (Grossmann e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Crowell en Feldman, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; van IJzendoorn e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Ouders die zich minder goed in hun kind kunnen verplaatsen lopen waarschijnlijk meer risico zich tegenover dat kind te gaan misdragen (Cornett, zie Gadsden en Hall, z.j.; Egeland en Susman-Stillman, 1996). Niet alle ouders die als kind zijn mishandeld, zullen hun eigen kinderen mishandelen. Het is mogelijk dat zij hun oorspronkelijke beeld van relaties met anderen veranderen (Egeland, zie Morton en Browne, 1998). In paragraaf 4.1.3 wordt verder ingegaan op hechting en de rol die deze kan vervullen bij de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen.

3.3.2 *Andere gezinsproblemen*

Er zijn aanwijzingen dat ouderlijk wangedrag tegenover kinderen vaak gepaard gaat met andere gezinsproblemen. Die gezinsproblemen, zoals disfunctioneren van het gezin, verslaving van ouders, geweld tussen de ouders en criminaliteit, kunnen op hun beurt de kans op overdracht van het ouderlijk wangedrag beïnvloeden.

- Sheridan (1995) verrichtte een *retrospectief* onderzoek bij mannelijke en vrouwelijke gedetineerden (N=81) van wie bekend is dat zij verslaafd zijn (geweest). Bij hen zijn vragenlijsten afgenomen, aan de hand waarvan onder meer is nagegaan of hun ouders aan alcohol verslaafd zijn (geweest), hoe hun gezin van herkomst in het algemeen functioneerde, of zij fysiek of emotioneel zijn mishandeld of verwaarloosd, en of zij seksueel zijn misbruikt. Er is een direct verband gevonden tussen verslaving bij de ouders van de gedetineerden en wangedrag van de kant van die ouders tegenover hun kinderen (de gedetineerden). Er kan volgens Sheridan ook nog sprake zijn van een indirect verband tussen verslaving van de ouders en ouderlijk wangedrag tegenover de kinderen. Er is namelijk een relatie gevonden tussen verslaving van de ouders en het disfunctioneren van hun gezin, alsmede een verband tussen het disfunctioneren van een gezin en de kans dat de ouders zich tegenover hun kinderen misdragen (Barnard, zie Sheridan, 1995; Hindman, zie Sheridan, 1995; Mayer en Black, zie Sheridan, 1995; Pease en Hurlbert, zie Sheridan, 1995).

Verslaving van de ouders, een disfunctionerend ouderlijk gezin en voormalig slachtofferschap van ouderlijk wangedrag blijken ook alle verband te houden met het zelf verslaafd raken. Op grond daarvan komt Sheridan tot de slotsom dat deze drie factoren (indirect) verband zullen houden met het disfunctioneren van het eigen gezin en het zich misdragen tegenover de eigen kinderen. Er wordt overigens geen informatie

- gegeven over hoe de gedetineerden als ouder functioneren en evenmin wordt vermeld hoe het met hun eigen gezinnen is gesteld.
- Seghorn e.a. (zie Dhawan en Marshall, 1996) ontdekten bij een *retrospectief* onderzoek onder gedetineerde zedendelinquenten dat zij veelal zijn opgegroeid in gezinnen met diverse ernstige problemen, zoals ouderlijk wangedrag tegenover de kinderen, alcoholisme en criminaliteit. Dit geldt vooral voor zedendelinquenten die als kind seksueel zijn misbruikt. Seghorn e.a. wijzen op de mogelijkheid dat de relatie tussen het seksueel misbruikt zijn en het later seksueel misbruiken van kinderen, wordt versterkt doordat seksueel misbruik vooral voorkomt in combinatie met belangrijke andere stressfactoren in de jeugd.
  - Langevin e.a. (zie Dhawan en Marshall, 1996) constateerden bij een *retrospectief* onderzoek eveneens dat seksueel misbruik vaak gepaard gaat met andere ernstige problemen in het gezin. Zij vergeleken een groep zedendelinquenten die als kind zijn misbruikt met niet misbruikte zedendelinquenten en vonden een aantal duidelijke verschillen. De als kind misbruikte groep is vaker opgegroeid in een omgeving waarin agressie, alcoholverslaving van de vader en criminaliteit een rol spelen. Zij hebben als zodanig een minder stabiele achtergrond.
  - Bij het onderzoek bij drie generaties van Doumas e.a. (1994) (zie paragraaf 2.2.3) is geen duidelijk verband aangetoond tussen het zelf als kind mishandeld zijn en het mishandelen van de eigen kinderen of het risico dat men dat gaat doen. Uit dit onderzoek blijkt wél dat *mannen* die als kind echtelijk geweld van hun ouders hebben meegemaakt, meer kans lopen later zelf als vader hun kinderen te gaan mishandelen dan mannen bij wie dat niet het geval is. Bij *vrouwen* is echter geen verband gevonden tussen het als kind meegemaakt hebben van echtelijke agressie tussen de ouders en een grotere kans dat zij op volwassen leeftijd hun kinderen gaan mishandelen.

3.3.3 (Dis)continuïteit in de verzorging/opvoeding

Uit het Britse follow-uponderzoek onder mannen en vrouwen die in hun jeugd in een kindertehuis zijn geweest (zie paragraaf 2.1) blijkt onder meer het volgende. Er is voor beide seksen een significant verband gevonden tussen disfunctioneren op volwassen leeftijd en veel wisselende verzorgers in de eerste twee levensjaren, dat wil zeggen één of meer kortere periodes in een pleeggezin of voor langere tijd opname in een jeugdinrichting. Verder blijkt, vooral bij meisjes, dat bij degenen die bijna hun hele jeugd in een kindertehuis hebben doorgebracht, de kans groot is dat zij op volwassen leeftijd disfunctioneren.³ Zij zijn door hun plaatsing in het kindertehuis weliswaar beschermd tegen de slechte invloeden van hun gezin van herkomst, maar het gebrek aan continuïteit in hun verzorging en opvoeding heeft een duidelijk negatieve invloed, aldus Rutter e.a. (1990).

3.3.4 (Gebrek aan) steun van de omgeving

Onderzoeken naar de overdracht van fysieke mishandeling hebben uitgewezen dat sociale steun een protectieve factor kan zijn tegen het risico

---

³ Er wordt hier bij het 'functioneren op volwassen leeftijd' overigens niet expliciet melding gemaakt van het functioneren als ouder.

van socio-emotionele problemen bij mishandelde kinderen. Oliver (1994) noemt in dit verband als protectieve factoren: vrienden op wie het kind kan vertrouwen en/of de aanwezigheid van personen die ervoor zorgen dat het kind niet meer wordt gemaltraiteerd.

- Hunter en Kilstrom (zie Crouch e.a., 1995) voerden een *prospectief* onderzoek uit om na te gaan welke factoren bij de overdracht van fysieke kindermishandeling een rol spelen. Zij onderzochten moeders die als kind fysiek zijn mishandeld (N=49). Uit het onderzoek blijkt dat de aanwezigheid in de jeugd van sociale steun van de ouder die niet mishandelt of van anderen dan de ouders de kans op overdracht verkleint.
- Egeland e.a. (zie Crouch e.a., 1995) vergeleken bij een *prospectief* onderzoek onder moeders die in hun jeugd fysiek zijn mishandeld, degenen die de cyclus voortzetten met degenen die deze hebben doorbroken. Alle moeders uit de discontinuïteitsgroep blijken in hun jeugd emotionele steun te hebben gekregen van volwassenen die hen niet mishandelden, terwijl dat slechts bij 17% van de moeders uit de continuïteitsgroep het geval is geweest. Egeland c.s. trekken daaruit de conclusie dat vroegtijdige steun aan mishandelde kinderen de invloed verkleint van de negatieve gevolgen van die mishandeling.
- Milner e.a. (zie Crouch e.a., 1995) onderzochten bij een *prospectief* onderzoek bij studenten het verband tussen het als kind mishandeld zijn, het als kind sociaal gesteund zijn en de neiging tot fysieke kindermishandeling. Zoals verwacht, blijkt er een significant positieve relatie te bestaan tussen het als kind mishandeld zijn en de neiging om zelf kinderen te mishandelen. Verder is een significant negatieve relatie gevonden tussen de steun die men als kind van een volwassene of een leeftijdgenoot heeft ondervonden, en de latere neiging tot kindermishandeling.
- Daarentegen blijkt uit een *prospectief* onderzoek van Caliso en Milner (zie Crouch e.a., 1995) dat er bij een groep moeders die in hun jeugd zijn gemaltraiteerd, geen verschillen zijn tussen de continuïteitsgroep en de discontinuïteitsgroep met betrekking tot de steun die zij als kind van volwassenen hebben gekregen.
- Uit het *prospectieve* onderzoek van Litty e.a. (1996) onder in hun jeugd fysiek mishandelde en/of seksueel misbruikte studenten en studenten die als kind niet aan dergelijk wangedrag hebben blootgestaan (zie paragraaf 2.2.2), blijkt onder meer het volgende. Degenen die als kind zijn gemaltraiteerd, maar steun hebben gekregen van mensen uit hun omgeving, hebben significant minder de neiging tot mishandelen dan degenen die destijds zijn mishandeld zonder dat zij steun van anderen hebben gekregen. Bij de studenten die in hun jeugd niet zijn gemaltraiteerd lijkt hun neiging tot kindermishandeling niet of nauwelijks te worden beïnvloed door de steun die zij destijds hebben gekregen (geen significant verschil).
- Goodwin e.a. (zie Zuravin e.a., 1996) vergeleken vrouwen die in hun jeugd het slachtoffer van incest zijn geweest en van wie bekend was dat in elk geval één van hun kinderen werd gemaltraiteerd (N=24), met vrouwen die eveneens als kind aan incest hebben blootgestaan, maar van wie (voor zover bekend) geen kinderen werden gemaltraiteerd (N=15). Uit het onderzoek blijkt dat de vrouwen van de eerste groep minder vaak met iemand over hun incestervaringen hebben gesproken dan die van de tweede. Bovendien blijkt dat vier van de vijf vrouwen uit de continuïteitsgroep die er wél met iemand over hebben gesproken, niet zijn geloofd of beschermd.

Volgens Crouch e.a. (1995) blijkt uit de door hen geciteerde en hiervoor vermelde onderzoeken, met één uitzondering, dat er een significant negatieve relatie is tussen sociale steun in de jeugd en de overdracht van ouderlijk wangedrag. Steun in de jeugd lijkt eveneens de kans op psychische problemen en problemen in het contact met anderen te doen afnemen.

Caliso en Milner (zie Crouch e.a., 1995) wijzen er overigens op dat de rol van emotionele steun in de jeugd (en op volwassen leeftijd) bij de overdracht van ouderlijk wangedrag vooralsnog onduidelijk is. Het is bijvoorbeeld niet uitgesloten dat kinderen die in hun jeugd contacten weten te leggen waaraan zij steun kunnen ontleen, ook nog over andere eigenschappen beschikken die de kans op overdracht bij hen verkleinen, zodat geen sprake behoeft te zijn van een direct verband tussen ondersteunende relaties in de jeugd en de kans dat het kind later zijn eigen kinderen gaat maltraheren.

Verder is er wellicht sprake van een (negatieve) relatie tussen het als kind gemaltraiteerd worden en goede contacten met anderen. Uit het hiervoor genoemde onderzoek van Litty e.a. (1996) onder studenten blijkt namelijk dat de studenten die als kind zijn gemaltraiteerd, destijds meer conflicten met hun ouders en andere voor hen belangrijke personen hadden dan degenen die geen slachtoffer zijn geweest van ouderlijk wangedrag.⁴

3.3.5 *Schoolprestaties en -ervaringen*

Goede schoolprestaties kunnen volgens Langeland en Dijkstra (1995) een buffer vormen tegen negatieve gevolgen van het gemaltraiteerd worden. Uit het Britse follow-uponderzoek onder vrouwen en mannen die in hun jeugd in een kindertehuis zijn geweest omdat hun ouders in de opvoeding tekortschoten (zie paragraaf 2.1) is bij vrouwen een relatie gevonden tussen positieve schoolervaringen en doorbreking van de cyclus (Rutter e.a., 1990).⁵

3.3.6 *Therapie*

Counseling en therapeutische interventie tijdens de adolescentie of op jong volwassen leeftijd kunnen een protectieve invloed hebben doordat deze ertoe kunnen bijdragen dat de betrokkene een reëel beeld van zijn of haar verleden krijgt (Langeland en Dijkstra, 1995).

Egeland en Susman-Stillman (1996) vergeleken moeders die als kind zijn gemaltraiteerd (mishandeld en/of misbruikt) en van wie de kinderen werden gemaltraiteerd (N=14), met moeders die de cyclus hebben doorbroken (N=10). Uit het onderzoek blijkt dat een aantal van de moeders die de cyclus hebben doorbroken, als adolescent of jong volwassene langdurig deel hebben genomen aan een intensieve psychotherapie. Deze stelde hen in staat meer greep te krijgen op hun jeugdervaringen met seksueel misbruik en/of mishandeling. Egeland en Susman-Stillman plaatsen daarbij de kanttekening dat de causale richting van deze relatie niet bekend is. Het is volgens hen niet duidelijk of de therapie de moeder ertoe heeft gebracht haar ervaringen te integreren of dat juist de moeders die hun ervaringen al integreerden, in therapie zijn gegaan. Uit de informatie van de moeders die in therapie zijn

---

⁴ Er wordt geen melding gemaakt van eventuele verschillen tussen gemaltraiteerde en niet gemaltraiteerde personen binnen de groep die veel steun kreeg.

⁵ Overigens kunnen de schoolprestaties en -ervaringen op hun beurt worden beïnvloed door diverse andere factoren, zoals het ouderlijk wangedrag waaraan het kind blootstaat. (zie verder paragraaf 3.8).

geweest, valt volgens Egeland en Susman-Stillman echter op te maken dat de psychotherapie van invloed is geweest op de doorbreking van de cyclus. In verband daarmee zijn Egeland en Susman-Stillman van mening dat therapie onderdeel moet uitmaken van interventie bij en preventie van het maltraheren van kinderen. Deze zou volgens hen gericht moeten zijn op de ontwikkeling van een coherent ik, door middel van het onderzoeken en integreren van de jeugdervaringen, en door na te gaan op welke wijze problemen met anderen in de vroege jeugd zijn opgelost. Helaas houdt men zich bij veel therapeutische interventies in gezinnen waarin wordt mishandeld en/of misbruikt, alleen met de dader bezig, aldus Egeland en Susman-Stillman.

3.3.7 *Samenvatting*

Niet alleen de ervaringen met ouderlijk wangedrag, maar ook andere jeugdervaringen zijn van invloed op de kans dat het kind op zijn beurt de cyclus voortzet of doorbreekt. De kwaliteit van de hechting aan de ouder(s) in de jeugd beïnvloedt de wijze waarop het kind later zijn relaties met anderen, zoals zijn of haar eigen kinderen, ervaart. Bij veel gemaltraiteerde kinderen is sprake van een onveilige hechting⁶ en dat kan van nadelige invloed zijn op de relatie die zij als volwassene met hun eigen kinderen hebben en op de kans dat zij zich tegenover die kinderen misdragen. Verder kunnen zich in het gezin van herkomst naast het ouderlijk wangedrag tegenover de kinderen ook andere ernstige problemen voordoen die van invloed kunnen zijn op de kans dat de kinderen later zelf als ouders disfunctioneren. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan criminaliteit en/of verslaving van de ouders. Daarnaast is het van belang of het kind altijd door dezelfde personen of door steeds andere mensen wordt verzorgd/opgevoed, en of het al dan niet steun van mensen uit zijn omgeving krijgt. Bovendien kunnen zijn prestaties en ervaringen op school relevante factoren zijn. Ten slotte kan therapie van invloed zijn op de wijze waarop de jeugdtrauma's worden verwerkt en daarmee op het functioneren op volwassen leeftijd.

3.4 **Kenmerken en reacties van de tweede generatie**

Persoonlijke kenmerken van de (voormalige) kind-slachtoffers zijn eveneens van invloed op de kans dat zij de cyclus van wangedrag kunnen doorbreken.

3.4.1 *De wijze waarop het kind het wangedrag van zijn ouders heeft ervaren en daarop heeft gereageerd*

De wijze waarop het kind het wangedrag van zijn ouders ervoer en zijn reactie daarop op het moment dat het gedrag optrad, is waarschijnlijk van invloed op de kans op overdracht van dat wangedrag.

- Voor de gevolgen op lange termijn van kindermishandeling, -verwaarlozing en seksueel misbruik, is het van belang te weten welke betekenis het kind heeft gegeven aan dit gedrag op het moment dat het plaatsvond (Potts en Dillon, zie Widom, 1989b, p. 49). Dit geldt in het bijzonder voor

---

⁶ Er is sprake van een onveilige hechting indien de relatie tussen ouder en kind zich zodanig heeft ontwikkeld dat het kind zich wel aan de ouder is gaan hechten, maar zich door diens (afwijzende of grillige) gedrag toch niet veilig kan voelen (zie bijvoorbeeld Rutter, 1980).

- oudere kinderen en bij seksueel misbruik. Indien het kind het ouderlijk wangedrag als een teken van verwerping van hemzelf ervaart, kan dat veel schadelijker zijn dan indien hij het opvat als iets dat niet speciaal tegen hem is gericht, maar meer als uitlaatklep voor frustraties van de ouder, waarmee het kind niets van doen heeft. Verder wordt de kans groter dat het kind de agressie van de ouder zal overnemen als hij dit gedrag beschouwt als een legitieme manier om conflicten op te lossen.
- De reactie van het kind op het jeugdtrauma kan eveneens consequenties hebben voor de kans dat het ouderlijk wangedrag wordt overgedragen. In verband hiermee verdient onderzoek naar het effect van dissociatie bij gemaltraiteerde kinderen de aandacht. Dissociatie wordt gedefinieerd als een proces dat leidt tot een waarneembare verandering in de gedachten, daden en gevoelens van iemand, zodat gedurende enige tijd bepaalde informatie niet wordt geassocieerd of geïntegreerd met andere informatie, zoals gewoonlijk en ook logisch gezien wel zou moeten gebeuren (West, zie Singh Narang, 2000). Bij enkele onderzoeken is een relatie gevonden tussen dissociatie en overdracht:
    - Uit het in paragraaf 3.3.6 vermelde onderzoek van Egeland en Susman-Stillman (1996) waarbij een continuïteitsgroep van als kind gemaltraiteerde moeders is vergeleken met een discontinuïteitsgroep, blijkt het volgende. De moeders uit de continuïteitsgroep scoren bij hun beschrijving van hun jeugd hoger op idealiseren, inconsistentie en escapisme en zij scoren hoger op een schaal voor dissociatieve ervaringen dan de moeders die de cyclus hebben doorbroken. De moeders die de cyclus niet hebben doorbroken, hebben een verbrokkelde herinnering aan hun jeugd, terwijl degenen die de cyclus hebben doorbroken hun ervaringen met het als kind mishandeld zijn, in een meer coherent beeld van zichzelf hebben geïntegreerd. Zelfs als voor het IQ als variabele wordt gecontroleerd, worden tussen beide groepen grote verschillen gevonden die erop wijzen dat het dissociatieve proces een rol speelt bij de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag. Singh Narang, (2000) plaatst daarbij echter de kanttekening dat uit dit onderzoek niet valt af te leiden of dissociatie als onafhankelijke variabele de kans op overdracht beïnvloedt, of dat de gevonden relatie verband houdt met andere variabelen, zoals de duur en ernst van het ouderlijk wangedrag.
    - Singh Narang (2000) verrichtte een *prospectief* onderzoek bij studenten (N=190). Door middel van vragenlijsten is nagegaan of de studenten ooit als kind fysiek zijn mishandeld en, zo ja, welk karakter de fysieke mishandeling had (onder andere de ernst, de frequentie, de leeftijd waarop het begon, en de relatie tussen de dader en de respondent). Daarnaast zijn de studenten op symptomen van dissociatie onderzocht.⁷ Verder is gekeken in hoeverre de studenten zelf geneigd zijn kinderen fysiek te mishandelen. Van alle deelnemers zijn er 141, naar hun zeggen, in hun jeugd minstens één keer fysiek mishandeld. Bij deze groep is een relatie gevonden tussen dissociatie en de neiging tot kindermishandeling. De dissociatie blijkt verantwoordelijk te zijn voor ongeveer de helft van de gevonden relatie

---

⁷ Symptomen van dissociatie kunnen zijn: het zichzelf soms niet herkennen in de spiegel, naar iemand luisteren en zich ineens realiseren niets te horen van wat hij zegt, etc.

tussen jeugdervaringen en de neiging tot kindermishandeling. Het dissociatieniveau blijkt zowel verband te houden met wat de respondent zich nog van zijn mishandeling in zijn jeugd herinnert als met zijn eigen neiging tot kindermishandeling. Er is zelfs een relatie gevonden tussen dissociatie en de neiging tot kindermishandeling bij personen die zelf nooit zijn mishandeld. Gezien het cross-sectionele karakter van het onderzoek, mag men volgens Singh Narang op grond van de resultaten geen causale verbanden leggen. Niettemin ondersteunen de gegevens een model volgens welke het fysiek mishandeld worden in de jeugd leidt tot een al te sterk terugvallen op dissociatie. Dissociatie stelt het mishandelde kind in staat de traumatische ervaringen te isoleren, zodat het kind op andere terreinen normaal kan functioneren. Deze dissociatie kan de aanpassing op volwassen leeftijd echter in de weg staan. Indien het slachtoffer tot op volwassen leeftijd blijft dissociëren, kan dat leiden tot wangedrag tegenover de eigen kinderen, aldus dit model. In hun jeugd mishandelde ouders die de cyclus voortzetten, hebben ook vaak slechts vage herinneringen aan hun eigen slachtofferschap. Daarentegen is de herinnering daaraan bij ouders die de cyclus doorbreken veelal duidelijker. Dit zou er op kunnen wijzen dat eerstgenoemde ouders destijds meer gebruik hebben gemaakt van dissociatie, aldus Singh Narang. Toekomstig longitudinaal onderzoek zou volgens hem meer uitsluitsel kunnen geven over de causale verbanden.

Het onderzoek wijst er volgens Singh Narang verder op dat dissociatie slechts één van de factoren is die een rol vervullen bij de overdracht, aangezien deze hier slechts de helft verklaart van de relatie tussen het als kind fysiek mishandeld zijn en de latere neiging tot kindermishandeling.

Daarnaast wijzen andere auteurs er op dat in hun jeugd gemaltraiteerde ouders die de cyclus van wangedrag tegenover hun kinderen doorbreken, meer open staan voor hun negatieve gevoelens over hun eigen ouders. Bovendien hebben ze een genuanceerder beeld van hun eigen kwaliteiten als ouder en meer oog voor de problemen die inherent zijn aan het opvoeden van een kind. Anders gezegd: als kind gemaltraiteerde ouders die hun eigen kinderen niet maltrakteren, lijken duidelijker hun eigen positie te hebben bepaald ten opzichte van hun eigen jeugd en hun ouders, lijken op een meer reële manier de balans te hebben opgemaakt, meer oog te hebben voor wat destijds goed *en* fout was en wellicht ook daardoor een meer reële kijk te hebben op hun eigen mogelijkheden als ouder. De leden van de discontinuïteitsgroep hebben ook vaak bewust besloten tegenover hun eigen kinderen niet in dezelfde fouten te vervallen als hun eigen ouders destijds tegenover hen. Het feit dat de mishandelende ouders vaker met hun ouders hebben gebroken dan de niet-mishandelende ouders, is dan ook wellicht meer een gevolg van niet verwerkte ambivalente gevoelens en van tegenstrijdige, diffuse emoties, dan van een vrije keuze (Baartman, 1991; Starr e.a., 1991; Egeland en Jacobvitz, zie Kaufman en Zigler, 1993; Dijkstra, 1995a).

3.4.2 Sekse

Uit de resultaten van onderzoek zou zijn af te leiden dat bij moeders een sterkere relatie bestaat tussen het als kind mishandeld zijn en het mishandelen van de eigen kinderen, dan bij de vaders (Elder e.a., 1983; Hunter en

Kilstrom, zie Langeland en Dijkstra, 1995; Trickett en Susman, zie Langeland en Dijkstra, 1995; Cappell en Heiner, zie Langeland en Dijkstra, 1995). Corby (zie Tomison, 1996) wijst er echter op dat tot nu toe verreweg de meeste onderzoeken naar transgenerationale overdracht van wangedrag tegenover kinderen – met als uitzondering die naar de overdracht van seksueel misbruik – bij moeders hebben plaatsgevonden. Het beeld van eventuele sekseverschillen in overdracht kan daardoor zijn vertekend, aldus Corby.

3.4.3 *Persoonlijke eigenschappen en vaardigheden die als buffer kunnen dienen*

Egeland e.a. (zie Baartman, 1991) ontdekten bij als kind gemaltraiteerde moeders een verband tussen *intelligentie* en het doorbreken van de cyclus. Andere persoonlijke eigenschappen kunnen eveneens als buffer dienen. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan *fysieke aantrekkelijkheid* en *evenwichtigheid* (Cichetti en Rizley, zie Langeland en Dijkstra, 1995), en *speciale talenten* (Hunter en Kilstrom, zie Langeland en Dijkstra, 1995). Dergelijke kwaliteiten kunnen tot waardering van de kant van de omgeving leiden en het zelfvertrouwen vergroten. Daarnaast blijken *een optimistische verwachting dat men problemen wel zal kunnen oplossen* en *hoop op een betere toekomst* factoren te zijn die de kans op het maltraiteren van de eigen kinderen verkleinen (Hunter en Kilstrom, zie Langeland en Dijkstra, 1995). Bepaalde vaardigheden kunnen eveneens een bufferfunctie vervullen, zoals *het vermogen om op problemen adequaat te reageren*, *sociale vaardigheden* en *het vermogen om een intensief contact met anderen aan te gaan en te behouden*. (Langeland en Dijkstra, 1995; Rubin, zie Dijkstra, 1999). *Het vermogen om het eigen leven te plannen* wordt eveneens als protectieve factor genoemd. Uit het Britse follow-uponderzoek onder mannen en vrouwen die in hun jeugd in een kindertehuis hebben verbleven omdat hun ouders in de opvoeding tekortschoten (zie paragraaf 2.1), blijkt het volgende. Vrouwen uit de onderzoeksgroep die hun leven, dat wil zeggen hun loopbaan⁸ en hun partnerkeuze⁹ bewust plannen, functioneren op volwassen leeftijd significant beter, onder meer als moeder, dan degenen die minder planmatig te werk zijn gegaan. Bij de mannelijke onderzoeksgroep is eveneens een significant verband gevonden tussen plannen en functioneren op volwassen leeftijd, ook al is de gevonden relatie bij de vrouwen wat sterker (Quinton e.a., 1985; Rutter e.a., 1990, p. 146). Bij de twee controlegroepen van mannen en vrouwen die als kind nooit in een kindertehuis hebben verbleven, is echter geen significant verband gevonden tussen plannen en functioneren op volwassen leeftijd. Volgens Quinton e.a. (1985) en Rutter e.a. (1990, p. 147) blijkt daaruit dat het vermogen tot plannen een protectieve factor is als de omstandigheden tegenzitten, maar dat het kunnen plannen onder normale omstandigheden geen effect heeft.

---

⁸ Onder 'planning van het werk' wordt verstaan: een realistische keuze voor een baan of een carrière (Rutter e.a., 1990).

⁹ Onder 'geplande partnerkeuze' wordt verstaan dat de betrokkene pas is gaan samenwonen of is getrouwd op het moment dat hij/zij de partner minstens zes maanden kent. Bovendien moet de relatie een positieve keuze van de betrokkene zijn, dus niet zijn aangegaan onder druk van anderen of als middel om aan een onhoudbare situatie te ontsnappen (Rutter e.a., 1990). Ook degenen die er bewust voor hebben gekozen om niet te gaan samenwonen of te trouwen, worden tot de groep gerekend bij wie sprake was van een 'bewuste partnerkeuze'.

3.4.4 *Persoonlijke eigenschappen en vaardigheden die de kans op overdracht kunnen vergroten*

Indien eigenschappen en vaardigheden, zoals intelligentie, fysieke aantrekkelijkheid, evenwichtigheid, optimisme, sociale vaardigheden en het vermogen om het eigen leven te plannen, zwak zijn ontwikkeld of ontbreken, kan dat een risicofactor zijn. Daarnaast worden in de literatuur nog enkele persoonlijke eigenschappen genoemd die eveneens verband lijken te houden met overdracht, namelijk een zwak ontwikkelde gewetensfunctie, een rigide opstelling tegenover de eigen kinderen en psychische problemen (Lambermon en van IJzendoorn, 1991).

- Volgens Finkelhor (zie Dhawan en Marshall, 1996) weerhouden *een goed ontwikkeld sociaal geweten* en *invoelingsvermogen* voormalige slachtoffers van seksueel misbruik ervan anderen te gaan misbruiken. Volgens hem kan de *afwezigheid* van deze vermogens (wellicht als gevolg van het in de jeugd gemaltraiteerd zijn)¹⁰ in de hand werken dat voormalige slachtoffers zelf kinderen gaan misbruiken.
- Caliso en Milner (1992) onderzochten in New Jersey een groep moeders die hun eigen kinderen fysiek mishandelden en die zelf in hun jeugd eveneens zijn mishandeld (continuïteitsgroep) (N=30).^{11,12} De groep is met twee controlegroepen vergeleken: een controlegroep van in hun jeugd mishandelde moeders die hun eigen kinderen niet mishandelen (discontinuïteitsgroep) (N=30)¹³ en een controlegroep van moeders die zelf nooit zijn mishandeld en hun eigen kinderen ook niet mishandelen (N=30)¹⁴. De groepen zijn gematcht op demografische kenmerken, zoals etnische achtergrond, leeftijd, huwelijkse staat en aantal kinderen. Er zijn bij de moeders vragenlijsten afgenomen en zij zijn geïnterviewd. Uit het onderzoek blijkt dat de moeders uit de continuïteitsgroep slechts op twee schalen van de persoonlijkheidsvragenlijst verschillen van de moeders uit de discontinuïteitsgroep:
  - De moeders uit de continuïteitsgroep stellen zich *meer rigide tegenover hun kinderen* op. Zij verwachten en eisen van hun kinderen, meer dan de moeders uit de discontinuïteitsgroep doen, dat hun kinderen altijd schoon en netjes en nooit ondeugend zijn, en dat zij zich nooit tegen het ouderlijk gezag verzetten.

---

¹⁰ Er wordt overigens geen melding gemaakt van onderzoek naar een mogelijk verband tussen enerzijds het als kind gemaltraiteerd zijn en anderzijds een zwak ontwikkeld sociaal geweten en/of een gebrek aan invoelingsvermogen.

¹¹ Alle moeders zijn in aanraking gekomen met de kindbescherming en hebben bekend hun kinderen fysiek te mishandelen. Daardoor zijn de onderzoeksresultaten volgens Caliso en Milner (1992) niet goed te generaliseren, aangezien mishandelende moeders die bekennen kunnen verschillen van mishandelende moeders die hun wangedrag ontkennen.

¹² Er is volgens de definitie sprake van fysieke kindermishandeling als kinderen onder de 18 jaar door toedoen van de moeder blauwe plekken of ernstiger lichamelijk letsel hebben opgelopen.

¹³ De niet-mishandelende moeders die zelf wél zijn mishandeld, zijn gerekruteerd uit deelnemers aan preventieprogramma's en via advertenties in de krant (Caliso en Milner, 1992).

¹⁴ De niet-mishandelde en niet-mishandelende moeders zijn uit het ledenbestand van diverse maatschappelijke organisaties gerekruteerd (Caliso en Milner, 1992).

- De moeders uit de continuïteitsgroep voelen zich *depressiever* en hebben *meer moeite met contacten met andere volwassenen* dan de moeders uit de discontinuïteitsgroep.
- Er is bij ouders een verband gevonden tussen enerzijds *psychische problemen, verslaving, en problemen in het contact met anderen*¹⁵ en anderzijds het maltraiteren van hun kinderen. Bovendien hebben ouders die hun kinderen maltraiteren vaak *irreële verwachtingen van het gedrag van hun kinderen* (Egeland e.a. zie Starr e.a., 1991; Egeland e.a., zie Baartman, 1991; Sheridan, 1995; Egeland e.a., zie Crouch e.a., 1995; Christmas e.a., zie Singh Narang, 1998; Milner en Chilamkurti, zie Singh Narang, 2000).

3.4.5 *Samenvatting*

Persoonlijke kenmerken van de (voormalige) kind-slachtoffers en daarmee samenhangend hun reacties op hun jeugdtrauma's zijn van invloed op hun vermogen om de cyclus van wangedrag te doorbreken. Daarbij valt te denken aan de wijze waarop het kind het wangedrag van zijn ouders beleeft, of het dat gedrag als verwerping ervaart of als iets dat niet speciaal tegen hem is gericht. De reactie van het kind op het wangedrag is eveneens van betekenis, of hij deze traumatische ervaring integreert met al zijn andere ervaringen of deze daarvan isoleert, en of hij later een realistisch en coherent beeld van zijn jeugd heeft of een meer verbrokken, geïdealiseerd beeld. Verder valt niet uit te sluiten dat de sekse van het slachtoffer van invloed is op de kans op overdracht. Ten slotte zijn er persoonlijke eigenschappen, zoals een meer dan gemiddelde intelligentie, evenwichtigheid en het vermogen het eigen leven te plannen, die als buffer kunnen dienen. Daartegenover staan persoonlijke eigenschappen die de kans op overdracht kunnen vergroten, zoals een zwakke gewetensfunctie, angstige aanleg, afhankelijkheid, depressiviteit en rigiditeit.

3.5 **Omstandigheden waaronder de leden van de tweede generatie hun kinderen opvoeden**

Uit hier te bespreken onderzoek blijkt dat omstandigheden op volwassen leeftijd ook van invloed kunnen zijn op de kans op overdracht van ouderlijk wangedrag. Daarbij valt te denken aan kenmerken van de partner, sociale contacten met anderen, stress, economische zekerheid en de in de samenleving heersende cultuur.

3.5.1 *Kenmerken van de partner*

Een steun verlenende partner

Een andere factor die overdracht tegengaat, is de keuze van een partner die steun biedt bij de verzorging en opvoeding van de kinderen (Oliver, 1994).

Uit het Britse follow-uponderzoek onder personen die in een kindertehuis verbleven omdat hun ouders in de opvoeding tekort schoten (zie paragraaf

---

¹⁵ In de literatuur worden genoemd: angstige aanleg, afhankelijkheid, onrijpheid, een negatief zelfbeeld, stress, depressiviteit, sociaal isolement en verslaving (Christmas e.a., zie Singh Narang, 1998; Milner en Chilamkurti, zie Singh Narang, 2000; Egeland e.a. zie Starr e.a., 1991; Egeland e.a., zie Baartman, 1991; Egeland e.a., zie Crouch e.a., 1995).

2.1), blijkt dat er zowel voor de vrouwen als de mannen van de onderzoeksgroepen een zeer significant verband bestaat tussen het hebben van een partner op wiens steun men kan rekenen en het adequaat functioneren als ouder (Quinton e.a., 1985; Rutter e.a., 1990, p. 145).

Een niet-deviante partner

Uit het hiervoor genoemde Britse follow-up onderzoek blijkt, althans bij de vrouwelijke respondenten, dat de kwaliteit van hun moederschap een significant verband vertoont met de aan- of afwezigheid van psychosociale problemen bij hun partner (psychiatrische stoornis, criminaliteit, verslaving, langdurige problemen met persoonlijke relaties) (Quinton e.a., 1985).

3.5.2 Sociale contacten

Caliso en Milner (zie Crouch, 1995) ontdekten bij in hun jeugd gemaltraiteerde moeders dat de moeders die hun eigen kinderen niet maltrakteren op volwassen leeftijd betere contacten met andere volwassenen hebben, dan de moeders die zich tegenover hun kinderen misdragen.

3.5.3 Stress

Uit onderzoek blijkt dat in hun jeugd gemaltraiteerde ouders die het patroon niet voortzetten in vergelijking met degenen die dat wél doen minder stress ondervinden in hun dagelijks leven (Egeland e.a., zie Baartman, 1991).

3.5.4 Economische zekerheid

Economische zekerheid blijkt een stimulans te zijn voor doorbreking van de cyclus van ouderlijk wangedrag (Straus, zie Langeland en Dijkstra, 1995). Er is onderzoek gedaan naar het gebrek aan economische middelen als centrale factor bij mishandeling, misbruik en verwaarlozing van kinderen, en intergenerationele overdracht (Milner en Crouch, zie Tomison, 1996)). Een lager inkomen is vooral te zien bij gezinnen, waarvan de leden een lagere intelligentie hebben, minder vooropleiding, meer psychische stoornissen en meer stress (National Research Council, zie Tomison, 1996). Dergelijke negatieve demografische omstandigheden kunnen de voorwaarden scheppen voor intergenerationele overdracht van verwaarlozing, mishandeling en misbruik. Genoemde omstandigheden maken het namelijk moeilijker voor de ouders om hun kinderen goed op te voeden (Gabinet, zie Tomison, 1996).

3.5.5 Culturele invloeden

Kenmerken van de cultuur blijken eveneens van invloed te zijn op de kans op (intergenerationele overdracht van) ouderlijk wangedrag (Langeland en Dijkstra, 1995). Een cultuur waarin gedeelde verantwoordelijkheid voor de kinderen wordt benadrukt en waarin geweld wordt afgewezen, kan ouderlijk wangedrag tegengaan. Een cultuur daarentegen die fysieke straf gedooft en waarin kinderen als bezit worden beschouwd, kan dergelijk gedrag in de hand werken (Kaufman en Zigler, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991).

3.5.6 Samenvatting

Het is van belang of de ouder al dan niet een partner heeft, en, zo ja, of die partner hem of haar steunt, onder meer bij de opvoeding van de kinderen, en of die partner zelf al dan niet met psychosociale problemen te kampen heeft. Andere variabelen die de kans op overdracht kunnen beïnvloeden zijn de aan- of afwezigheid van goede contacten van de ouder met andere volwassenen, onder hoeveel stress hij/zij staat, hoe groot zijn of haar economische zekerheid is en hoe de cultuur waarvan hij/zij deel uitmaakt tegenover (het disciplineren van) kinderen staat.

3.6 Kenmerken van de kinderen (derde generatie)

Bepaalde kenmerken van de kinderen zelf (derde generatie) lijken van invloed op de kans dat hun ouders zich tegenover hen gaan misdragen en daarmee op de kans op overdracht, indien de ouders zelf als kind zijn mishandeld.

- Bij gezonde kinderen is de kans op doorbreking van de cyclus groter dan bij zieke of gehandicapte kinderen (Smith en Hanson, zie Langeland en Dijkstra, 1995; Hunter en Kilstrom, zie Langeland en Dijkstra, 1995).
- Hoewel het niet eenvoudig is om het temperament van iemand te meten, zijn er aanwijzingen dat kleine kinderen met uiteenlopende temperaturen verschillend gedrag bij hun ouders kunnen uitlokken (Bates, zie Widom, 1989b). In sommige gevallen kan het temperament het kind beschermen, in andere kan het een risicofactor zijn vanwege het negatieve effect dat het heeft op het contact tussen ouder en kind (Dunn, zie Widom, 1989b; Keogh en Pullis, zie Widom, 1989b; Rutter, zie Widom, 1989b). Overigens blijkt uit een onderzoek van Herrenkohl en Herrenkohl (zie Widom, 1989b) dat moeders, die hun kinderen mishandelen, eerder geneigd zijn die kinderen als 'moeilijk' te beschrijven, los van het feitelijke gedrag van het kind. Indien een kind in de ogen van zijn of haar moeder 'moeilijk' is kan dat iets zeggen over de eigenschappen van het kind, maar evenzeer iets over de eigenschappen van de moeder.

3.7 Overzicht van factoren die overdracht in de hand werken of tegengaan

In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de hiervoor beschreven factoren die transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen in de hand werken of tegengaan (risicofactoren en protectieve factoren).

Tabel 1: Factoren die transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag in de hand werken of tegengaan

kenmerken van	risicoverhogende factoren	risicoverlagende factoren
---------------	---------------------------	---------------------------

<p>kenmerken van het wangedrag van de eerste tegenover de tweede generatie, en van de daders:</p>	<ul style="list-style-type: none"> - extreme vernedering bij seksueel misbruik; - hoge frequentie van wangedrag; - ernstige vormen van wangedrag; - in de eerste twee levensjaren; - wangedrag van <i>beide</i> ouders; - seksueel misbruik door de vader; - wangedrag van de ouder van de eigen sekse. 	<ul style="list-style-type: none"> - lage frequentie; - minder ernstige vormen van wangedrag; - wangedrag voor het eerst na het tweede levensjaar; - de aanwezigheid van een ouder die zich niet misdraagt.
<p>overige omstandigheden waaronder de tweede generatie is opgegroeid:</p>	<ul style="list-style-type: none"> - andere gezinsproblemen, zoals criminaliteit, verslaving en/of echtelijk geweld; - discontinuïteit in opvoeding/verzorging; - gebrek aan steun van de omgeving; - slechte schoolprestaties en ervaringen. 	<ul style="list-style-type: none"> - continuïteit in opvoeding/verzorging; - steun van de andere ouder of van een andere volwassene; - waardering op school; - goede schoolprestaties en -ervaringen; - vriendschapsrelaties met leeftijdgenoten; - therapie.
<p>kenmerken en reacties van de tweede generatie:</p>	<ul style="list-style-type: none"> - onveilig gehecht als kind; - als volwassene relaties met anderen, zoals de eigen kinderen, als onveilig ervaren; - wangedrag door het kind opgevat als persoonlijk tegen hem/haar gericht; - dissociatie; - verslaving; - sekse (?); - laag IQ; - fysieke onaantrekkelijkheid; - onevenwichtigheid; psychische problemen; - negatief beeld van zichzelf; - slechte sociale vaardigheden; - gering invoelingsvermogen; - zwakke gewetensfunctie; 	<ul style="list-style-type: none"> - veilig gehecht als kind; - als volwassene relaties met anderen, zoals de eigen kinderen, als veilig ervaren; - wangedrag opgevat als uitlaatklep en niet persoonlijk tegen hem/haar gericht; - de feiten onder ogen zien; - hoog IQ; - speciale talenten; - fysieke aantrekkelijkheid; - optimisme; - goede sociale vaardigheden; - invoelingsvermogen; - sterke gewetensfunctie; - planning van het eigen leven;

Tabel 1 (vervolg)

kenmerken van	risicoverhogende factoren	risicoverlagende factoren
kenmerken en reacties van de tweede generatie:	<ul style="list-style-type: none"> – geen planning van het eigen leven; – als volwassene vage herinnering aan het ouderlijk wangedrag als gevolg van vroegere dissociatie; – irreële verwachtingen ten aanzien van de kinderen; – rigiditeit bij het opvoeden. 	<ul style="list-style-type: none"> – als volwassene het eigen verleden hebben verwerkt; – als volwassene genuanceerd beeld hebben van de eigen capaciteiten als ouder en genuanceerd beeld van wat het opvoeden van kinderen inhoudt; reële verwachtingen ten aanzien van de kinderen; – flexibiliteit bij het opvoeden.
omstandigheden waaronder de leden van de tweede generatie hun kinderen opvoeden:	<ul style="list-style-type: none"> – relatieproblemen tussen de ouders; – alleenstaand ouderschap; – deviante partner; – sociaal isolement; – geen steun van anderen uit de omgeving; – veel stress; – slechte sociaal-economische omstandigheden; – kind-onvriendelijke en geweldadige cultuur. 	<ul style="list-style-type: none"> – steun van de partner; – geen deviante partner; – ondersteunend sociaal netwerk; – weinig stress; – goede sociaal-economische omstandigheden; – kind-vriendelijke en geweld afkeurende cultuur.
kenmerken van de kinderen (derde generatie):	<ul style="list-style-type: none"> – ziek/gehandicapt; – moeilijk' temperament. 	<ul style="list-style-type: none"> – gezond; – 'makkelijk' temperament..

3.8 Onderlinge relatie tussen risico- en/of protectieve factoren

De hiervoor beschreven protectieve en risicofactoren hangen sterk met elkaar samen. Indien een relatie tussen een factor en transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag wordt gevonden, valt vaak moeilijk uit te maken of het om een directe en/of indirecte relatie gaat.

Volgens Rutter (zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991) moet men de ontwikkeling niet als een rechtlijnig oorzaak-gevolg proces zien, maar meer als kettingreacties binnen een gecompliceerd netwerk van relaties en interacties. Het is volgens Rutter (zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991) onmogelijk om aan de afzonderlijke protectieve en risicofactoren een vaste waarde toe te kennen die zou aangeven hoe zwaar de factor relatief weegt bij vergroting of verkleining van de kans op overdracht. De waarde of betekenis van de afzonderlijke factoren is afhankelijk van de aanwezigheid van andere factoren, aldus Rutter. Volgens Kaufman en Zigler (zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991) kunnen de verschillende factoren elkaar wederzijds beïnvloeden, waardoor een op- of neerwaartse spiraalbeweging kan ontstaan.

In de literatuur worden diverse voorbeelden genoemd van de onderlinge afhankelijkheid van protectieve en risicofactoren:

- De gevonden relatie tussen dissociatie en overdracht (zie paragraaf 3.4.1) kan volgens Singh Narang (2000) direct, maar ook indirect zijn en wellicht zowel direct als indirect. Singh Narang wijst op de mogelijkheid dat dissociatie bij gemaltraiteerde kinderen het risico verhoogt dat zij als volwassene psychische en sociale problemen krijgen, zoals een negatief zelfbeeld, irreële verwachtingen van het gedrag van het kind, stress, depressiviteit, sociaal isolement en verslaving (Becker-Lausen e.a., zie Singh Naran, 2000; Ross-Gower e.a., zie Singh Narang, 2000). Tussen

dergelijke problemen en overdracht is eveneens een verband gevonden (zie paragraaf 3.4.4).

- Een hoger dan gemiddelde intelligentie vervult wellicht een bufferfunctie tegen overdracht van ouderlijk wangedrag. Er is verder ook een relatie gevonden tussen intelligentie en diverse andere factoren die tegen overdracht lijken te beschermen, zodat de invloed van de intelligentie ook *indirect* kan werken:
  - Er is een relatie gevonden tussen enerzijds intelligentie en sociaal-economische omstandigheden en anderzijds tussen sociaal-economische omstandigheden en overdracht (Tomison, 1996, zie paragraaf 3.5.4).
  - Bovendien is een relatie gevonden tussen goede schoolervaringen, waarvan mag worden aangenomen dat deze verband houden met de intelligentie, en het plannen van het eigen leven. Dat laatste blijkt op zijn beurt verband te houden met zowel het vinden van een partner van wie de betrokkene steun kan verwachten als het adequaat functioneren op volwassen leeftijd, inclusief als ouder (Quinton e.a., 1985; Rutter e.a., 1990, zie paragraaf 3.4.3).
  - Intelligentie kan ook verband houden met betere sociale vaardigheden en contacten, en daardoor indirect een bufferfunctie vervullen. Zimrin (zie Baartman, 1991) vergeleek twee groepen adolescenten, beide als kind mishandeld. De ene groep heeft het mentaal goed doorstaan, de andere groep niet. De eerstgenoemde groep blijkt meer dan de andere groep steun van een volwassene te hebben gehad ofwel zelf duidelijk van betekenis te zijn geweest voor iemand anders. Tevens blijkt deze groep over betere cognitieve vaardigheden te beschikken. Daarbij is het volgens Baartman goed denkbaar dat een kind met veel capaciteiten voor volwassenen aantrekkelijker is en dat het mede daardoor meer kans heeft op steun van hen, dan een kind met minder capaciteiten.
- Uit diverse onderzoeken is gebleken dat het sociaal isolement, waarin veel moeders die hun kinderen fysiek mishandelen en/of verwaarlozen verkeren, niet alleen wordt veroorzaakt door kenmerken van hun sociale omgeving. Het is evenzeer een gevolg van hun eigen onvermogen om adequaat in te gaan op pogingen van anderen om contact met hen te leggen (Polansky e.a., zie Baartman, 1991; Seagull, zie Baartman, 1991). Starr e.a. (1991) menen dat ouderlijk wangedrag tegenover kinderen wellicht het best als één van de vele variabelen kan worden beschouwd die kenmerkend zijn voor een probleemgezin. Zoals Rutter (zie Starr e.a., 1991) naar voren brengt, gaan psychosociale problemen en moeilijkheden bij de verzorging en opvoeding van de kinderen dikwijls samen. De problemen die men ziet als zijnde een gevolg van ouderlijk wangedrag tegenover het kind, komen overeen met die welke men ziet bij de kinderen van aan alcohol of drugs verslaafde ouders en ouders die aan psychiatrische stoornissen lijden. Prospectief longitudinaal onderzoek is niet makkelijk uitvoerbaar, maar is de enige manier om een meer omvattend inzicht te krijgen in de levensloop in relatie tot de gevolgen van ouderlijk wangedrag tegenover het kind, aldus Starr e.a.

3.9 Risico- en protectieve factoren bij de overdracht van deviant/crimineel gedrag

Hoewel er heel veel onderzoek is gedaan naar factoren die de kans op deviant/crimineel gedrag vergroten of verkleinen, wordt in de literatuur nauwelijks melding gemaakt van (onderzoek naar) factoren die de kans op transgenerationale overdracht van deviant/crimineel gedrag in de hand werken of doen afnemen.

Er is bij diverse onderzoeken een relatie gevonden tussen kindermishandeling en deviant/crimineel gedrag van gemaltraiteerde kinderen (Lane en Davis, 1987; Zingraff e.a., 1993; Schwartz e.a., 1994; Smith en Thornberry, 1995; Brezina, 1998). De in paragraaf 3.7 genoemde factoren die de kans op ouderlijk wangedrag tegenover kinderen doen toenemen, vergroten als zodanig waarschijnlijk ook (indirect) de kans op deviant/crimineel gedrag bij die kinderen. Uit de literatuur valt echter niet op te maken of bij ouders die in hun jeugd deviant/crimineel gedrag hebben getoond, een verhoogde kans bestaat dat zij zich op volwassen leeftijd tegenover hun kinderen gaan misdragen. Evenmin is duidelijk welke factoren een eventuele relatie tussen deviant/crimineel gedrag in de jeugd en later wangedrag tegenover de eigen kinderen in de hand kunnen werken of tegengaan. Daarom valt op grond van dergelijk onderzoek weinig te zeggen over factoren die van invloed zijn op de transgenerationale overdracht van deviant/crimineel gedrag.

Er is in Denemarken en Zweden wél onderzoek gedaan bij adoptiekinderen waarbij, zij het zeer globaal, is gekeken naar de invloed van genetische en omgevingsfactoren op de kans op overdracht van crimineel gedrag (Mednick e.a., 1985; Cloninger e.a., zie Tomison, 1996). Er is in Denemarken ook een onderzoek verricht naar de invloed van intelligentie en van enkele fysiologische factoren op een dergelijke overdracht (Kandel e.a., 1988).

3.9.1 Onderzoek bij geadopteerde kinderen

Er is bij geadopteerde kinderen onderzoek gedaan naar de invloed van genetische en omgevingsfactoren op de transgenerationale overdracht van crimineel gedrag. Bij een onderzoek is de relatie tussen criminaliteit van de biologische ouders en die van de kinderen vergeleken met de relatie tussen criminaliteit bij de adoptieouders en die van de kinderen. Bij een ander onderzoek is gekeken naar het afzonderlijke effect van omgeving en erfelijke aanleg op criminaliteit bij mannen en naar de wisselwerking tussen deze effecten.

- Mednick e.a. (1985) verrichtten in Denemarken een onderzoek naar eventuele strafrechtelijke gegevens van personen die als kind tussen 1924 en 1947 zijn geadopteerd en naar die van hun natuurlijke en adoptieouders. Vanwege het geringe percentage veroordeelden onder de vrouwen is het onderzoek beperkt tot de mannelijke geadopteerden (N=4065). De percentages veroordeelden onder de natuurlijke vaders en onder de adoptiekinderen zijn aanzienlijk hoger dan het percentage veroordeelden onder de adoptievaders. Bovendien gaat het bij de adoptievaders meestal om één veroordeling, terwijl bij de geadopteerde kinderen en de natuurlijke vaders meer gevallen van recidive voorkomen. Personen komen ook alleen voor het adoptieouderschap in aanmerking als ze sinds minimaal vijf jaar niet meer zijn veroordeeld. De resultaten van een *prospectief* onderzoek bij deze steekproef staan in

tabel 2. Uit het onderzoek blijkt dat het percentage veroordeelden het hoogst is onder adoptiekinderen met één of twee criminele natuurlijke ouders en één of twee criminele adoptieouders (24,5%). Het percentage veroordeelden is wat minder hoog onder adoptiekinderen met criminele natuurlijke ouders en geen criminele adoptieouders, namelijk 20%. Laatstgenoemd percentage is echter aanzienlijk hoger dan de percentages veroordeelden onder adoptiekinderen met niet-criminele natuurlijke ouders en criminele adoptieouders (namelijk 14,7%) en indien noch de natuurlijke ouders noch de adoptieouders crimineel zijn (namelijk 13,5%).

Tabel 2: Percentages geadopteerde kinderen die zijn veroordeeld, gerelateerd aan veroordelingen van natuurlijke en adoptieouders

	met criminele natuurlijke ouders	met niet-criminele natuurlijke ouders
met criminele adoptieouders	24,5% (van 143)	14,7% (van 204)
met niet-criminele adoptieouders	20,0% (van 1.226)	13,5% (van 2.492)

Bron: Mednick e.a. (1985)

Overigens zegt het gegeven op zich dat één van de adoptieouders ooit is veroordeeld weinig over het criminogene karakter van de omgeving van het geadopteerde kind, aangezien de meeste veroordeelde adoptieouders geen recidive plegen. Zoals vermeld, komen immers alleen aspirant-adoptieouders die de laatste vijf jaar geen veroordeling hebben gehad, voor adoptie in aanmerking. Aan de andere kant kan crimineel gedrag van de biologische ouders hun kinderen niet meer (direct) beïnvloeden vanaf het moment dat die kinderen aan hun toezicht zijn onttrokken. De onderzoeksgegevens zijn volgens Mednick e.a. ontoereikend voor een vergelijking tussen de invloed van genetische factoren en die van de omgeving. De onderzoeksresultaten wijzen er echter wél op dat jongens met een zich crimineel gedragende biologische ouder een verhoogd risico lopen zich eveneens crimineel te gaan gedragen. Dit is een indicatie dat er sprake is van overdracht van een biologisch kenmerk, dat de kans op een veroordeling vergroot, aldus Mednick e.a. (1985).

Het verband tussen criminaliteit bij de geadopteerde kinderen en hun natuurlijke ouders is even sterk in het geval dat hun adoptieouders van het strafblad van de biologische ouders wisten als wanneer dat niet het geval was. Volgens Mednick e.a. kan hieruit worden geconcludeerd dat 'etikettering' van het kind door de adoptieouders niet van invloed is op de kans op een veroordeling.

Mednick e.a. (1985) ontdekten bij dezelfde steekproef van geadopteerde kinderen dat de criminaliteit van *vrouwelijke* geadopteerden significant meer verband houdt met die van hun biologische *moeder* dan met die van hun biologische *vader*. Gezien de zeer geringe aantallen moeten deze gegevens echter voorzichtig worden geïnterpreteerd, aldus Mednick c.s.

- Cloninger e.a. (zie Tomison, 1996) verrichtten in Zweden een *prospectief* onderzoek bij mannen die op jonge leeftijd zijn geadopteerd door niet-verwanten (N=862). Zij verzamelden informatie over criminaliteit, alcoholverslaving, beroep, medische en sociale voorgeschiedenis van deze mannen zelf en van hun genetische en adoptieouders. Omgevingsrisico's zijn als volgt gedefinieerd: het aantal plaatsingen van het kind voordat

het is geadopteerd, de tijd die het bij zijn eigen moeder vóór de adoptie heeft doorgebracht en problemen in het adoptiegezin. Genetisch risico is hier gedefinieerd als: deviant/crimineel gedrag of alcoholisme bij de genetische ouders (zie tabel 3).

Tabel 3: Percentages geadopteerde kinderen die zich crimineel gedragen gerelateerd aan omgevings- en genetische risico's

	hoog genetisch risico	laag genetisch risico
hoog omgevingsrisico	40	6,7
laag omgevingsrisico	12	2,9

Bron: Cloninger e.a. (zie Tomison, 1996)

Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat onder degenen met een gering omgevings- en genetisch risico het criminaliteitspercentage 2,9% bedraagt, terwijl van degenen met een hoog omgevingsrisico en een hoog genetisch risico 40% crimineel gedrag vertoont. Bij geadopteerden met een hoog omgevingsrisico, maar een laag genetisch risico is dat 6,7% en onder geadopteerden met een laag omgevingsrisico en een hoog genetisch risico gedraagt 12% zich crimineel. Daaruit valt af te leiden dat genetische en omgevingsfactoren significant van invloed zijn op de intergenerationele overdracht van criminaliteit, aldus Cloninger e.a. (zie Kaufman en Zigler, 1993). Het criminaliteitspercentage neemt vooral toe indien sprake is van een wisselwerking van ongunstige genetische en omgevingsfactoren.

Kaufman en Zigler (1993) constateren dat genetische factoren weliswaar het risico vergroten dat iemand zich deviant en gewelddadig gaat gedragen, maar dat het de wisselwerking is tussen ongunstige genetische en omgevingsfactoren die het grootste risico met zich meebrengt.

3.9.2 Onderzoek naar de invloed van het IQ en van fysiologische factoren

Alleen bij het in het vorige hoofdstuk besproken Deense onderzoek (zie paragraaf 2.5.2) is nagegaan in hoeverre intelligentie en fysiologische factoren verband houden met de transgenerationele overdracht van criminaliteit. Uit het geboortecohort zijn bij het onderzoek in 1972 vier groepen van ongeveer gelijke grootte samengesteld (Kandel e.a., 1988):

- zwaar gestrafte zoons van zwaar gestrafte vaders (N=26);
- zoons zonder strafblad van zwaar gestrafte vaders (N=24);
- zwaar gestrafte zoons van vaders zonder strafblad (N=20);
- zoons zonder strafblad van vaders zonder strafblad (N=24).

De zoons van de zwaar gestrafte vaders worden tot de risicogroep gerekend, dit in tegenstelling tot de zoons van vaders zonder strafblad (zie tabel 4)¹⁶.

Tabel 4: Veroordelingen van vaders en zoons

zoons	vaders	
	zwaar gestraft	geen strafblad
zwaar gestraft	risicogroep (N=26)	geen risicogroep (N=20)
geen strafblad	risicogroep (N=24)	geen risicogroep (N=24)

¹⁶ 'Zwaar gestraft' wordt gedefinieerd als: minstens één keer tot gevangenisstraf veroordeeld. Personen die zich aan kleine vergrijpen hebben schuldig gemaakt en nooit tot gevangenisstraf zijn veroordeeld, vallen buiten het onderzoek (zie paragraaf 2.5.2).

Bij de selectie van de deelnemers was de uitval zó gering dat die de resultaten niet kan hebben beïnvloed. De vier groepen verschillen niet significant in sociaal-economische status en de gestraften uit de drie groepen verschillen niet significant in het aantal en soort vergrijpen noch in de duur van de detentieperiode (Brennan e.a., 1997).

Alleen binnen de groep zoons uit de risicogroep (dat wil zeggen: de zoons van wie de vader ooit tot gevangenisstraf is veroordeeld) is een significant verschil in IQ gevonden tussen de zwaar gestrafte zoons en de zoons zonder strafblad. Bij deze groep zoons gaat een laag IQ samen met het ooit gedetineerd zijn en een hoog IQ met het niet in het bezit zijn van een strafblad.

Het is mogelijk dat andere factoren dan het zwaar gestraft zijn van de vader (zoals vooropleiding en sociaal-economische status) in feite tot dit resultaat hebben geleid. Er is inderdaad een significante correlatie gevonden tussen het IQ en het aantal jaren vooropleiding. Er is echter geen significante correlatie gevonden tussen het IQ en de sociaal-economische status. Ook indien wordt gecontroleerd voor het aantal jaren vooropleiding en de sociaal-economische status, blijft het verband tussen IQ en het al dan niet zwaar gestraft zijn voor de risicogroep significant.

Het is volgens Kandel e.a. van belang dat men zich realiseert dat het hier niet gaat om een prospectief onderzoek. De intelligentietest vond plaats toen de deelnemers boven de dertig waren. Uit ander onderzoek blijkt echter dat het IQ van tijdens de adolescentie tot op volwassen leeftijd zo goed als constant blijft. Het IQ op de leeftijd van 36 jaar is dus waarschijnlijk een goede indicator voor het IQ dat de zwaar gestrafte deelnemers hadden voordat zij crimineel gedrag gingen vertonen. Niettemin kunnen de jaren in de criminaliteit en in de gevangenis het IQ negatief hebben beïnvloed. Uit het onderzoek blijkt echter dat de zoons zonder strafblad uit de risicogroep ook een significant hoger IQ hebben dan de leden van de groep zonder risico. Indien gevangenis en criminaliteit nadelig zijn geweest voor het IQ, zou er binnen de groep zonder risico ook een significant verschil in IQ moeten zijn opgetreden tussen de zwaar gestrafte zoons en de zoons zonder strafblad. Dat is echter niet het geval. Bovendien zijn soortgelijke resultaten gevonden bij een *prospectief* onderzoek van Werner en Smith (zie Kandel e.a., 1988). Uit dat onderzoek blijkt dat het IQ een belangrijke factor is voor het traceren van kinderen die vatbaar zijn voor criminaliteit.

De resultaten kunnen volgens Kandel e.a. worden verklaard met de controletheorie van Hirschi (zie Kandel e.a., 1988). Een hoge intelligentie leidt tot meer waardering op school. De goede schoolresultaten zullen de band tussen het kind en de school versterken, en daarmee de banden van het kind met de conventionele sociale orde. Dat heeft waarschijnlijk tot gevolg dat het kind zich ook later aan de wet zal houden.¹⁷

---

¹⁷ Er zijn ook aanwijzingen dat fysiologische factoren verband kunnen houden met de kans op overdracht van crimineel gedrag. Bij de leden van het cohort is ook de huidgeleiding en hartslag onderzocht om de reacties van het autonome zenuwstelsel op geluidsprikels te meten. Uit de resultaten blijkt dat zoons zonder strafblad uit de risicogroep een autonoom zenuwstelsel met een significant groter reactievermogen hebben dan de deelnemers uit de andere drie groepen. Dat verschil is ook significant als men hen vergelijkt met de zoons zonder strafblad uit de groep zonder risico, van wie men mag uitgaan dat zij over een 'normaal' autonoom zenuwstelsel beschikken (Brennan e.a., 1997).

3.9.3 *Samenvatting*

Er zijn aanwijzingen dat genetische risicofactoren waarschijnlijk de kans op overdracht van crimineel gedrag groter maken dan risicofactoren in de omgeving van het kind. De kans op overdracht wordt aanzienlijk groter indien sprake is van een wisselwerking tussen ongunstige genetische en omgevingsfactoren. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat een goede intelligentie als buffer kan dienen voor kinderen uit een risicogroep, maar geen protectieve factor is voor kinderen die niet tot een risicogroep behoren.

4 Mechanismen

In de vorige hoofdstukken is aangegeven dat ouderlijk wangedrag en probleemgedrag van minderjarigen in de ene generatie de kans op vergelijkbare problemen in de volgende generatie vergroten, en dat die kans wordt beïnvloed door een wisselwerking tussen zeer veel verschillende factoren. Daarmee is echter nog geen antwoord gegeven op de vraag naar *de wijze waarop* transgenerationale overdracht plaatsvindt. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van verschillende in de literatuur aangetroffen theorieën ter verklaring van transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen en van deviant/crimineel gedrag van kinderen. In die theorieën wordt aangegeven welke mechanismen aan die overdracht ten grondslag zouden kunnen liggen.

Bij de theorieën over de wijze waarop ouderlijk wangedrag van generatie op generatie wordt overgedragen, valt een onderscheid te maken tussen (sociaal-)psychologische theorieën en ontwikkelingspsychologische theorieën. Bij de door de (sociaal-)psychologische en enkele ontwikkelingspsychologische theorieën beschreven mechanismen wordt duidelijk aangegeven welke (categorieën) risico- en protectieve factoren (en de interactie daartussen) deze mechanismen kunnen beïnvloeden. De meeste ontwikkelingspsychologische theorieën maken echter melding van mechanismen zonder expliciet aan te geven welke factoren daarop van invloed zijn. Bij de theorieën over de mechanismen die ten grondslag zouden kunnen liggen aan de overdracht van deviant/crimineel gedrag worden weer wél specifieke factoren (en de wisselwerking daartussen) genoemd, die daarop van invloed kunnen zijn.

4.1 Mechanismen die bij de overdracht van ouderlijk wangedrag een rol (kunnen) spelen

In paragraaf 4.1.1 worden de (sociaal-)psychologische theorieën ter verklaring van de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag besproken. Vervolgens worden de ontwikkelingspsychologische theorieën die dat verschijnsel trachten te verklaren, behandeld. Laatstgenoemde theorieën zijn onder te verdelen in die waarin de continuïteit van de overdracht wordt benadrukt (zie paragraaf 4.1.2) en die waarbij ook aandacht wordt besteed aan een mogelijke doorbreking van de cyclus (zie paragraaf 4.1.3).

4.1.1 (Sociaal-)psychologische theorieën over mechanismen

In de literatuur worden diverse (sociaal-)psychologische theorieën beschreven over mechanismen die een rol bij de overdracht van ouderlijk wangedrag (kunnen) spelen. Daarbij wordt, met uitzondering van de sociale cognitietheorie, de nadruk gelegd op de continuïteit van de cyclus. In deze paragraaf wordt daar een overzicht van gegeven. Daarbij gaat het om theorieën waarbij de overdracht primair wordt toegeschreven aan sociale factoren, de erfelijke

overdracht van temperamentskenmerken, sociaal leren, de wisselwerking tussen erfelijkheid en sociaal leren, en sociale cognitie.

Sociologische theorie

Volgens de sociologische theorie dragen sociaal-economische en door de politiek beïnvloede factoren bij aan (de overdracht van) ouderlijk wangedrag tegenover kinderen. Achterstandsgroepen, zoals etnische minderheden in de VS, staan aan meer stress bloot dan leden van de meer bevoorrechte middenklasse. Daardoor komt ouderlijk wangedrag tegenover kinderen relatief vaker voor in achterstandsgroepen dan in de middenklasse (Gelles, zie Crittenden, 1988; Gerhardt, zie Crittenden, 1988; Gil, zie Crittenden, 1988; Olsen en Holmes, zie Crittenden, 1988). Bovendien ontbreekt het in de VS in achterstandsbuurtten in de regel aan de benodigde (langdurige) maatschappelijke preventie van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen en aan hulp (gedurende langere tijd) voor gezinnen waarin zich dergelijk wangedrag voordoet (Crittenden, 1988). Bij kinderen uit achterstandswijken die op volwassen leeftijd nog in hetzelfde milieu verkeren is, evenals destijds bij hun ouders, sprake van een verhoogd risico dat zij hun eigen kinderen gaan maltraiteren.

Erfelijkheidstheorie

Volgens de erfelijkheidstheorie draagt de erfelijke overdracht van temperamentskenmerken bij aan (de overdracht van) ouderlijk wangedrag tegenover kinderen. Kinderen met een aanleg voor agressief gedrag lopen meer kans zware lijfstraffen van hun ouders te krijgen. Uit diverse onderzoeken blijkt dat moeilijk te hanteren kinderen meer en zwaardere lijfstraffen krijgen (Engfer en Schneewind, zie Muller e.a., 1995; Herrenkohl e.a., zie Muller e.a., 1995). Dat kan er volgens Engfer en Schneewind, en Herrenkohl e.a. op wijzen dat het temperament van het kind bepalend is voor de overdracht van fysieke kindermishandeling. In dat geval is het agressieve gedrag van het kind eerder de *oorzaak* dan het *gevolg* van lijfstraffen. Agressiviteit kan dan worden beschouwd als een karaktertrek die op het temperament berust, aldus deze auteurs. Volgens de erfelijkheidstheorie is sprake van een genetische overdracht van bepaalde temperamentskenmerken zoals agressiviteit (Crittenden, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Dat kan dan ook weer verband houden met de transgenerationale overdracht van zware lijfstraffen.

Klassieke leertheorie

Volgens de klassieke leertheorie daarentegen is agressief gedrag van een kind eerder een *gevolg* dan een *oorzaak* van lijfstraffen. Uit diverse onderzoeken blijkt dat er een verband is tussen het ondergaan van lijfstraffen en daarop volgend agressief gedrag (McCord, zie Muller e.a., 1995; Trickett en Kuczynski, zie Muller e.a., 1995; Kratcoski en Kratcoski, zie Muller e.a., 1995; Muller e.a., zie Muller e.a., 1995; Simons e.a. zie Muller e.a., 1995). Deze resultaten ondersteunen de leertheoretische verklaring van overdracht. Volgens deze verklaring leren mishandelde kinderen van hun ouders dat agressie een geschikt middel is om problemen op te lossen, waardoor ze dit gedrag gaan imiteren (Langeland en Dijkstra, zie Dijkstra, 1995a; Crittenden, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Belsky, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Bovendien zien verwaarloosde of mishandelde kinderen weinig adequate opvoedingsvoorbeelden, waarnaar zij hun gedrag later als ouders kunnen modelleren. Uit een onderzoek van Trickett en Susman (zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991) blijkt dat in hun jeugd mishandelde ouders

even vaak als niet-mishandelde ouders melden dat hun eigen opvoeding een belangrijke leerervaring is geweest voor hun huidige ouderschap. De wetten van de leertheorie lijken dus onverminderd te gelden voor volwassenen die een onplezierige herinnering aan hun eigen opvoeding hebben. Genoemd onderzoek geeft echter een nuancering van dat beeld te zien. Niet-mishandelde ouders die verklaren dat zij hun kinderen anders opvoeden dan zij zelf door hun ouders zijn opgevoed, blijken als kind vaker een streng opvoedingsregime te hebben meegemaakt, dan ouders die te kennen geven dezelfde opvoedingsmethode te hanteren als hun eigen ouders. Veel van eerstgenoemde ouders beschouwen hun eigen opvoeding niet als een goed voorbeeld. Dit patroon blijkt in mindere mate te gelden voor ouders die in hun jeugd zijn mishandeld, aldus Trickett en Susman (zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Het lijkt volgens hen alsof deze ouders minder in staat zijn zich bewust af te keren van hun eigen opvoeding en de opvoeding van hun eigen kinderen anders aan te pakken. Volgens Lambermon en van IJzendoorn (1991) kan laatstgenoemde bevinding niet vanuit de leertheorie worden verklaard. Dijkstra (1995a) noemt als bezwaar tegen de (klassieke) leertheorie dat deze vooral uitkomsten en geen proces beschrijft. Bovendien biedt deze theorie volgens haar onvoldoende inzicht in individuele verschillen en in veranderingen tijdens het leven van dezelfde persoon.

Theorie waarin de wisselwerking tussen temperament en sociaal leren wordt benadrukt

Muller e.a. (1995) wijzen op de theoretische mogelijkheid dat de overdracht van fysieke kindermishandeling noch uitsluitend aan het temperament van het kind noch uitsluitend aan sociaal leren is toe te schrijven, maar dat daarbij sprake is van een dynamisch proces. Deze visie wordt volgens hen door de resultaten van het volgende onderzoek ondersteund.

Muller e.a. (1995) verrichtten een onderzoek bij psychologiestudenten aan de Michigan State University (N=983), hun moeders (N=804) en hun vaders (N=732). Ouders en kinderen is verzocht een vragenlijst in te vullen over door hen ondergane lijfstraffen (afzonderlijke vragen over beide ouders), terwijl de ouders ook vragen kregen over de lijfstraffen die zij aan hun kind gaven. Daarnaast is bij de studenten een vragenlijst afgenomen over eigen agressief gedrag en dat van de ouders, terwijl de ouders een vragenlijst invulden over eigen agressief gedrag en dat van hun kind.

De resultaten van dit onderzoek blijken meer overeen te komen met het model van de sociale leertheorie dan met dat van de temperamentstheorie. Overigens wijst dit resultaat er volgens Muller e.a. (1995) niet op dat de temperamentstheorie onjuist is. Bij andere onderzoeken namelijk zijn bij kinderen vanaf de geboorte grote individuele verschillen in het gedrag gevonden. Uit een 25 jarig longitudinaal onderzoek van Thomas en Chess (zie Muller e.a., 1995) blijkt dat kinderen van twee à drie maanden al op diverse gedragsdimensies van elkaar zijn te onderscheiden, hetgeen volgens hen waarschijnlijk het gevolg is van biologische verschillen.

Op grond van deze onderzoeksresultaten komen Muller e.a. (1995) tot de slotsom dat het gedrag waarschijnlijk wordt bepaald door een dynamische wisselwerking tussen biologische variabelen en de sociale omgeving. In verband met het voorafgaande verdient volgens Muller c.s. een onderzoek de aandacht waarbij is nagegaan in hoeverre kind-slachtoffers zelf de schuld krijgen van het feit dat zij worden gemaltraiteerd. Muller e.a. (zie Muller e.a., 1995) legden aan bijna 900 studenten een aantal beschrijvingen voor van

casussen van ouders die hun kinderen fysiek mishandelen. Daarbij zijn voorbeelden waarin het gedrag van de mishandelde kinderen als provocerend (agressief) wordt beschreven en voorbeelden waarin het gedrag van kindslachtoffers van mishandeling als minder agressief wordt aangeduid. De studenten blijken de agressieve kinderen veel meer de schuld van hun mishandeling te geven dan de andere kinderen.

Muller e.a. (zie Muller e.a., 1995) merken op dat kinderen die thuis fysiek worden mishandeld, in een heel lastig parket kunnen komen. Dat is het geval als zij agressief gedrag aanleren doordat zij door hun ouders worden mishandeld. Indien zij zich daardoor dan agressief gaan gedragen, lopen zij het risico dat zij van de buitenwereld de schuld krijgen voor het feit dat zij door hun ouders worden mishandeld.

De sociaal-cognitieve leertheorie

Binnen de leerpsychologie is geleidelijk aan steeds meer belangstelling ontstaan voor de mentale processen die zich voltrekken tussen stimulus en respons. Dat heeft tot een zogeheten *cognitive shift* in de leerpsychologie geleid. Deze richting wordt veelal aangeduid als de sociaal-cognitieve (leer-)theorie. Gezien vanuit het perspectief van de sociale cognitie is het kind een actief, denkend en interpreterend wezen. Daarom kunnen identieke omstandigheden en gebeurtenissen het ene kind anders beïnvloeden dan het andere kind. Deze invloed is afhankelijk van welk deel van alle informatie die op hem afkomt het kind gebruik maakt, hoe hij die informatie combineert met eerdere kennis en welke verbanden hij legt tussen deze informatie en latere gebeurtenissen. Volgens de sociaal-cognitieve leertheorie houdt de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag verband met de wijze waarop het kind het ouderlijk wangedrag waarneemt en interpreteert (Herzberger e.a, zie Herzberger, 1983).

Bezien vanuit dit standpunt zijn er (hypothetisch) drie mechanismen waardoor ouderlijk wangedrag van generatie op generatie kan worden overgedragen (Herzberger, 1983):

- *Kinderen leren dat agressief gedrag de norm is.* De kans op overdracht hangt waarschijnlijk af van de mate waarin het kind het ouderlijk wangedrag tegenover hem als normatief ervaart. De kans daarop is groter, indien de zich misdragende ouder aan het kind kenbaar maakt wat de reden is dat hij het zo behandelt. Het ouderlijk wangedrag is in de ogen van het kind ook eerder legitiem als dit gedrag volgt op echt ondeugend gedrag van het kind, indien ook de andere kinderen in het gezin worden gemaltraiteerd, en indien andere volwassenen in zijn omgeving dit gedrag goedkeuren. Indien de ouder zich daarentegen zonder opgave van redenen tegenover het kind misdraagt, het kind als enige in het gezin wordt gemaltraiteerd, en het ouderlijk wangedrag niet is gekoppeld aan ondeugend gedrag van het kind, vergroot dat de kans dat het kind het optreden van de ouder als hardvochtig en onrechtvaardig ervaart. Ook indien andere volwassenen het optreden van de ouder afkeuren, kan het kind daardoor gaan twijfelen aan de juistheid daarvan.
- *Ouders die hun kinderen voor straf maltrakteren laten na hun een moraal bij te brengen.* Een kind dat voor straf wordt gemaltraiteerd en nooit op een andere wijze wordt gecorrigeerd, wordt geconfronteerd met de consequenties van zijn eigen gedrag voor *hemzelf*, maar niet met de gevolgen die zijn gedrag voor *anderen* kan hebben. Ouders die hun kind voor straf maltrakteren, moedigen het kind niet aan om over zijn/haar gedrag na te

denken. Deze wijze van straffen is niet bevorderlijk voor de verinnerlijking bij het kind van morele waarden noch voor zijn ontwikkeling van verantwoordelijkheidsgevoel en invoelingsvermogen. Dit kan de kans op overdracht van het ouderlijk wangedrag vergroten.

- *Ouders die hun kinderen maltrakteren, hebben vaak een negatief beeld van zichzelf en van anderen en de kans is aanwezig dat hun kinderen die beelden overnemen:*
  - Uit onderzoek blijkt dat ouders die zich tegenover hun kinderen misdragen vaak een gering gevoel van eigenwaarde hebben (Kempe en Kempe, zie Herzberger, 1983; Schneider e.a., zie Herzberger, 1983). Het is mogelijk dat dergelijke ouders zich in hun gevoel van eigenwaarde voelen aangetast als hun kinderen niet doen wat zij zeggen. Als gevolg daarvan kan de ouder terugvallen op krachtige pogingen om het gedrag van het kind te controleren. Verder blijkt uit onderzoek dat gemaltraiteerde kinderen, evenals hun ouders, relatief vaak een gering gevoel van eigenwaarde ontwikkelen (Martin en Beezley, zie Herzberger, 1983) en vaak het gevoel hebben dat hun omgeving onvoorspelbaar en oncontroleerbaar is (Martin en Rodeheffer, zie Herzberger, 1983).
  - Uit een onderzoek blijkt ook dat personen die vooral de negatieve kanten van anderen 'zien', meer autoritair tegen hun kinderen optreden (Messe e.a., zie Herzberger, 1983). Uit een ander onderzoek blijkt dat personen informatie over anderen zodanig selecteren en organiseren dat deze overeenkomt met het doel van hun waarneming (Cohen, zie Herzberger, 1983). Hoewel geen van deze beide onderzoeken is uitgevoerd met het oog op ouders die hun kinderen maltrakteren, kunnen de resultaten daarvan daarop van toepassing zijn, aldus Herzberger. Volgens haar zijn ouders die hun kind maltrakteren, waarschijnlijk geneigd vooral de negatieve kanten van het kind te 'zien' en vinden zij daarin een rechtvaardiging voor hun eigen wangedrag tegenover het kind. Kinderen zijn vaak geneigd de manier van waarnemen en denken van hun ouders over te nemen (Denney, zie Herzberger, 1983). Dat kan tot gevolg hebben dat het kind later eveneens vooral de negatieve kanten van zijn/haar eigen kinderen 'ziet' en zich tegenover hen gaat misdragen.

Een groot deel van de hiervoor beschreven overdrachtsmechanismen, gezien vanuit het perspectief van de sociale cognitie, is vooralsnog speculatief. Hoewel de ideeën voortvloeien uit de resultaten van onderzoek op verwante terreinen, is de relevantie daarvan voor het maltrakteren van kinderen door ouders vooralsnog nauwelijks getoetst, aldus Herzberger (1983).

Samenvatting

Bij een aantal (sociaal-)psychologische theorieën ter verklaring van overdracht wordt het accent gelegd op de *continuïteit* van de cyclus van ouderlijk wangedrag. Volgens de *sociologische theorie* dragen sociaal-economische en door de politiek beïnvloede factoren bij aan (de overdracht van) ouderlijk wangedrag tegenover de eigen kinderen. Andere theorieën zijn de *klassieke leertheorie* en de *erfelijkheidstheorie*, die lijnrecht tegenover elkaar staan. Volgens de klassieke leertheorie is agressief gedrag van een kind vooral een *gevolg* van lijfstraffen. De erfelijkheidstheorie daarentegen gaat ervan uit dat dergelijk agressief gedrag, dat volgens deze theorie voortvloeit uit het temperament van het kind, de *oorzaak* is van lijfstraffen. Uit onderzoek blijkt dat er

waarschijnlijk sprake is van een wisselwerking tussen temperament en sociaal leren.

Er is één sociaal-psychologische theorie waarin plaats is voor een mogelijke doorbreking van de cyclus: *de sociaal-cognitieve leertheorie*. Volgens deze theorie vindt overdracht plaats doordat gemaltraiteerde kinderen van hun ouders leren dat agressief gedrag de norm is en doordat de wijze waarop zij door hun ouders worden gecorrigeerd de ontwikkeling van een goede gewetensfunctie bij hen in de weg staat. Bovendien, aldus deze theorie, hebben ouders die zich tegenover hun kinderen misdragen, veelal een negatief beeld van zichzelf en van andere mensen en zijn hun kinderen geneigd dat beeld over te nemen. Volgens deze theorie kan de cyclus van ouderlijk wangedrag echter worden doorbroken indien het kind het ouderlijk wangedrag niet als normatief ervaart. Dat kan het geval zijn indien de ouders zich op willekeurige momenten tegenover het kind misdragen, en niet alleen na ondeugend gedrag van het kind, of doordat het kind ziet dat andere volwassenen het optreden van de ouders tegenover hem/haar afkeuren.

4.1.2 *Ontwikkelingspsychologische theorieën met het accent op de continuïteit van de overdracht*

In deze paragraaf worden in de literatuur aangetroffen verklaringen van overdracht beschreven, waarbij van de ontwikkeling van het individu wordt uitgegaan. Bij deze theorieën is de aandacht vooral gericht op de continuïteit van de overdracht. Aan de orde komen: een mechanisme gebaseerd op psychobiologische factoren (entropie), een psychoanalytische verklaring gebaseerd op grootheidbeleving en op 'het gezin waarin de rollen zijn omgekeerd', en de theorie van 'de roulerende rekening' van Nagy.

Psychobiologische theorie

Ney (1988) geeft een verklaring van transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag aan de hand van een psychobiologisch model waarbij het begrip entropie wordt gehanteerd, gecombineerd met sociaal leren en psychodynamische factoren. Volgens Ney is bij iemand sprake van 'entropie' als (intra- en inter-)persoonlijke conflicten van hem of haar zoveel energie vergen dat dat ten koste gaat van het evenwicht en het functioneren van de betrokkene. Om een dergelijk energieverbruik te vermijden tracht de persoon in kwestie dergelijke conflicten op te lossen. Indien dat mislukt, hetgeen bij grote conflicten meestal gebeurt, lijken mensen geneigd hun conflicten te herhalen met (onbewust) het idee daarvan te kunnen leren. In de praktijk leren zij echter niet van een dergelijke herhaling, tenzij zij daarbij door hun omgeving worden gecorrigeerd en op hun eigen aandeel in het conflict worden gewezen.

Volgens deze theorie kan overdracht van het maltraheren van kinderen als volgt in zijn werk gaan. Indien het kind van een in haar jeugd gemaltraiteerde moeder huilt, roept dat bij de moeder herinneringen op aan haar eigen verdriet destijds en wekt het een in haarzelf sluimerend conflict tot leven. Zij moet dat conflict dan oplossen, wil zij haar evenwicht herstellen. De moeder wil in de regel vermijden dat zij zich tegenover haar kind op dezelfde wijze gaat misdragen als haar ouders destijds tegenover haar deden. Daarom zoekt zij naar alternatieven en probeert zij nieuwe methoden uit om het kind tot bedaren te brengen. Indien de moeder daar echter niet in korte tijd in slaagt, worden de pijnlijke herinneringen aan haar jeugd verhevigd en dat vergt

zoveel energie van haar dat zij niet meer adequaat op het kind kan reageren en het gaat slaan. Het besef dat zij bij het kind dezelfde pijn veroorzaakt als de pijn die zij als kind heeft ondergaan, roept schuldgevoelens bij de moeder op. Deze schuldgevoelens gaan gepaard met angst, woede en frustratie als het kind kort daarna opnieuw gaat huilen vanwege de ondergane mishandeling. Op deze manier kan een neerwaartse spiraal op gang komen die uitmondt in het ernstig maltraheren van het kind door de moeder.

De ervaring van het kind dat op zijn behoeften wordt gereageerd met agressie in plaats van zorg, leidt bij hem tot een intens innerlijk conflict. De innerlijke strijd van het kind vergt veel energie, gaat ten koste van zijn ontwikkeling en kan uiteindelijk leiden tot een herhaling van het conflict bij zijn/haar eigen kinderen (Ney, 1988).

Psychoanalytische theorie

Kohut (zie Purcell, 1997) geeft de volgende psychoanalytische verklaring voor de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen. Volgens deze theorie doorloopt het jonge kind bij de ontwikkeling van zijn egofunctie een fase van 'grootheidsbeleving'. Het kind versterkt zijn in dit stadium nog zwakke egofunctie en houdt zich staande onder stress door middel van de illusie dat het almachtig is en dat zijn wensen zo'n intrinsieke macht bezitten dat zijn omgeving zich daar niet tegen verzet. De bewonderende liefde van zijn ouders bevestigt de grootheidsbeleving van het kind. Indien het kind in deze fase van zijn ontwikkeling wordt begeleid door een volwassene die de sociale eisen die aan het kind worden gesteld goed weet te doseren, die het aanleren van sociale vaardigheden met beloningen stimuleert en die het kind daarbij in zijn liefde koestert, maakt de illusie van almacht geleidelijk plaats voor een meer ontwikkeld 'ik' dat steeds zelfverzekerder en vaardiger wordt in zijn aanpassing aan de reële wereld. Kohut (zie Purcell, 1997) noemt dit het 'temmen' van de grootheidsbeleving. Indien het kind echter niet op een dergelijke liefdevolle wijze wordt 'gestuurd' en daarentegen wordt gemaltraiteerd, kan genoemde grootheidsbeleving later de relatie met de eigen kinderen verstoren. Dit kan tot gevolg hebben dat het kind op volwassen leeftijd de rollen in zijn/haar eigen gezin omkeert. In dergelijke gezinnen dwingen ouders hun kinderen tegenover hen de rol van een koesterende ouder te vervullen, terwijl zij zelf de rol van het kind aannemen. Indien het kind dan niet aan de behoeften van zijn ouders kan voldoen, kan het daarmee hun woede en/of verwerping over zich afroepen. Dit kan, evenals bij de vorige generatie, leiden tot wangedrag van de ouders tegenover hun kinderen, aldus Kohut (zie Purcell, 1997).

De theorie van de roulerende rekening

Volgens Nagy (zie van Heusden en van den Eerenbeemt, 1983, p. 37 e.v.) bestaat er tussen ouders en kinderen een primaire loyaliteitsband en is deze relatie in dat opzicht uniek. Het onderlinge vertrouwen en het geven en nemen in de relatie tussen ouders en kind vormen de bouwstenen voor de ontwikkeling van het kind. Binnen de relatie tussen ouders en kinderen is, evenals in alle andere menselijke relaties, sprake van rechten en plichten, van een balans tussen 'verdiensten' en 'schulden'. De relatie tussen ouder en kind verschilt echter in zoverre van alle andere relaties dat deze onverbreekelijk is en dat deze alle andere (huidige en toekomstige) relaties van het kind beïnvloedt. Indien ouders zich tegenover hun kind misdragen, komen zij bij het kind in het krijt te staan. Het kind heeft behoefte aan vereffening

van deze 'openstaande rekening', maar klopt daarvoor, vanwege zijn loyaliteit tegenover zijn ouders, niet bij hen aan. Dit kan ertoe leiden dat het kind, eenmaal volwassen geworden, zijn/haar tegoed 'int' door de eigen kinderen te maltraiteren. Volgens Nagy (zie van Heusden en van den Eerenbeemt, 1983) kunnen ouders hun kinderen mishandelen omdat ze nog een tegoed hebben bij hun eigen ouders. Het opeisen van dit tegoed is hun goed recht. Het tragische is echter dat ze het bij de verkeerde opeisen, namelijk hun eigen kind, waardoor dat het 'kind van de rekening' wordt. Er is als zodanig bij de opeenvolgende generaties sprake van een 'roulerende rekening', aldus Nagy (zie van Heusden en van den Eerenbeemt, 1983).

Voor de behandeling van kindermishandeling is het van belang dat de ouders hun claims daar gaan leggen waar ze thuishoren, namelijk bij hun eigen ouders. Bij de behandeling van slachtoffers van ouderlijk wangedrag moet rekening worden gehouden met hun fundamentele loyaliteit aan de dader (de zich tegenover hen misdragende ouder). Vaak blijkt dat hun ouders zelf als kind zijn verwaarloosd, mishandeld of misbruikt. Het is in dergelijke gevallen van belang dat in de therapie ook het vroegere slachtofferschap van de dader(s) wordt besproken. Aandacht daarvoor doet weliswaar niets af aan de verantwoordelijkheid van dergelijke ouders, maar voorkomt dat zij wegens hun wangedrag buiten spel worden gezet en dat het kind wordt aangezet tot verraad van zijn fundamentele loyaliteiten (zie ook Van Heusden en Van den Eerenbeemt, 1983).

Samenvatting

Bij een aantal ontwikkelingspsychologische theorieën wordt de *continuïteit* van de cyclus van ouderlijk wangedrag benadrukt. Volgens de *psychobiologische theorie* worden ouders die als kind zijn gemaltraiteerd door het contact met hun eigen kind weer zó sterk herinnerd aan hun eigen jeugdtrauma's dat zij uiteindelijk niet meer de benodigde energie kunnen opbrengen om adequaat op hun kind te reageren. De *psychoanalytische theorie* gaat uit van de veronderstelling dat het wangedrag van de ouders tegenover hun kind de ontwikkeling bij laatstgenoemde van een realistisch beeld van zichzelf en anderen in de weg staat. Het voormalige kind-slachtoffer blijft daardoor, ook op volwassen leeftijd, nog kinderlijke illusies van almacht koesteren, stelt irreële eisen aan zijn/haar eigen kinderen en kan hen gaan maltraiteren indien zij niet aan die eisen voldoen. Volgens de *theorie van de roulerende rekening* staan de ouders die hun kind hebben gemaltraiteerd bij dat kind in het krijt. Het kind kan echter – vanwege diens onverbreekelijke loyaliteitsband met de ouders – nooit van hen eisen dat zij die rekening 'betalen'. Dat kan tot gevolg dat het voormalige slachtoffer die rekening later aan de eigen kinderen 'presenteert'.

4.1.3 Ontwikkelingspsychologische theorieën met ruimte voor een mogelijke doorbreking van de cyclus

Bij een aantal ontwikkelingspsychologische theorieën wordt meer dan bij de hiervoor genoemde het geval is, ook een beschrijving gegeven van het mechanisme dat tot doorbreking van de cyclus kan leiden. Dat geldt voor een theorie die uitgaat van hechting in de vroege jeugd en het daaruit voortvloeiende interne werkmodel, een theorie over de wisselwerking tussen risico- en protectieve factoren en veranderingen daarin tijdens het leven, en voor een theorie over traumaverwerking en transformatie.

Theorie over de kwaliteit van de hechting en het interne werkmodel

In paragraaf 3.3.1 is hechting in de vroege jeugd als factor genoemd die van invloed kan zijn op de overdracht van ouderlijk wangedrag. Volgens de hechtingstheorie worden ervaringen in de relatie met de ouder aan wie het kind zich hecht door het kind geïnternaliseerd en daarmee vormt deze relatie een prototype voor alle latere relaties van het kind met anderen. Bowlby (zie Egeland en Susman-Stillman, 1996) hanteert in verband daarmee de term *inner working model* (door Lambermon en van IJzendoorn vertaald met de term *intern werkmodel*). Het interne werkmodel bevat onder andere informatie over de ouder, maar ook over het kind zelf. Als een kind ervaart dat er doorgaans aan zijn behoeften wordt voldaan, creëert het een beeld van de ouder als beschikbaar en een beeld van zichzelf als 'de moeite waard'. Het interne werkmodel dat men van zichzelf en van zijn relaties met anderen heeft, is van grote invloed op het gedrag tegenover anderen. (Crittenden en Ainsworth, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Het werkmodel moet volgens Lambermon en van IJzendoorn echter niet worden gezien als een opeenstapeling van de ervaringen met de ouders, waarbij het kind zelf passief is. Zoals de term 'werkmodel' al zegt, gaat het om een actieve en dynamische interpretatie van de huidige situatie op basis van voorafgaande ervaringen en verwachtingen die op grond daarvan zijn ontstaan (Bretherton, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Vooral tijdens de kinderjaren kan het werkmodel worden gewijzigd als gevolg van nieuwe ervaringen in relaties met anderen. Het werkmodel functioneert echter ook als filter, waarbij nieuwe informatie die niet in het bestaande model past, wordt vervormd of uitgesloten. Daardoor neemt de flexibiliteit van het interne werkmodel en daarmee ook van het gedrag van de betrokkene af, naarmate diens leeftijd vordert. Doordat de betrokkene bij zijn gedrag in herhaling vervalt, kan hij daarmee steeds dezelfde reacties van anderen oproepen. Daardoor neemt de kans af dat de betrokkene nieuwe ervaringen opdoet die tot bijstelling van het werkmodel en het gedrag zouden kunnen leiden. Deze veronderstellingen lijken inmiddels door onderzoek te worden bevestigd^{1,2} (Main e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991).

---

¹ Om zich een beeld te vormen van het werkmodel van hun respondenten hebben diverse onderzoekers, onafhankelijk van elkaar, interviewmethoden ontwikkeld. Deze zijn niet bedoeld om de feitelijke jeugdervaringen te reconstrueren, maar om de *verwerking ervan* vast te stellen. Op grond van het gehechtheidsbiografisch interview van Main e.a. (zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991) wordt op basis van de beschrijving van de ouder de vroegere opvoedingssituatie beoordeeld, en daarbij wordt gekeken naar de mate waarin de opvoeding als liefdevol, afwijzend en rolomkerend is ervaren. Op grond van de wijze waarop de respondent verslag doet van zijn/haar biografie wordt beoordeeld in welke mate deze zijn/haar vroegere ervaringen heeft verwerkt en geïntegreerd in zijn/haar huidige persoonlijkheid. Gelet wordt onder meer op de coherentie van het verhaal, de mate waarin de eigen ouders worden geïdealiseerd, de mate waarin kwaadheid over het verleden nog steeds een rol speelt, de mate waarin het de ouder moeite kost zich voorvallen uit zijn/haar jeugd te herinneren, en de mate waarin trauma's en het overlijden van gehechtheidspersonen zijn verwerkt. Op basis van deze informatie kan een beeld worden gevormd van het interne werkmodel van de ouder.

Volgens Lambermon en van IJzendoorn kan de theorie omtrent de vorming van interne werkmodellen tot meer inzicht leiden in het mechanisme van intergenerationele overdracht.

Een kind bijvoorbeeld dat regelmatig wordt *mishandeld*, kan zich daartegen wapenen door zich overdreven gehoorzaam te gedragen, waardoor het de kans op straf verkleint. Het kind ziet anderen, zoals zijn ouders, als machtig en vijandig. Het vindt zichzelf alleen 'de moeite waard' als het gehoorzaam is. Bij het kind overheerst de angst en het onderdrukt zijn kwaadheid. Ook tegenover andere volwassenen gedraagt het kind zich extreem gehoorzaam, waardoor het niet gauw verschillen tussen opvoeders met en zonder invoe-lingsvermogen zal opmerken.

Andere mishandelde kinderen gedragen zich juist agressief en opstandig, mogelijk omdat de agressieve uitvallen van de ouder voor het kind onvoor-spelbaar zijn, waardoor het daar geen strategie tegen kan ontwikkelen. Daar-door is het risico groot dat de mishandeling blijft voortduren en dat het kind ook in de omgang met anderen voortdurend afwijzing zal ervaren. In het uiterste geval kan het kind tot crimineel gedrag vervallen. Dergelijke kinderen hebben een negatief beeld van andere mensen en ervaren hun boosheid op die mensen als gerechtvaardigd.

Het werkmodel van in hun jeugd mishandelde volwassenen wordt beheerst door de thema's: conflicten, macht en afwijzing. De persoon verwacht dat anderen zullen proberen te domineren en hem/haar zullen afwijzen zodra ze in hun wensen worden teleurgesteld. Anderen worden gewantrouwd en de betrokkene gelooft heilig in het recht van de sterkste. Ten opzichte van een zwakker iemand (het kind) zal deze persoon zelf proberen te domineren, tegenover sterkeren (de echtgenoot, de rechter) neemt deze persoon een slachtofferrol aan (Crittenden, zie Lambermon en van IJzendoorn).

Hoewel de openheid voor invloeden uit de omgeving bij het ouder worden afneemt, kunnen echter ook na de kindertijd wijzigingen in het werkmodel optreden. Vanaf de puberteit is reflectie op persoonlijke ervaringen, op verwachtingen en gedragingen mogelijk, waardoor het werkmodel kan veranderen (Main e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Ook in overgangsperioden, vooral na de geboorte van het eerste kind, staat iemand meer open voor veranderingen in zijn/haar werkmodel. Van dat laatste wordt gebruik gemaakt bij preventieve therapieën voor in hun jeugd gemaltraiteerde moeders samen met hun baby's (Fraiberg e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Cramer, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Ende, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Om tot een verande-ring in het werkmodel te komen, moet de emotionele betekenis van relaties met anderen en de rol die de persoon daar zelf in speelt, opnieuw worden geëvalueerd. Belsky en Pensky (zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991) menen dat hiervoor minstens een diepgaande en andersoortige emotionele

---

² Het werkmodel van adolescenten blijkt op een theoretisch voorspelbare manier samen te hangen met diverse persoonlijkheidskenmerken als zelfvertrouwen, angst, eenzaamheid, vijandigheid en het hebben van ondersteunende relaties (Kobak en Sceery, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Uit een aantal onderzoeken blijkt dat het werkmodel van een ouder samenhangt met de mate van sensitiviteit die deze tegenover zijn/haar baby toont (Grossmann e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Crowell en Feldman, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; van IJzendoorn e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Verder blijkt uit onderzoek dat er een sterke samenhang is tussen het werkmodel van de moeder en dat van haar kind (Main e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Grossmann e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Van IJzendoorn e.a., zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991).

ervaring nodig is. Een ondersteunende partnerrelatie of therapie lijken voor volwassenen de beste kansen te bieden op positieve veranderingen in hun werkmodel (Belsky en Pensky, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Pistole, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991; Emde, zie Lambermon en van IJzendoorn, 1991). Deze hypothesen zijn volgens Lambermon en van IJzendoorn echter nog niet empirisch getoetst.

Theorie over de wisselwerking tussen risicofactoren en protectieve factoren en veranderingen daarin tijdens de levensloop

Volgens diverse auteurs is bij de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag sprake van een keten van gebeurtenissen en elkaar versterkende risicofactoren. Daarbij tekenen zij echter aan dat die keten doorbroken kan worden (Elder e.a., 1996; Rutter, zie Zuravin e.a., 1996).

Elder e.a. (1996) merken op dat transgenerationale overdracht van probleemgedrag, zoals huwelijksconflicten en ouderlijk wangedrag tegenover de kinderen, niet langs één maar langs verschillende wegen plaats kan vinden. Overdracht kan het gevolg zijn van een grotere kwetsbaarheid of van het afnemen van de invloed van protectieve factoren (Cicchetti en Rizley, zie Elder e.a., 1996). Personen veranderen als gevolg van het ouder worden en ook hun relaties met anderen zijn aan veranderingen onderhevig. Daardoor zijn, aldus Elder e.a., protectieve en risicofactoren, de wisselwerking daartussen en daarmee het proces van transgenerationale overdracht ook voortdurend aan verandering onderhevig. Om inzicht in de dynamiek van de overdracht te kunnen krijgen, zou men volgens Elder c.s. de leden van iedere afstammingslijn gedurende hun hele leven moeten volgen en daarbij moeten nagaan in hoeverre zij elkaar wederzijds beïnvloeden.

Elder e.a. (1996) analyseerden de gegevens van het Berkeley-onderzoek, een vijf generaties omvattend longitudinaal onderzoek dat in 1928 van start ging en doorliep tot in de tachtiger jaren. Bij het onderzoek zijn variabelen op drie terreinen gemeten: persoonlijkheidskenmerken, kenmerken van het huwelijk tussen de ouders en kenmerken van het ouderschap. Verder is gekeken naar de relaties tussen deze verschillende variabelen binnen één generatie en tussen verschillende generaties. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat er een wisselwerking is tussen diverse variabelen. Er lijkt sprake te zijn van elkaar wederzijds negatief beïnvloedende factoren. Er is namelijk bij de onderzochte generaties een relatie gevonden tussen instabiele mensen, conflicterende huwelijken, vijandig ouderschap, en agressie bij de kinderen. Verder is een relatie gevonden tussen agressief gedrag in de jeugd en een labiele persoonlijkheid, huwelijksproblemen en een inadequate opvoeding van de eigen kinderen op volwassen leeftijd. Niettemin kunnen zich volgens Elder e.a. (1996) ook keerpunten en breuken voordoen in de cyclus van transgenerationale overdracht. Veel van de door hen gevonden relaties tussen opeenvolgende generaties zijn weliswaar significant, maar het grootste deel van de variantie moet nog worden verklaard. Volgens Quinton e.a. (1985) zijn er aanwijzingen dat er continuïteiten in de ontwikkeling van het individu zijn die toekomstige mogelijkheden openen of afsluiten.

Volgens het cumulatieve risicomodel van Rutter (zie Zuravin e.a., 1996) hangt overdracht van een 'keten van ervaringen' af die op gang wordt gebracht door de negatieve ervaringen van de ouders in hun jeugd. Het mishandeld, misbruikt of verwaarloosd worden, vormt de eerste schakel en predisponeert het kind voor vergelijkbare ervaringen in de latere kindertijd, de adolescentie en op volwassen leeftijd. Er kan dan sprake zijn van een cumulatie van negatieve

ervaringen. Het ouderlijk wangedrag heeft een negatieve invloed op de persoonlijkheidsontwikkeling van het kind. Daardoor wordt de kans groter dat het kind een negatief beeld krijgt van zichzelf, van anderen en van relaties tussen hemzelf en anderen. Dat heeft tot gevolg dat het kind zich minder goed kan redden en eerder verzeild raakt in situaties die het negatieve beeld van zichzelf en van (relaties met) anderen versterken. Een neerwaartse spiraal van ongunstige ervaringen komt zo op gang die zó schadelijk kan zijn voor de emotionele stabiliteit en het vertrouwen in anderen, dat het vermogen om warme en ondersteunende relaties met leeftijdgenoten en later ook met de eigen kinderen te ontwikkelen, ernstig wordt aangetast (Rutter, zie Zuravin e.a., 1996). Dit wordt bevestigd door de resultaten van het Britse onderzoek bij vrouwen die in hun jeugd al dan niet in een kindertehuis hebben verbleven (zie paragraaf 2.1). Uit dat onderzoek blijkt echter ook dat er mensen met een ongunstige achtergrond zijn die de negatieve spiraal doorbreken en hun kinderen wél adequaat opvoeden. Volgens Rutter (zie Quinton e.a., 1985) hebben slechts weinig ervaringen effecten op lange termijn die niet meer kunnen worden gewijzigd door tussenkomende gebeurtenissen en omstandigheden. Aangezien de continu verlopende ontwikkelingen in de loop van de tijd afhankelijk zijn van diverse schakels, zijn er ook veel mogelijkheden om de keten te doorbreken. Deze mogelijkheden doen zich ook nog voor op volwassen leeftijd, aldus Rutter (zie Quinton e.a., 1985).

Theorie over traumaverwerking en transformatie

Dijkstra (1995a, 1995b en 1999) benadrukt de veranderlijkheid waarmee voormalige slachtoffers op volwassen leeftijd op hun vroegere jeugdtrauma's kunnen reageren. Daardoor is de wijze waarop deze trauma's kunnen doorwerken in het gedrag van die slachtoffers tegenover onder meer hun eigen kinderen, eveneens aan veranderingen onderhevig.

In theorieën over verwerking van trauma's, zoals het als kind fysiek mishandeld, of seksueel misbruikt zijn, wordt vooral het procesmatige verloop van reacties op trauma's beschreven (Herman, zie Dijkstra, 1995a).

Verwerking van trauma's is vergelijkbaar met rouwverwerking: de gebeurtenissen zijn niet ongedaan te maken en leiden tot permanente verandering. 'Compleet herstel' is dan ook een illusie (Herman, zie Dijkstra, 1995b).

Een adequate traumaverwerking kan tot doorbreking van de cyclus van transgenerationale overdracht leiden. Ontwikkelingen en bepaalde mijlpalen in het leven, zoals het krijgen van een kind, zijn belangrijke *triggers* of pijlers in het verwerkingsproces. Ze roepen herinneringen aan het trauma op of ze worden met het trauma in verband gebracht. Dergelijke triggers worden soms gezien als 'wissels die tot inzicht leiden'. Triggers of wissels zijn daarmee niet alleen momenten van terugval, maar ook nieuwe kansen. Ze kunnen degene die het trauma moet verwerken het besef geven op de verkeerde weg te zijn en die persoon ertoe brengen het roer om te gooien (Herman, zie Dijkstra, 1995b).

Volgens Herman (zie Dijkstra, 1995a) wordt bij een goede verwerking het (gezins)geheim doorbroken, gaat het slachtoffer confrontaties aan met de dader of andere gezinsleden, worden angsten aangepakt, komt het voormalige slachtoffer tot een grotere intimiteit met voor hem/haar belangrijke personen en vergroot hij/zij de zeggenschap over het eigen leven. Therapie kan in dit proces van 'herstel' bijdragen aan verruiming van het perspectief op de toekomst. Bij als kind gemaltraiteerde ouders kan therapie ook leiden

tot meer zelfvertrouwen bij de vervulling van hun ouderrol, aldus Herman (zie Dijkstra, 1995b).

Bij de meeste onderzoeken naar de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag wordt volgens Dijkstra een tweedeling gemaakt tussen 'herhalen' en 'doorbreken', Volgens haar is deze indeling echter te absoluut en is de grens daartussen vager dan bij de hiervoor beschreven indeling wordt gesuggereerd. Veel ouders bevinden zich wellicht in een grijs gebied tussen deze twee uitersten (zie Dijkstra, 1999).

Volgens de klassieke theorieën geven ouders als een doorgeefluik hun wangedrag tegenover hun kinderen automatisch aan die kinderen door (Dijkstra, 1999). Het transformatiemodel concentreert zich daarentegen op het veranderende perspectief van het slachtoffer. Vanuit het slachtoffer gezien kan de pijnlijke jeugdervaring bij het terugblikken andere betekenissen krijgen. Daardoor verdwijnt het (psychische) letsel niet, maar daardoor kan het slachtoffer wel met een nieuwe blik naar de traumatische gebeurtenis gaan kijken. Naast de verschuivingen in betekenisgeving, biedt het transformatiemodel ruimte voor individuele verschillen en beschermende processen of buffers die de kans op transgenerationale overdracht verkleinen (Dijkstra, zie Dijkstra, 199).

In verband met transformatie wijst Dijkstra nog op een ander punt. Er zijn aanzienlijke verschillen te zien in de aard, ernst en duur van trauma's, en in de manieren waarop mensen op korte en lange termijn op hun trauma's reageren. Niet iedereen ondervindt op dezelfde wijze, in dezelfde mate of in eenzelfde periode trauma's. De reacties op het jeugdtrauma behoeven niet altijd betrekking te hebben op een (dreigende) herhaling van het wangedrag van de eigen ouders tegenover de eigen kinderen en/of met andere problemen bij het opvoeden van die kinderen (van der Pas, zie Dijkstra, 1999). Associaties met pijnlijke aspecten uit het verleden kunnen eveneens worden opgeroepen in relaties met partners, in vriendschappen en in contacten op het werk, al is daarover met betrekking tot de effecten van traumatische jeugdervaringen nog minder geschreven, aldus Dijkstra (1999).

Samenvatting

Er zijn ook ontwikkelingspsychologische theorieën waarbij op een mogelijke *doorbreking* van de cyclus wordt gewezen. Volgens de *hechtingstheorie* hebben personen die als kind zijn gemaltraiteerd, veelal een beeld van zichzelf en van hun relaties met anderen dat wordt beheerst door de thema's: conflicten, macht en afwijzing. Dit kan tot gevolg hebben dat zij tegenover zwakkere personen, zoals hun eigen kinderen, heerszuchtige en dominant optreden. Genoemd beeld kan bij deze personen echter, vooral gedurende overgangperiodes in hun leven, veranderen, en dat kan bij hen ook tot gedragsveranderingen leiden. *De theorie van de wisselwerking tussen risico- en protectieve factoren* gaat ervan uit dat ouderlijk wangedrag wordt overgedragen als gevolg van een keten van elkaar versterkende risicofactoren, die op gang is gebracht door de negatieve jeugdervaringen van de ouder. Genoemde keten kan echter, ook op volwassen leeftijd, worden doorbroken. *De theorie van de traumaverwerking en transformatie* benadrukt dat personen die als kind zijn gemaltraiteerd, de cyclus kunnen doorbreken, indien zij hun jeugdtrauma goed verwerken. Het beeld dat zij van hun jeugdtrauma hebben en, daarmee samenhangend, hun gedrag tegenover hun eigen kinderen, kan volgens deze theorie veranderen. Dergelijke veranderingen worden in de hand gewerkt, doordat iedereen tijdens zijn/haar leven bepaalde triggers of

wissels passeert op momenten dat zich voor de persoon belangrijke gebeurtenissen voordoen. Op dergelijke momenten is iemand, beter dan anders, in staat zijn/haar leven een andere wending te geven.

4.2 Mechanismen die bij de overdracht van deviant/crimineel gedrag een rol kunnen spelen

Volgens Farrington e.a. (in druk) zijn er diverse verklaringen te geven voor het verschijnsel dat deviant/crimineel gedrag veelal in bepaalde families is geconcentreerd en waardoor dat gedrag van de ene generatie op de volgende wordt overgedragen. Farrington c.s. zijn van oordeel dat die verklaringen elkaar niet behoeven uit te sluiten.

4.2.1 Genetische factoren

Genetische factoren kunnen volgens Farrington e.a. (in druk) een rol spelen bij de invloed van een criminele ouder op de vergrijpen van zijn kind. Uit een onderzoek bij criminele eeneiige tweelingen blijkt dat hun vergrijpen meer overeenkomsten vertonen dan die van criminele twee-eiige tweelingen (Raine, zie Farrington e.a., 2000). Dit kan volgens Farrington e.a. (in druk) echter ook het gevolg zijn van de omstandigheid dat éneiige tweelingen door hun omgeving ook meer op dezelfde wijze worden bejegend dan twee-eiige tweelingen. Eveneens in overeenstemming met de genetische verklaring is dat uit adoptieonderzoek blijkt dat er een significante relatie is tussen de vergrijpen van geadopteerde kinderen en die van hun natuurlijke ouders (Raine, zie Farrington, in druk; Mednick e.a., 1985; Cloninger e.a., zie Kaufman en Zigler, 1993; Crowe, zie Mednick e.a., 1985). Volgens Farrington e.a. (in druk) valt echter niet uit te sluiten dat sommige kinderen contact hebben gehad met hun biologische ouders, zodat zij ook door dat contact kunnen zijn beïnvloed. Dergelijke bezwaren gelden volgens Farrington e.a. niet voor een onderzoek van Grove e.a. (zie Farrington e.a., in druk) Bij dat onderzoek is de overeenstemming in deviant/crimineel gedrag tussen éneiige tweelingen die samen zijn opgegroeid, vergeleken met die tussen éneiige tweelingen die hun jeugd gescheiden van elkaar hebben doorgebracht. Uit dit onderzoek blijkt dat erfelijkheid verantwoordelijk is voor 41% van een gedragsstoornis bij kinderen en voor 28% van een persoonlijkheidsstoornis bij volwassenen. Dit roept volgens Farrington e.a. de vraag op hoe de wisselwerking tussen het genetische potentieel en de omgeving kan leiden tot deviant/crimineel gedrag.

4.2.2 Selectieve partnerkeuze

Uit een Canadees longitudinaal onderzoek blijkt onder meer dat personen die zich deviant/crimineel gedragen geneigd zijn deviante/criminele partners te kiezen (Zoccolillo, 2000). Een dergelijke selectieve partnerkeuze blijkt ook uit de resultaten van de Cambridge Study in Criminal Development (zie paragraaf 2.5.3). Dit onderzoek laat zien dat vrouwelijke daders geneigd zijn te trouwen of samen te gaan wonen met mannelijke daders. De twee voornaamste categorieën redenen waarom op elkaar gelijkende mensen trouwen, samenwonen of anderszins een seksuele relatie met elkaar aangaan, zijn:

- sociale homogeniteit. Veroordeelde mensen kiezen elkaar vanwege hun sociale en fysieke nabijheid. Zij ontmoeten elkaar op school, in de buurt, in de pub, op clubs, etc.
- fenotypische ordening. Mensen kijken naar de persoonlijkheid en het gedrag van elkaar en kiezen partners die op hen lijken. Bij een longitudinaal onderzoek in Dunedin, Nieuw Zeeland, ontdekten Krueger e.a. (zie Farrington e.a., in druk) dat seksuele partners zich, naar hun eigen zeggen, op dezelfde wijze deviant/crimineel gedragen. Verder blijken kinderen van twee criminele ouders buitensporig deviant/crimineel gedrag te tonen (West en Farrington, zie Farrington e.a., in druk).

4.2.3 *Wederzijdse beïnvloeding van familieleden*

Familieleden kunnen elkaar direct en wederzijds beïnvloeden. Wellicht zijn jongere broers geneigd het deviante/criminele gedrag van hun oudere broers te imiteren. Mogelijk moedigen oudere broers hun jongere broers aan om zich deviant/crimineel te gedragen. Bij het Cambridge onderzoek (zie paragraaf 2.5.2) komt het opvallend vaak voor dat broers samen een vergrijp plegen. Ongeveer 20% van de jongens die broers van ongeveer dezelfde leeftijd hebben, zijn veroordeeld voor een vergrijp dat zij samen met hun broer hebben gepleegd (Reiss en Farrington, zie Farrington e.a., in druk). Intergenerationele wederzijdse beïnvloeding bij vergrijpen lijkt echter minder waarschijnlijk aangezien het samen begaan van vergrijpen door ouders en kinderen volgens het Cambridge onderzoek heel zelden voorkomt. Er zijn ook geen aanwijzingen dat ouders hun kinderen direct aanmoedigen of hen leren vergrijpen te begaan. Integendeel: de vaders keuren de vergrijpen van hun zoons af (West en Farrington, zie Farrington e.a., in druk). De veroordelingen van de vader die dateren van vóór de geboorte van zijn zoon tonen een even sterke relatie met de vergrijpen van de zoon als de vergrijpen die de vader in de jeugd van zijn zoon begaat. Dit roept twijfel op met betrekking tot de directe criminele invloed van de vader op zijn zoon.

4.2.4 *Etikettering*

Het is volgens Farrington e.a. (in druk) ook mogelijk dat criminaliteit van ouders op kinderen wordt overgedragen doordat de autoriteiten (politie en justitie) geneigd zijn leden van families die als crimineel bekend staan te discrimineren. Uit het Cambridge onderzoek blijkt dat zoons van veroordeelde vaders meer kans lopen zelf te worden veroordeeld dan zoons van niet veroordeelde vaders. Dit staat los van de *ernst* van het criminele gedrag (West en Farrington, zie Farrington e.a., in druk). Etikettering is echter niet de enige verklaring voor het gevonden verband tussen criminele vaders en criminele zoons. Zoons van criminele vaders rapporteren zelf meer crimineel gedrag dan jongens van wie de vader nooit is veroordeeld. Leraren en leeftijdgenoten melden ook meer wangedrag van zoons van ooit veroordeelde vaders dan van jongens met een vader zonder strafblad (Farrington e.a., in druk).³

---

³ Het is ook mogelijk dat beide factoren, namelijk crimineel gedrag van de vader en etikettering van zijn kind, elkaar versterken.

4.2.5 *Met criminaliteit verband houdende risicofactoren*

Risicofactoren uit de omgeving vervullen wellicht een bemiddelende rol bij de transgenerationale overdracht van criminaliteit. De bij het Cambridge onderzoek gevonden relaties wekken volgens Farrington e.a. (in druk) het vermoeden dat gearresteerde vaders meer kans lopen deviante/criminele zoons te hebben, omdat zij relatief vaak jonge vrouwen zwanger maken, in achterstandswijken wonen en opvoedingsmethodes hanteren die niet bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van een sterk geweten. Verder blijkt uit het Cambridge onderzoek dat onvoldoende ouderlijk toezicht mogelijk een schakel vormt in de causale keten tussen criminele ouders en deviante/criminele zoons (West en Farrington, zie Farrington e.a., in druk). Volgens Farrington e.a. (in druk) wijzen de resultaten van een ander onderzoek in dezelfde richting. Na een secundaire analyse van de gegevens van een longitudinaal onderzoek van de Gluecks ontdekten Sampson en Laub (zie Farrington e.a., in druk) dat crimineel gedrag of alcoholisme van de moeder of van de vader geen predictor zijn voor deviant/crimineel gedrag van hun zoon, indien voor andere gezinsfactoren wordt gecontroleerd, zoals ontoereikend toezicht, het op hardvochtige wijze of met willekeur bijbrengen van discipline, verwerping van het kind door de ouders, onveilige hechting en een groot gezin. In verband daarmee verdient ook een onderzoek van McCord (zie Farrington e.a., in druk) de aandacht. Daaruit blijkt namelijk dat criminele vaders in de ergste achterstandsbuurtten wonen en geneigd zijn lijfstraffen te geven aan hun kinderen.

4.2.6 *Overdracht van criminaliteit als onderdeel van overdracht van deprivatie en van gedragsproblemen in het algemeen*

Families kunnen van generatie op generatie blootstaan aan diverse risicofactoren. Iedere volgende generatie kan bijvoorbeeld weer in armoede leven, in een gebroken gezin en/of in een eenoudergezin met een tienermoeder. Bovendien kunnen families generaties lang in een achterstandsbuurt wonen. Kinderen die door hun ouders hardvochtig en inconsistent zijn opgevoed, zullen waarschijnlijk vaker bij hun eigen kinderen dezelfde opvoedingsmethoden hanteren. Eén van de voornaamste conclusies van het onderzoek in Cambridge is dat een combinatie van risicoverhogende kenmerken van gezinnen, zoals armoede, een groot gezin, een disharmonische verhouding tussen de ouders, een slechte opvoeding door de ouders en criminaliteit van de ouders, leidt tot een combinatie van diverse gedragsproblemen bij de kinderen, inclusief crimineel gedrag (West en Farrington, 1977, p. 161). Volgens deze verklaring is de intergenerationele overdracht van het begaan van vergrijpen een onderdeel van een grotere cyclus van deprivatie en gedragsproblemen.

4.2.7 *Samenvatting*

De overdracht van deviant/crimineel gedrag kan verband houden met genetische factoren en met een selectieve partnerkeuze van de ouders. Daarnaast kan deze een gevolg zijn van wederzijdse beïnvloeding van deviante/criminele familieleden en, in het geval van criminaliteit, van etikettering door de autoriteiten. Transgenerationale overdracht van criminaliteit kan ook in de hand worden gewerkt door het verband tussen criminaliteit en andere

risicofactoren, zoals opvoedingsmethoden die niet bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van een sterk geweten. Deze risicofactoren kunnen op hun beurt de kans op crimineel gedrag verder vergroten. De overdracht van criminaliteit kan ook worden gezien als onderdeel van de overdracht van deprivatie en van afwijkend gedrag in het algemeen.

5 Methodologische aspecten

De hiervoor besproken onderzoeken hebben in meer of mindere mate hun methodologische beperkingen. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van in de literatuur aangetroffen kritische kanttekeningen bij de opzet en uitvoering van onderzoek naar transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover en deviant/crimineel gedrag van minderjarigen. Deze kritiek heeft betrekking op de volgende methodologische aspecten: de relatie tussen dergelijk onderzoek en bestaande theorieën over de wijze waarop overdracht plaatsvindt (paragraaf 5.1), de onderzochte variabelen (paragraaf 5.2), retro- en prospectief onderzoek (paragraaf 5.3), de wijze waarop de informatie wordt verzameld (paragraaf 5.4) en de keuze van de deelnemers aan het onderzoek (paragraaf 5.5).

5.1 Theoretische onderbouwing

In de literatuur wordt geconstateerd dat veel onderzoek naar transgenerationale overdracht louter is gericht op het berekenen van correlaties en te weinig een theoretische basis heeft (Widom, 1989b; Bersani en Chen, zie Starr e.a., 1991; Martin en Burchinal, 1992; Muller e.a., 1995).

5.1.1 *Problemen bij de vaststelling van de causaliteit*

Widom (1989b, p. 7) geeft aan dat bij veel onderzoek naar transgenerationale overdracht correlaties worden berekend op grond waarvan geen causale verbanden kunnen worden aangegeven. Het is namelijk moeilijk na te gaan of er sprake is van causaliteit, omdat de variabelen waartussen een relatie wordt gevonden beide afhankelijk kunnen zijn van andere (eventueel niet gemeten) variabelen. Dit geldt vooral bij cross-sectioneel, maar eveneens bij longitudinaal onderzoek (Muller e.a., 1995; Martin en Burchinal, 1992). De onderzoeken naar transgenerationale overdracht leveren daarom volgens Gadsden en Hall (z.j.) weinig vaststaande informatie of empirische bewijzen op.

5.1.2 *Te weinig toetsing van theorieën ter verklaring van overdracht*

Volgens Bersani en Chen (zie Starr e.a., 1991) wordt bij onderzoek naar transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag te weinig getracht bestaande theorieën ter verklaring van die overdracht te toetsen. Toetsing van die theorieën is nodig om inzicht te kunnen krijgen in de mechanismen die aan de transgenerationale overdracht ten grondslag liggen, aldus Bersani en Chen.

5.2 Onderzochte variabelen

Er worden in de literatuur eveneens kritische kanttekeningen geplaatst bij de onderzochte variabelen. Deze kritiek heeft vooral betrekking op het gebrek aan eenduidigheid van de gehanteerde definities en criteria en op het gebrek aan aandacht voor de diversiteit van de problemen.

5.2.1 *Geen eenduidige en soms te ruime definities van en criteria voor (categorieën) wangedrag*

Er wordt kritiek geleverd op het gebrek aan eenduidigheid en op de rekbaarheid van definities en criteria:

- Bij de diverse onderzoeken worden *verschillende definities* gehanteerd. Er wordt bijvoorbeeld soms wel en soms geen onderscheid gemaakt tussen mishandeling en verwaarlozing (Widom, 1989b, p. 7) of tussen fysieke mishandeling en seksueel misbruik.

Dijkstra (1995a) constateert dat bij sommige onderzoeken onder 'geweld' zowel mishandeling, verwaarlozing als seksueel misbruik wordt verstaan, terwijl andere onderzoeken uitsluitend op één van deze drie vormen van wangedrag zijn gericht. Ook wordt bij sommige onderzoeken geen onderscheid gemaakt tussen geweld binnen en buiten het gezin (Dijkstra, 1995a) en tussen incest en seksueel misbruik door iemand die geen familie van het slachtoffer is, terwijl dat bij andere onderzoeken wél gebeurt (zie paragraaf 1.2).

Daar komt nog bij dat *de criteria* voor *dezelfde* soorten wangedrag bij de diverse onderzoeken uiteenlopen. Bij het ene onderzoek is bijvoorbeeld al sprake van 'fysieke kindermishandeling' als het kind ooit een klap heeft gekregen (Haapasalo en Aaltonen, 1999), terwijl bij een ander onderzoek pas van fysieke kindermishandeling wordt gesproken als een fysieke straf van de ouders tot aantoonbaar lichamelijk letsel heeft geleid (Caliso en Milner, 1992).

Het komt zelfs voor dat bij *hetzelfde* onderzoek *verschillende* maten en daarmee verschillende criteria worden gehanteerd voor *dezelfde* variabele. Egeland (1993) constateert dat bij een Amerikaans onderzoek van Hunter e.a. onder ouders die door een state welfare agency werden begeleid. Om na te gaan of deze ouders hun kinderen mishandelden en/of verwaarloosden, zijn rapporten van dat state welfare agency geraadpleegd. Informatie over een eventueel slachtofferschap van kindermishandeling of verwaarlozing in de jeugd van deze ouders berust op wat zij daar zelf over hebben verteld. De criteria aan de hand waarvan is vastgesteld of de kinderen werden mishandeld zijn als zodanig veel strikter dan die op grond waarvan is nagegaan of de ouders een voor-geschiedenis hadden van mishandeling en verwaarlozing (Hunter e.a., zie Egeland, 1993).

Genoemde verschillen in definiëring en criteria zijn niet bevorderlijk voor de vergelijkbaarheid van onderzoek en bemoeilijken het trekken van meer algemene en vooral betrouwbare conclusies (Baartman, 1991; Starr e.a., 1991; Langeland en Dijkstra, 1992 en 1995; Dijkstra, 1995a; Zuravin e.a., 1996). De verschillen in definities hebben bijvoorbeeld gevolgen voor de gevonden overdrachtspercentages. Hoe ruimer de bij een onderzoek gehanteerde definitie van bijvoorbeeld 'kindermishandeling' is, des te hoger het gevonden overdrachtspercentage (Widom, 1989b, p. 7).

- Er worden soms ook *te ruime criteria* voor mishandeling en/of verwaarlozing gehanteerd, waardoor dikwijls ook niet-relevante (lichte) gevallen in het onderzoek worden opgenomen (Widom, 1989b, p. 7). Kaufman en Zigler (zie Tomison, 1996) pleiten ervoor om de definitie van 'kindermishandeling' te beperken tot die vormen die zó ernstig zijn dat er van buitenaf moet worden ingegrepen.

Zuravin (1991) bepleit de ontwikkeling van standaarddefinities voor fysieke mishandeling en verwaarlozing. De definiëring daarvan zou, aldus Zuravin, aan de hand van de volgende criteria moeten geschieden:

- Voor beantwoording van de vraag of sprake is van fysieke kindermishandeling of -verwaarlozing zijn *de gevolgen van het gedrag* relevant. Het in gevaar brengen van de gezondheid en het welzijn van het kind zou een beter criterium zijn dan de etiketten 'fysieke verwaarlozing' of 'fysieke mishandeling'.
- Er zouden voor de verschillende *soorten wangedrag* afzonderlijke definities moeten komen, die elkaar niet mogen overlappen.
- Het zou van de *dader* moeten afhangen of er sprake is van fysieke kindermishandeling of -verwaarlozing. De daders van *kindermishandeling* zouden heel breed gedefinieerd moeten worden en zouden niet alleen permanente verzorgers, maar ook bijvoorbeeld leerkrachten moeten kunnen omvatten.

De daders van *kinderverwaarlozing* zouden heel nauw moeten worden gedefinieerd en er zou alleen sprake zijn van verwaarlozing als de permanente verzorger of diens plaatsvervanger zich daar schuldig aan maakt.

- Sommige vormen van wangedrag zouden een *chronisch* karakter moeten hebben om te kunnen spreken van fysieke kindermishandeling of -verwaarlozing. Van de 14 soorten *verwaarlozing* die Zuravin onderscheidt (zie paragraaf 1.3.1) zouden er vijf alleen als 'verwaarlozing;' kunnen worden aangemerkt als ze een chronisch karakter hebben of direct tot letsel leiden.¹ Elke harde fysieke aanval zou altijd als *mishandeling* moeten worden beschouwd. Fysiek minder heftig agressief gedrag² zou echter alleen als fysieke kindermishandeling moeten worden aangemerkt als het direct tot fysiek letsel leidt of chronisch plaatsvindt. De vraag hoe lang dergelijk gedrag moet voortduren voordat er gesproken mag worden van 'kindermishandeling', verdient nog een nadere beschouwing, aldus Zuravin.
- Bij het vaststellen of sprake is van mishandeling zou *de leeftijd van het kind* geen rol mogen spelen. Het hangt echter wél van de leeftijd van het kind af hoeveel toezicht en bescherming het nodig heeft en of sprake is van verwaarlozing als het deze op een bepaald moment niet krijgt. Men zou daarvoor aan leeftijd gebonden criteria moeten ontwikkelen.

Noch de vraag of het *de bedoeling* van de dader was letsel toe te brengen, noch *de schuldigheid* aan letsel, noch een eventuele provocatie door het kind zouden een criterium moeten zijn bij het vaststellen of gedrag tot fysieke mishandeling/verwaarlozing moet worden gerekend, aldus Zuravin (1991).

¹ Zuravin denkt daarbij aan verwaarlozing in verband met bescherming, toezicht, persoonlijke hygiëne, onderwijs, en aan het kind onthouden van permanente huisvesting.

² Zuravin noemt vastpakken, door elkaar schudden, slaan, etc.

5.2.2 *Te weinig oog voor de diversiteit van de problemen en van de wijze van overdracht*

In de literatuur wordt geconstateerd dat bij onderzoek naar de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag en criminaliteit bij kinderen te weinig rekening wordt gehouden met verschillen in aard en ernst van de problemen. Een punt van kritiek is ook dat er bij het huidige onderzoek onvoldoende aandacht wordt besteed aan mogelijke veranderingen in overdracht tijdens de individuele levensloop en over de verschillende generaties.

- *De grote verscheidenheid aan problemen en de verschillen in wijze waarop deze kunnen worden overgedragen verdienen meer aandacht:*
  - Er wordt volgens Bersani en Chen (zie Starr e.a., 1991) en Langeland en Dijkstra (1992) te weinig onderscheid gemaakt tussen de *verschillende soorten ouderlijk wangedrag* en de *diverse typen jeugdcriminaliteit*. Er wordt bij onderzoek naar overdracht te veel voorbij gegaan aan het verschil tussen verwaarlozing, mishandeling en seksueel misbruik en aan dat tussen emotionele en fysieke vormen van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen. Bij onderzoek naar de overdracht van crimineel gedrag wordt dikwijls alleen gekeken naar crimineel gedrag in het algemeen, zonder dat een onderscheid wordt gemaakt tussen bepaalde vormen van criminaliteit, zoals gewelds- of vermogensdelicten (zie Widom (1989b, p. 7) De mate waarin de diverse vormen van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen of de verschillende soorten jeugdcriminaliteit worden overgedragen kan echter verschillen. Deze verschillen komen alleen aan het licht indien deze los van elkaar worden onderzocht (Bersani en Chen, zie Starr e.a., 1991; Langeland en Dijkstra, 1992).
  - Er is bij onderzoek naar de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag niet of nauwelijks gekeken naar *de duur* en *de ernst van dat wangedrag*, en de invloed daarvan op eventueel later dadergedrag van het voormalige slachtoffer (Langeland en Dijkstra, 1992).
  - Onderzoek naar een verband tussen probleemgedrag in de jeugd van ouders en probleemgedrag van hun kinderen bestrijkt dikwijls slechts een beperkt aantal vormen van probleemgedrag, dikwijls alleen jeugdcriminaliteit (Martin en Burchinal, 1992). De transgenerationale overdracht van andere vormen van emotionele en gedragsproblemen van kinderen verdient echter eveneens de aandacht, aldus Martin en Burchinal.
- Er wordt meer aandacht gevraagd voor *de veranderingen waaraan overdracht onderhevig kan zijn:*
  - Bij onderzoek naar transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag wordt nauwelijks aandacht besteed aan mogelijke *verschuivingen in vormen van ouderlijk wangedrag over generaties* (Langeland en Dijkstra, 1992). Ouders die hun kind fysiek mishandelen en zelf als kind niet fysiek zijn mishandeld, kunnen in hun jeugd wél zijn verwaarloosd of seksueel misbruikt.
  - Dijkstra (1995b) bekritiseert de *dichotome aanpak* van het huidige onderzoek naar transgenerationale overdracht. Bij deze aanpak wordt uitsluitend een onderscheid gemaakt tussen een continuïteitsgroep, dat wil zeggen als kind gemaltraiteerde ouders die hun eigen kinderen maltraiteren, en een discontinuïteitsgroep van als kind gemaltraiteerde ouders die zich tegenover hun eigen kinderen niet

misdragen. Er zijn, aldus Dijkstra, echter ook ouders die zich in een 'tussengebied' bevinden tussen herhalen en doorbreken, en aan hen wordt geen aandacht besteed. Er wordt volgens haar bij het huidige onderzoek naar overdracht ook niet ingegaan op de wijze waarop overdrachtspatronen tot stand komen, in de loop der tijd verschuiven en verdwijnen. Bovendien blijven de overwegingen van in hun jeugd mishandelde ouders om hun eigen kinderen met respect te behandelen en alert te zijn op mogelijke signalen bij henzelf dat zij in de fout dreigen te gaan, hier buiten beeld, aldus Dijkstra (1995b).

5.3 Retrospectief en prospectief onderzoek

De aard van het onderzoek, retrospectief of prospectief, kan het overdrachtspercentage beïnvloeden (Egeland, 1993). Dit blijkt onder meer uit het volgende voorbeeld.

Hunter en Kilstrom (zie Baartman, 1991; Egeland, 1993; Kaufman en Zigler, 1993; Oliver, 1994) verrichtten een prospectief en een retrospectief onderzoek bij dezelfde steekproef van moeders (N=255) en vonden sterk verschillende overdrachtspercentages.

Uit interviews met de moeders blijkt dat 49 van hen uit een gezin afkomstig zijn waarin sprake was van kindermishandeling en/of -verwaarlozing. Door middel van *prospectief* onderzoek is nagegaan hoeveel van deze 49 moeders hun baby in diens eerste levensjaar hebben mishandeld en/of verwaarloosd. Dat blijkt bij negen moeders (18%) het geval te zijn.

Van de oorspronkelijke steekproef van 255 moeders blijken in totaal tien hun baby in diens eerste levenjaar te hebben mishandeld en/of verwaarloosd. Uit het voorafgaande blijkt dat *retrospectief* onderzoek bij de tien moeders die zich tegenover hun kinderen hebben misdragen, een overdrachtspercentage van 90% oplevert, aangezien immers negen van deze tien moeders afkomstig zijn uit een gezin waar kinderen zijn mishandeld en/of verwaarloosd.

Overigens zijn er aanwijzingen dat het bij het prospectieve onderzoek gevonden overdrachtspercentage van 18% een onderschatting is van het werkelijke percentage. De gezinnen uit de onderzoeksgroep zijn slechts een jaar lang gevolgd. Was de steekproef langer gevolgd, dan zouden er waarschijnlijk meer gevallen van ouderlijk wangedrag zijn gemeld. Bovendien zijn voor het in de jeugd gemaltraiteerd zijn van de moeders en voor wangedrag van de moeders tegenover hun kinderen niet dezelfde criteria gehanteerd. Het criterium voor wangedrag van de moeders is dat daar melding van is gemaakt in een rapport van het *state welfare agency*. Het aantal gevallen van mishandeling in de jeugd van de moeders berust daarentegen op wat zij daar zelf over hebben verteld. Daardoor zijn de criteria voor het hebben van een voorgeschiedenis van mishandeling en verwaarlozing veel minder strikt dan de criteria aan de hand waarvan is vastgesteld of de huidige kinderen worden mishandeld (Egeland, 1993; Kaufman en Zigler, 1993).

Hoewel in de literatuur veel kritiek wordt geleverd op retrospectief onderzoek en de voorkeur wordt gegeven aan prospectief onderzoek, is veel onderzoek naar de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen retrospectief van aard.

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de wijze waarop het retrospectieve of prospectieve karakter van onderzoek naar transgenerationale overdracht de onderzoeksresultaten kan beïnvloeden.

5.3.1 Retrospectief onderzoek

Bij retrospectief onderzoek wordt de ouders onder meer naar ervaringen uit hun jeugd gevraagd. Er wordt in de literatuur echter dikwijls melding gemaakt van twijfels aan de betrouwbaarheid van dergelijke gegevens. Bij zelfrapportages van ouders over hun eigen jeugdervaringen kunnen zich de volgende vertekeningen voordoen:

- De *huidige* gemoedstoestand van de deelnemers kan hun herinneringen kleuren (Martin en Burchinal, 1992; Crouch e.a., 1995; Widom, 1989b; Litty, 1996 en Cohler, zie Elder e.a., 1996). Positieve persoonlijke relaties in het heden bijvoorbeeld kunnen de herinnering aan de relaties in de kindertijd in gunstige zin vertekenen (Widom, zie Litty, 1996). In dat geval is het niet zo dat de relaties op volwassen leeftijd beter zijn door de steun die men als kind kreeg, maar dat deze steun in de herinnering wordt geflatteerd door de plezierige relaties die men als volwassene heeft (Litty, 1996).
- De respondenten vervullen nu *dezelfde rol* als die waarin zij hun eigen ouders beschrijven, dat wil zeggen die van ouder. Indien hun bovendien tijdens *hetzelfde* interview wordt gevraagd naar hun jeugdervaringen en naar hun behandeling van hun eigen kinderen, is het mogelijk dat zij voor hun gedrag tegenover hun eigen kinderen en voor dat van hun ouders destijds tegenover hen *dezelfde* termen gebruiken. Daardoor kunnen deze ervaringen meer op elkaar lijken dan in werkelijkheid het geval is (Cohler, zie Elder e.a., 1996; Haapasalo e.a., 1999).
- Er kan bij retrospectief onderzoek sprake zijn van *overschatting* van het overdrachtspercentage vanwege de volgende redenen:
  - Bij retrospectief onderzoek wordt alleen gekeken naar ouders die zich tegenover hun kinderen misdragen. Als kind gemaltraiteerde ouders die de cyclus doorbreken maken geen deel uit van de onderzoeksgroep (Kaufman en Zigler, zie Egeland, 1993; Starr e.a., 1991; Dijkstra, 1995a). Langeland en Dijkstra (1992) en Dijkstra (1993; 1995a en b) merken op dat daardoor het accent wordt gelegd op het overdragen van het ouderlijk wangedrag en op risicofactoren die de kans op het doorgeven van dat gedrag naar volgende generaties vergroten. De grote groep ouders die erin is geslaagd het overdrachtpatroon te doorbreken en de factoren die de kans op herhaling van ouderlijk wangedrag in de volgende generatie mogelijk verkleinen, blijven hier buiten beschouwing. Eenzijdige aandacht van zowel hulpverleners als onderzoekers voor het doorgeven van wangedrag in plaats van het doorbreken van het patroon kan leiden tot stigmatisering van voormalige slachtoffers van ouderlijk wangedrag en *self fulfilling prophecy* (Langeland en Dijkstra, 1993; Dijkstra, 1995a en b).
  - Zuravin e.a. (1996) wijzen op het risico dat de respondenten die de cyclus voortzetten hun eigen slechte jeugdervaringen overdrijven om hun eigen wangedrag tegenover hun kinderen te rechtvaardigen.
- Er wordt in de literatuur echter ook gewezen op factoren die bij retrospectief onderzoek *onderschatting* van het overdrachtspercentage in de hand kunnen werken:
  - Volgens Egeland (1993) Oliver e.a. (zie Oliver, 1994) worden onprettige jeugdherinneringen vooral verzwegen door degenen die in hun jeugd het meest te lijden hebben gehad onder ouderlijk wangedrag,

mogelijk als gevolg van dissociatie. Zeanah en Zeanah (zie Egeland, 1993) en Herrenkohl e.a. (zie Haapasalo e.a., 1999) wijzen erop dat sommige ouders die in hun jeugd werden mishandeld of verwaarloosd, denken dat fysieke straf en verwaarlozing normaal zijn, althans acceptabel. Zij beschouwen zichzelf niet als mishandeld of verwaarloosd, ondanks het wangedrag van hun ouders tegenover hen.

- Kinderen van drie jaar en jonger zijn vaker het slachtoffer van fysieke mishandeling dan oudere kinderen. Het is de vraag of personen die alleen vóór hun vierde jaar zijn mishandeld, zich dat nog kunnen herinneren (zie Gelles, geciteerd door Baartman, 1991).

Volgens Oliver (1994) heeft er nog nooit een adequate (misschien zelfs geen enkele) validering plaatsgevonden van jeugdherinneringen van volwassenen aan wangedrag van hun ouders. De onvolledigheid van juridische dossiers en archieven van hulpverleners is volgens hem geen reden om dan maar af te gaan op de informatie van vragenlijsten of gestandaardiseerde interviews en deze methoden als de enige toelaatbare te beschouwen.

Cohler (zie Elder e.a., 1996) lijkt minder zwaar te tillen aan genoemde vertekeningen bij retrospectieve zelfrapportages dan de andere hiervoor geciteerde auteurs. De jeugdherinneringen van de ouders geven weliswaar een vertekend beeld van wat er in hun jeugd werkelijk is gebeurd, maar leveren wél relevante informatie op. Het beeld dat de ouders van hun eigen jeugd hebben geeft namelijk vorm en betekenis aan hun huidige gedrag, aldus Cohler.

5.3.2 Prospectief onderzoek

Prospectief onderzoek heeft het voordeel boven retrospectief onderzoek dat bij eerstgenoemd onderzoek de onderzoeksgroep bestaat uit *alle* ouders die in hun jeugd zijn gemaltraiteerd, dus ook de ouders die de cyclus doorbreken (Kaufman en Zigler, zie Egeland, 1993; Starr e.a., 1991; Dijkstra, 1995a).

Niettemin lijkt er ook een aantal bezwaren te kleven aan prospectief onderzoek:

- Er kan sprake zijn van een *onderschatting* van het overdrachtspercentage. Bij het meeste prospectieve onderzoek wordt de wijze waarop als kind maltraiteerde ouders hun eigen kinderen behandelen niet gevolgd tot het moment waarop die kinderen volwassen zijn. Het ontbreekt dan aan informatie over de jeugd van die kinderen *na* het moment van de (laatste) meting. Daardoor is de kans aanwezig dat ouders die zich bij die meting nog niet tegenover hun kinderen hadden misdragen, dat later alsnog gaan doen (zie Zuravin e.a., 1996; Tomison, 1996).
- Bij diverse prospectieve onderzoeken onder studenten in de VS is gekeken naar het verband tussen het als kind mishandeld of misbruikt zijn en de *neiging* om later zelf kinderen te mishandelen of te misbruiken. (Milner e.a., zie Crouch e.a., 1995; Litty e.a., 1996; Singh Narang, 2000). Om die neiging te meten is gebruikt gemaakt van *de Child Abuse Potential Inventory (CAP)*.³ Hoewel uit onderzoek is gebleken dat er een signi-

---

³ De Child Abuse Potential Inventory (CAP) heeft zes schalen: angst, rigiditeit, zich ongelukkig voelen, problemen met het kind en met zichzelf, problemen met het gezin en problemen met anderen. Verder zijn er drie validiteitsschalen: faking good, faking bad en random response index (Milner e.a., zie Caliso en Milner, 1992).

ficant verband bestaat tussen een hoge score op de CAP en het later mishandelen of misbruiken van kinderen (Milner e.a., zie Caliso en Milner, 1992), is niet bekend *wie* van de studenten later daadwerkelijk tot dergelijk wangedrag overgaat. Hetzelfde probleem doet zich voor bij het prospectieve onderzoek van Bagley e.a. (1994) onder mannen, waarbij is gekeken naar de relatie tussen het als kind seksueel misbruikt zijn en *belangstelling* voor seks met minderjarigen.

- Er is *slechts informatie over één van de ouders* van het kind beschikbaar. Bij een longitudinaal prospectief onderzoek waarbij kinderen worden gevolgd tot een leeftijd waarop zij zelf kinderen hebben, ontbreekt vergelijkbare informatie over de jeugd van de latere partner van de leden van de onderzoeksgroep. Bij aanvang van het onderzoek is immers nog niet bekend wie die partner zal zijn (zie Emery e.a., 1999).

Ondanks deze bezwaren wordt door veel auteurs de voorkeur gegeven aan prospectief boven retrospectief onderzoek omdat zij de gegevens van prospectief onderzoek betrouwbaarder achten (Widom, 1989b; Baartman, 1991; Gelles, zie Baartman, 1991; Martin en Burchinal, 1992; Egeland, 1993; Zeanah en Zeanah, zie Egeland, 1993; Oliver e.a., zie Oliver, 1994; Crouch e.a., 1995; Langeland en Dijkstra, 1992; Dijkstra, 1995a en b; Litty, 1996; Zuravin e.a., 1996; Cohler, zie Elder e.a., 1996; Haapasalo e.a., 1999; en Herrenkohl e.a., zie Haapasalo e.a., 1999). Prospectief onderzoek heeft volgens Langeland en Dijkstra (1992) verder het voordeel dat het meer dan retrospectief onderzoek tot inzicht kan leiden in het ontstaan van kindermishandeling. Het kan volgens hen enerzijds praktische en theoretische aanknopingspunten bieden ten behoeve van de preventie van de overdracht van geweld op de eigen kinderen. Anderzijds kan met prospectief onderzoek eveneens worden nagegaan welke hulp het meest gepast lijkt of effectief kan zijn in gevallen waarin sprake is van transgenerationale overdracht (Langeland en Dijkstra, 1992).

Prospectief onderzoek is echter volgens Lewis (zie Tomison, 1996) minder eenvoudig uit te voeren dan retrospectief onderzoek. In het ideale geval worden twee groepen kinderen gevormd: één van kinderen die adequaat worden opgevoed en één van kinderen die worden mishandeld (Tomison, 1996). Het is volgens Tomison van belang dat het onderzoek zó lang wordt voortgezet dat ook kan worden nagegaan hoe de leden van de onderzoeksgroep op volwassen leeftijd hun eigen kinderen behandelen.

5.4 De wijze waarop de informatie wordt verzameld

Uit paragraaf 3.1 blijkt dat het gebruik van zelfrapportages tot vertekende informatie kan leiden. Daarom wordt deze informatie soms aangevuld met observatie van de wijze waarop ouders met hun kinderen omgaan en met officiële gegevens van bijvoorbeeld justitie of de hulpverlening. Dergelijke gegevens zijn echter ook van beperkte waarde (DiLillo e.a., 2000)

5.4.1 Beperkingen van observaties

Bij sommige onderzoeken maakt men gebruik van observaties van de wijze waarop ouders met hun kinderen omgaan. Dat kan bij hen thuis gebeuren of in een laboratoriumsituatie. Het is echter niet zo waarschijnlijk dat ouders zich in een situatie waarin zij worden geobserveerd en waarin zij op de hoog-

te zijn van de observatie, tegenover hun kinderen zullen misdragen (Widom, 1989a; DiLillo e.a., 2000).

5.4.2 *Beperkingen van officiële gegevens*

Volgens Widom (1989a) brengt het gebruik van officiële gegevens, zoals van de politie, rechtbank, kinderscherming, etc. bij onderzoek naar de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen of van crimineel gedrag de volgende beperkingen met zich mee:

- Lang niet alle gevallen van verwaarlozing en kindermishandeling worden officieel geregistreerd. Het is daarom moeilijk te generaliseren voor die gevallen die niet officieel geregistreerd staan.
- Kindermishandeling en verwaarlozing zouden bij kinderen uit lagere inkomens- en minderheidsgroepen eerder zo genoemd worden, terwijl men bij kinderen uit hogere inkomensgroepen en uit blanke gezinnen eerder van een 'ongeval' zou spreken. Aan de andere kant zijn er echter volgens Widom aanwijzingen dat de kans dat ouders hun kinderen misbruiken of verwaarlozen bij mensen uit de groepen met het laagste inkomen het grootst is.
- Pagelow (zie Widom, 1989a) wijst erop dat het etiket van mishandeld of verwaarloosd kind dat het kind van officiële instanties krijgt en de stigmatisering van de ouders op zichzelf wellicht tot een 'self fulfilling prophecy' leidt. Dit zou betekenen dat het meer de officiële reactie op mishandeling/verwaarlozing is die tot later wangedrag leidt dan de mishandeling/verwaarlozing zelf.

5.5 **Deelnemers aan het onderzoek**

Ook de wijze waarop deelnemers aan onderzoek naar transgenerationale overdracht zijn geselecteerd is aan kritiek onderhevig. Daarbij gaat het om de wijze waarop de steekproef is getrokken, het soms ontbreken van een controlegroep of de aanwezigheid van een controlegroep die niet goed te vergelijken is met de onderzoeksgroep, de geringe omvang en het specifieke karakter van de onderzoeksgroep, en de omstandigheid dat het onderzoek bij de ouders vaak tot de moeders beperkt is gebleven. Daarnaast wordt gewezen op het risico van een selectieve uitval bij longitudinaal onderzoek.

5.5.1 *Ontoereikende technieken om een steekproef te trekken*

Widom (1989b, p. 7) merkt op dat bij onderzoek naar transgenerationale overdracht bij het trekken van de steekproef soms gebruik wordt gemaakt van ontoereikende technieken en dat de samenstelling van de steekproef soms mede wordt bepaald door wie het gemakkelijkst als proefpersoon te werven zijn.

Bij lang niet alle onderzoeken wordt vermeld hoeveel mensen zijn benaderd en hoeveel er werkelijk aan het onderzoek hebben deelgenomen, aldus Widom. Egeland (1991) voegt daar aan toe dat de meest ernstig mishandelde kinderen waarschijnlijk uit de slechtst functionerende gezinnen komen die volgens haar het moeilijkst te vinden en te rekruteren zijn.

5.5.2 *Geen controlegroepen*

Bij veel onderzoeken wordt geen gebruik gemaakt van controlegroepen. Daardoor ontbreekt het aan vergelijkingsmateriaal en wordt geen rekening gehouden met percentages waarmee een verschijnsel onder een doorsnee van de bevolking voorkomt (*statistical base rates*) (Widom (1989b, p. 7; Starr e.a., 1991; Kaufman en Zigler, 1993; Jayaratne, zie Doumas e.a., 1994; Langeland en Dijkstra, 1995; Farrington e.a., in druk).

5.5.3 *Moeilijk te vergelijken groepen*

Ook bij onderzoek waarbij gebruik wordt gemaakt van een controlegroep kan de keuze van de deelnemers problemen geven. Het komt namelijk voor dat een klinische onderzoeksgroep wordt vergeleken met een niet-klinische controlegroep. Bij het onderzoek van Cohen (1995) bijvoorbeeld (zie paragraaf 2.4.1) bestond de onderzoeksgroep uit moeders die als kind zijn misbruikt en die in therapie waren om hun incestervaringen beter te kunnen verwerken. Deze groep is vergeleken met moeders die als kind niet zijn misbruikt en die zijn gerekruteerd uit een groep vrouwen die een lezing over seksueel misbruik van kinderen bijwoonden. Cohen wijst er zelf op dat er als aanvulling op dit onderzoek behoefte is aan een onderzoek waarbij een klinische groep van als kind misbruikte moeders wordt vergeleken met een niet-klinische controlegroep van in hun jeugd eveneens misbruikte moeders. Verder zou voor onderzoek bij een klinische onderzoeksgroep met een incest-verleden ook gebruik kunnen worden gemaakt van een klinische controlegroep van moeders die nooit zijn misbruikt, aldus Cohen. Het is volgens haar nog beter om een steekproef van moeders uit de bevolking te trekken en de moeders met een incestverleden uit die steekproef te vergelijken met de moeders uit diezelfde steekproef zonder een dergelijk verleden.

5.5.4 *Te kleine onderzoeksgroepen*

Onderzoek naar een verband tussen probleemgedrag van ouders en kinderen vindt vaak plaats bij kleine groepen en minder vaak bij grote steekproeven uit de bevolking (Bartman, 1991; Starr e.a., 1991; Martin en Burchinal; 1992; Langeland en Dijkstra, 1992 en 1995; Dijkstra 1995a).

5.5.5 *Onderzochte groepen te specifiek*

De onderzochte groepen zijn dikwijls specifiek en als zodanig waarschijnlijk niet representatief voor de bevolking (Litty, 1996; Langeland en Dijkstra, 1992; 1993; Dijkstra 1995a; Litty, 1996; Serbin en Stack, 1998). Dat geldt bijvoorbeeld voor onderzoek onder studenten (Litty, 1996). Er wordt ook onderzoek gedaan onder groepen die met justitie of de hulpverlening in aanraking zijn gekomen. Daarnaast komt het voor dat de gegevens alleen betrekking hebben op daders van seksueel misbruik die een behandelprogramma doorlopen (Langeland en Dijkstra, 1992; Dijkstra 1995a). Dijkstra (1993), en Serbin en Stack (1998) constateren dat vooral probleemgezinnen worden geselecteerd voor onderzoek naar transgenerationale overdracht. Deze hebben vaak met diverse andere psychosociale problemen en beperkende leefomstandigheden te kampen, zodat het moeilijk zo niet onmogelijk is de oorzaak van de mishandeling louter aan de jeugdervaringen met mis-

handeling of misbruik toe te schrijven. Dat klempt des te meer omdat men ervan mag uitgaan dat geen enkele factor op zichzelf van doorslaggevende betekenis is voor het al dan niet plaatsvinden van wangedrag tegenover kinderen, aldus Dijkstra.

Replicatieonderzoek bij verschillende steekproeven, in diverse gemeenschappen en op verschillende momenten kan volgens Serbin en Stack beter zicht geven op de diverse oorzaken van transgenerationale continuïteit en discontinuïteit. Bij toekomstig onderzoek zou volgens hen ook meer aandacht moeten worden besteed aan de diversiteit van geografische, sociale, culturele en etnische kenmerken van gemeenschappen. Bovendien is het van belang dat men oog heeft voor de individuele verschillen binnen een groep met een groot risico en dat men bij kwetsbare kinderen nagaat welke factoren een rol spelen bij goede versus slechte resultaten, aldus Serbin en Stack.

5.5.6 *Onderzoek vooral bij moeders*

Hoewel vaders en moeders hun kinderen even vaak blijken te maltraiteren, berusten de inzichten met betrekking tot overdracht vrijwel alleen op onderzoek bij moeders (Langeland en Dijkstra, 1995). Verder treden bij onderzoek waarbij informatie over beide ouders wordt verzameld, vaak alleen de moeders als respondent op. De enige uitzondering daarop vormt onderzoek bij daders van incest.

Volgens Langeland en Dijkstra (1995) worden de vaders bij veel onderzoeken genegeerd vanwege de volgende redenen:

- Nog steeds overheerst de culturele opvatting dat de moeders de voornaamste rol vervullen bij de verzorging en opvoeding van het kind. De rol van de vader wordt duidelijk ondergewaardeerd.
- Veel onderzoekers leven in de veronderstelling dat het vinden van vaders die aan het onderzoek deelnemen meer problemen geeft, omdat zij buitenshuis werken en daardoor moeilijker bereikbaar zijn. Bovendien zouden vaders minder gemotiveerd zijn om aan onderzoek mee te werken en minder intensief zijn betrokken bij de opvoeding van hun kinderen.
- Gezien de tijdstippen waarop behandelprogramma's plaatsvinden (tijdens kantooruren) nemen moeders daar vaker aan deel dan vaders.
- Mishandelende en gewelddadige vaders zijn vaak onprettige respondenten. Het is een moeilijke groep om te benaderen en mee in contact te komen

Hoewel drie van de hiervoor genoemde redenen ook op lijken te gaan voor werkende en/of mishandelende moeders, worden deze bij het onderzoek bij moeders nauwelijks genoemd, aldus Langeland en Dijkstra. Overigens blijkt uit een overzicht van onderzoeken naar de ontwikkeling van kinderen dat vaders niet moeilijker voor onderzoek te rekruteren zijn dan moeders (Woollett e.a., zie Langeland en Dijkstra, 1995). Daarom berust de uitsluiting van vaders volgens Dijkstra waarschijnlijk meer op culturele vooronderstellingen dan op wetenschappelijke gronden.

Onderzoek onder vaders lijkt relevant om de volgende redenen:

- Bij de overdracht van wangedrag kunnen bij de vader andere factoren een rol spelen dan bij de moeder (Martin, zie Langeland en Dijkstra, 1995).
- Onderzoek naar beide ouders leidt tot een minder traditionele en fragmentarische visie op het probleem (Langeland en Dijkstra, 1995).

- De relatie tussen de partners kan een belangrijke bron van zowel stress als steun zijn, die de houding en het gedrag van de ouders tegenover hun kinderen sterk beïnvloedt. Bovendien kunnen gegevens over conflicten tussen de ouders en eventueel geweld in hun relatie informatie geven over het belang van andere conflicten in het gezin voor de mate waarin ouderlijk wangedrag tegenover de kinderen voorkomt en wordt overgedragen (Langeland en Dijkstra, 1995).
- De sekse van ouder en kind kunnen van invloed zijn op de overdracht (Baartman, 1991). Overeenkomst of verschil in sekse van de zich misdragende ouder en van het kind-slachtoffer lijken eveneens van invloed te zijn op de kans op overdracht (zie paragraaf 3.2.5)

Voor een beter inzicht in (de overdracht van) ouderlijk wangedrag tegenover kinderen zou men volgens Langeland en Dijkstra (1995) niet alleen naar beide ouders maar ook naar *andere familieleden* van het slachtoffer moeten kijken, zoals grootouders, ooms en tantes. Kindermishandeling kan in een gezin ook van invloed kan zijn op de broers en zusters van het mishandelde kind, aldus Langeland en Dijkstra. Daarom is het volgens hen van belang na te gaan of de volwassen broers en zusters van ouders die als kind zijn mishandeld en hun eigen kinderen mishandelen, hun kinderen ook mishandelen, en, zo nee, waarom zij hun ervaringen wél goed hebben verwerkt.

5.5.7 *Uitval bij longitudinaal onderzoek*

Bij longitudinaal onderzoek kan uitval onder de deelnemers een probleem vormen. Uitval vindt meestal niet willekeurig plaats. Alleenstaande ouders in een achterstandssituatie en gezinnen met diverse problemen, zijn over het geheel genomen het moeilijkst 'vast te houden' bij een onderzoek (Harway, zie Egeland, 1991; Serbin en Stack, 1998).

Door uitval kan ook het aantal onderzochten te klein worden (Serbin en Stack, 1998). Replicatie bij subgroepen en bij andere steekproeven van longitudinaal onderzoek is, indien mogelijk, waarschijnlijk de enige manier om de resultaten van analyses gebaseerd op zeer kleine sub-steekproeven, te kunnen verifiëren, aldus Serbin en Stack.

5.6 **Samenvatting van de voornaamste aandachtspunten**

De in de literatuur beschreven onderzoeken naar de transgeneratiele overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover en deviant/crimineel gedrag van kinderen vertonen vooralsnog diverse beperkingen, hetgeen mede een verklaring kan zijn voor het gebrek aan eenduidigheid van de onderzoeksresultaten.

Op grond van de literatuur verdienen de volgende punten speciale aandacht voor het hier beoogde empirische onderzoek:

- Het is van belang dat het onderzoek theoretisch wordt onderbouwd en dat er van te voren hypothesen worden gesteld die aan de hand van de onderzoeksresultaten worden getoetst.
- Het is gewenst dat de afhankelijke variabelen duidelijk worden gedefinieerd en dat daar heldere criteria voor worden gehanteerd. In verband daarmee is het van belang dat een duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende vormen van ouderlijk wangedrag tegenover kinderen en van de verschillende soorten deviant en crimineel gedrag van kinderen. Het is ook van belang dat de definities, in het bijzonder die van kindermishandeling, niet te ruim zijn. Daarnaast is een aandachtspunt dat bij het meten van *dezelfde* variabelen bij *verschillende* generaties ook daadwerkelijk *hetzelfde* wordt gemeten. Dit kan een probleem zijn als men voor de verschillende generaties niet over dezelfde soort gegevens beschikt (bijvoorbeeld gerechtelijke gegevens tegenover informatie van zelfrapportages).
- Het verdient aanbeveling van meerdere soorten gegevens gebruik te maken, omdat er aan elk afzonderlijk type gegevens beperkingen zijn verbonden. Daarbij valt te denken aan een combinatie van zelfrapportages, observaties en officiële gegevens.
- Bij onderzoek naar overdracht lijkt het van belang rekening te houden met de mogelijkheid dat:
  - de *verschillende* soorten wangedrag van ouders tegenover kinderen en de *verschillende* soorten probleemgedrag van minderjarigen op een *verschillende* wijze van de ene generatie op de volgende kunnen worden overgedragen;
  - er ook sprake zou kunnen zijn van transgeneratiele overdracht als zich in een volgende generatie niet dezelfde maar *andere* problemen met betrekking tot de kinderen voordoen dan in de eerste generatie;
  - dat er bij overdracht waarschijnlijk niet alleen sprake is van een continuïteitsgroep die de cyclus van problemen voortzet en een disconti-

nuïteitsgroep die deze doorbreekt, maar dat er ook mensen kunnen zijn die zich daartussenin bevinden. Bovendien kan overdracht tijdens de individuele levensloop aan veranderingen onderhevig zijn.

- Prospectief onderzoek heeft voordelen boven retrospectief onderzoek, maar is in de praktijk moeilijker uitvoerbaar en leidt niet direct tot resultaten, zoals retrospectief onderzoek. Een combinatie van retrospectief en prospectief onderzoek lijkt overwegenswaard.
- De steekproef mag niet te klein zijn en het is gewenst dat er gebruikge- maakt wordt van een controlegroep. Het verdient ook aanbeveling zoveel mogelijk de *beide* ouders in het onderzoek op te nemen.

6 Slotbeschouwing

In dit hoofdstuk wordt een poging gedaan om een totaalbeeld te schetsen waarin een plaats is ingeruimd voor de diverse theoretische verklaringen voor de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag. Daarna volgen enkele suggesties voor toekomstig onderzoek naar transgenerationale overdracht. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele beleidsaanbevelingen.

6.1 De verschillende theorieën sluiten elkaar niet uit

In hoofdstuk 4 is een aantal theorieën besproken over mechanismen die ten grondslag (kunnen) liggen aan de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag. De bestudeerde literatuur geeft geen duidelijk beeld van het gewicht dat in de wetenschappelijke wereld aan de afzonderlijke theorieën wordt gehecht, welke theorieën de *mainstream* vertegenwoordigen en welke slechts een marginale positie innemen. Het is evenmin duidelijk welke theorieën het meest worden gesteund door de bevindingen van empirisch onderzoek.

Wij menen dat genoemde theorieën elkaar niet behoeven uit te sluiten en dat een totaalbeeld kan worden geschetst waarin een plaats is ingeruimd voor elk van deze theorieën. Iedere theorie stelt andere aspecten van overdracht centraal en de verschillende theorieën kunnen elkaar daarom aanvullen.¹

Volgens de *sociaal-cognitieve leertheorie* die in feite een uitbreiding is van de *klassieke leertheorie* (zie paragraaf 4.1.1), houdt de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag verband met de wijze waarop het kind het ouderlijk wangedrag waarneemt, interpreteert en in relatie brengt met latere gebeurtenissen. In het licht van deze theorie kunnen (traumatische) jeugdervaringen de wijze waarop een ouder het gedrag van het eigen kind waarneemt en daarop reageert, beïnvloeden. De ouder kan als gevolg van een op het oog onschuldige vorm van verzet van zijn of haar kind het jeugdtrauma opnieuw beleven, hetgeen hem of haar volgens de *psycho-biologische theorie* zoveel energie kost dat de ouder na verloop van tijd niet meer in staat is de zelfbeheersing te bewaren en het kind kan gaan mishandelen (zie paragraaf 4.1.2). Of dat gebeurt, hangt volgens de *theorie van de traumaverwerking* (zie paragraaf 4.1.3) af van de wijze waarop de betrokkene het jeugdtrauma heeft verwerkt.

Volgens de *theorie van de roulerende rekening* heeft het voormalige kindslachtoffer, als gevolg van het jeugdtrauma dat zijn of haar ouder de betrokkene heeft bezorgd, het idee dat de ouder bij hem of haar in het krijt staat. Deze rekening is echter bij die ouder 'oninbaar', vanwege de onverbreekelijke loyaliteitsband die betrokkene met zijn of haar ouders heeft. Volgens deze theorie kan dat tot gevolg hebben dat de betrokkene zijn of haar eigen kin-

---

¹ De diverse verklaringen voor de overdracht van deviant/crimineel gedrag behoeven elkaar evenmin uit te sluiten, zoals reeds in paragraaf 4.2 is opgemerkt.

deren deze openstaande rekening laat 'betalen'. *De theorie van de traumaverwerking* sluit niet uit dat bij een in de jeugd gemaltraiteerde ouder het idee leeft dat hij of zij nog een schuld te 'innen' heeft. Volgens de traumaverwerkingstheorie kan een dergelijke ouder echter van opvatting veranderen, aangezien de wijze waarop het jeugdtrauma wordt verwerkt gedurende het hele leven aan veranderingen onderhevig kan zijn.

Volgens *de theorie over de 'wisselwerking tussen risico- en protectieve factoren'* (zie paragraaf 4.1.3) is bij transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag sprake van een keten van gebeurtenissen en van elkaar versterkende risicofactoren. Een dergelijke keten kan echter ook worden doorbroken. Deze theorie kan in termen van *de traumatheorie* als volgt worden geformuleerd. Er zijn protectieve factoren die een goede verwerking van een trauma, veroorzaakt door het in de jeugd gemaltraiteerd zijn, bevorderen en risicofactoren die een goede traumaverwerking tegengaan. Tussen deze factoren vindt een wisselwerking plaats die gedurende het hele leven aan veranderingen onderhevig kan zijn. Tot deze factoren kunnen volgens *de sociologische theorie* (zie paragraaf 4.1.1) ook sociaal-economische en door de politiek beïnvloede factoren worden gerekend, zoals het al dan niet wonen in een achterstandswijk of een actief beleid gericht op preventie van het maltraiteren van kinderen. Volgens *de erfelijkheidstheorie* en de *klassieke leertheorie* kunnen respectievelijk genetische factoren en sociaal leren daar eveneens een rol bij spelen (zie paragraaf 4.1.1).² Binnen het kader van de *sociaal-cognitieve leertheorie* is een dergelijke combinatie eveneens mogelijk.

Volgens de *hechtingstheorie* (zie paragraaf 4.1.3) zijn er tijdens het leven overgangperiodes, waarin iemand meer open staat voor veranderingen in het beeld dat hij/zij van zichzelf en van zijn/haar relaties met anderen heeft (het interne werkmodel). Deze overgangperiodes lijken overeen te komen met de triggers of mijlpalen die volgens *de traumatheorie* van wezenlijke invloed kunnen zijn op de koers die iemand verder gaat volgen. Het is denkbaar dat het kind bij zijn ontwikkeling ook al in een heel vroeg stadium dergelijke overgangperiodes of mijlpalen passeert die van invloed zijn op de wijze waarop het kind zich een beeld vormt (en eventueel dat beeld later verandert) van zichzelf, zijn relaties met anderen en van het trauma dat hij oploopt door het ouderlijk wangedrag. Voorbeelden van dergelijke overgangperiodes of mijlpalen in de vroege kindertijd zijn de fase waarin het kind zich aan een ouder hecht (*hechtingstheorie*, zie paragraaf 4.1.3) en de fase waarin het kind zijn illusie van almacht moet omzetten in een meer realistisch beeld van zichzelf en anderen (*psycho-analytische theorie*, zie paragraaf 4.1.2).

6.2 Suggesties voor toekomstig onderzoek

Transgenerationale overdracht van problemen die tot kinderbeschermingsmaatregelen (kunnen) leiden, is een complex verschijnsel. Er is vrij veel onderzoek gedaan naar de transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag en eveneens, zij het veel minder vaak, onderzoek naar de transgenerationale overdracht van deviant/crimineel gedrag van minderjarigen.

---

² Muller e.a., (1995) combineren de klassieke leertheorie, volgens welke agressief gedrag van een kind vooral *een gevolg* is van lijfstraffen, met de erfelijkheidstheorie, die dat agressieve gedrag primair als *de oorzaak* van lijfstraffen ziet (zie paragraaf 4.1.1).

Naar aanleiding van de onderzoeksresultaten en hiaten daarin, worden hier enkele suggesties gedaan voor toekomstig onderzoek.

- De onderzoeksresultaten wijzen er op dat (groot)ouders die in hun jeugd zijn gemaltraiteerd of die zich als minderjarige deviant/crimineel gedroegen vaker (klein)kinderen hebben met vergelijkbare problemen. Uit deze onderzoeken blijkt ook dat (klein)kinderen met dergelijke problemen vaker (groot)ouders hebben die in hun jeugd vergelijkbare problemen hadden, dan bij een doorsnee van de bevolking het geval is. De gevonden overdrachtspercentages lopen echter, vooral als gevolg van de methodologische beperkingen van de onderzoeken, zó sterk uiteen, dat er geen antwoord valt te geven op de vraag *in welke mate* sprake is van transgenerationale overdracht. Toekomstige onderzoeken waarbij onder meer zoveel mogelijk dezelfde en duidelijk omschreven definities met heldere criteria worden gehanteerd en waarbij gebruik wordt gemaakt van controlegroepen, kunnen waarschijnlijk tot de berekening van meer betrouwbare overdrachtspercentages leiden.
- Gezien de relatie die blijkt te bestaan tussen ouderlijk wangedrag en probleemgedrag van het (voormalige) kind-slachtoffer, is in sommige families wellicht sprake van zowel een transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag als van probleemgedrag in de jeugd. Uit onderzoek moet blijken of dat werkelijk het geval is.
- In gezinnen waarin kinderen worden gemaltraiteerd, doen zich vaak ook andere ernstige problemen voor, zoals verslaving en/of criminaliteit van de ouders. Bij toekomstig onderzoek verdient de relatie tussen andere ernstige gezinsproblemen en de transgenerationale overdracht van problemen die tot kindbeschermsmaatregelen kunnen leiden, naar ons oordeel nog meer aandacht.
- *Prospectief* onderzoek verdient de voorkeur boven *retrospectief* onderzoek, omdat de gegevens van prospectief onderzoek waarschijnlijk betrouwbaarder zijn. Bovendien leidt prospectief onderzoek waarschijnlijk meer dan retrospectief onderzoek tot inzicht in het ontstaan van kindermishandeling. Het kan daardoor ook meer praktische en theoretische aanknopingspunten bieden ten behoeve van de preventie van en de interventie bij overdracht van probleemgedrag (zie paragraaf 5.3.2).
- De omvang van de groep die de genoemde cyclus doorbreekt, kan overigens worden overschat bij onderzoek waarbij *uitsluitend* naar overdracht van *dezelfde* vorm van ouderlijk wangedrag of probleemgedrag in de jeugd wordt gekeken. Er zijn namelijk aanwijzingen dat niet altijd *dezelfde* vorm van ouderlijk wangedrag of probleemgedrag bij jeugdigen wordt overgedragen. Het verdient daarom aanbeveling bij onderzoek naar overdracht van ouderlijk wangedrag niet alleen na te gaan of zich *dezelfde* vorm van ouderlijk wangedrag in de volgende generatie(s) voordoet, maar eveneens te onderzoeken of de ouders in algemene zin in staat zijn hun kinderen adequaat te verzorgen en op te voeden, en of zij wellicht *andere* vormen van wangedrag vertonen. Dit geldt ook voor onderzoek naar de overdracht van deviant/crimineel gedrag. Indien in de eerste generatie sprake is van een bepaalde vorm van deviant of crimineel gedrag in de jeugd, is het gewenst dat wordt nagegaan of er bij de kinderen van de volgende generatie sprake is van één of meer vormen van probleemgedrag in algemene zin.
- Het is mogelijk dat een voormalig kind-slachtoffer zich niet tegenover zijn of haar kinderen misdraagt, maar dat diens broers en zusters hun

eigen kinderen wél maltrakteren. Het omgekeerde kan eveneens het geval zijn. Onderzoek bij broers en zusters van voormalige slachtoffers zou daar meer zicht kunnen geven op de rol van protectieve en risicofactoren bij transgenerationale overdracht van ouderlijk wangedrag.

- In de literatuur wordt ook geconstateerd dat er geen sprake is van een strikte tegenstelling tussen ‘wel of geen overdracht’, maar dat veel in hun jeugd gemaltraiteerde ouders zich in een grijs tussengebied bevinden, er bewust naar streven hun kinderen niet te maltrakteren, soms nog tot wangedrag vervallen, maar niettemin in hun pogingen om een goede ouder te zijn met wisselend succes blijven volharden. Het verdient daarom aanbeveling om bij de opzet van onderzoek naar transgenerationale overdracht rekening te houden met deze categorie respondenten.
- Het aantal onderzoeken bij *drie* generaties is beperkt. De bij dit onderzoek gevonden relatie tussen problemen in de eerste en tweede generatie is het sterkst, maar er is eveneens een verband gevonden tussen problemen in de eerste en derde generatie. Er is ons geen onderzoek bekend waarbij is nagegaan of bij overdracht ook wel eens een generatie wordt *overgeslagen*, dat wil zeggen of zich in de eerste en derde generatie vergelijkbare problemen voordoen, terwijl dat in de tweede generatie niet het geval is. Dit aspect verdient in toekomstig onderzoek de aandacht, omdat daarmee wellicht meer inzicht wordt verkregen in de rol van protectieve en risicofactoren.
- Er is vooralsnog weinig onderzoek gedaan naar de relatie tussen de ernst en frequentie van ouderlijk wangedrag enerzijds en anderzijds de kans op transgenerationale overdracht van datzelfde of van andere vormen van ouderlijk wangedrag. Er is ons geen enkel onderzoek bekend naar de relatie tussen de *duur* van ouderlijk wangedrag en de kans op overdracht. Het lijkt ons goed dat deze kenmerken van ouderlijk wangedrag bij toekomstig onderzoek meer aandacht krijgen, aangezien ze waarschijnlijk van invloed zijn op de kans op overdracht van dat gedrag.

6.3 Voorlopige suggesties voor het beleid

Wij sluiten deze notitie af met enkele voorlopige suggesties voor het beleid. In afwachting van de resultaten van het empirische onderzoeksgedeelte dat door Adviesbureau van Montfoort wordt uitgevoerd, doen wij hier geen gedetailleerde beleidsaanbevelingen.

In de literatuur wordt niet of nauwelijks expliciet vermeld welke maatregelen genomen zouden kunnen worden ter voorkoming of bestrijding van de transgenerationale overdracht van problemen die tot kindbeschermsmaatregelen (kunnen) leiden. In de literatuur wordt echter wél melding gemaakt van risico- en protectieve factoren die de kans op overdracht van ouderlijk wangedrag tegenover de kinderen en van probleemgedrag van minderjarigen respectievelijk kunnen vergroten en verkleinen. Hoewel dat voor lang niet alle factoren geldt, kunnen sommige risicofactoren waarschijnlijk met ingrijpen van buitenaf (zo veel mogelijk) worden geëlimineerd, terwijl sommige protectieve factoren door middel van een dergelijk ingrijpen vermoedelijk kunnen worden gecreëerd of versterkt. Het zijn de risicoverhogende en protectieve factoren uit de *omgeving* van het (voormalige) kind-slachtoffer die kunnen worden beïnvloed. Naar aanleiding van de onderzoeksresultaten menen wij dat voor de preventie van en de interventie bij ouderlijk wangedrag tegenover kinderen de volgende punten de aandacht verdienen:

- Omdat ouderlijk wangedrag tegenover kinderen meestal gepaard gaat met andere gezinsproblemen, is het gewenst dat interventie niet alleen op dit wangedrag is gericht, maar ook op het functioneren van het gezin in het algemeen.
- Discontinuïteit in de verzorging/opvoeding van het kind is een risicofactor. Daarom is het van belang dat er zo min mogelijk wordt gewisseld onder degenen die met de verzorging/opvoeding van het kind zijn belast, indien zij die taak op een acceptabele wijze vervullen.
- (Professionele) steun voor een kind dat het slachtoffer is van ouderlijk wangedrag en voor in hun jeugd gemaltraiteerde ouders kan de kans op overdracht verkleinen. Therapie bij adolescenten en jonge volwassenen bijvoorbeeld blijkt de kans op overdracht kleiner te maken.
- Tijdig ingrijpen bij kinderen met kenmerken die hen extra kwetsbaar kunnen maken voor de schadelijke effecten van het gemaltraiteerd worden, is nog dringender dan bij kinderen die niet tot een dergelijke risicogroep behoren. Dat geldt bijvoorbeeld voor kinderen die al op heel jonge leeftijd worden misbruikt, mishandeld of verwaarloosd, en voor kinderen met een minder dan gemiddelde intelligentie die het slachtoffer zijn van ouderlijk wangedrag. Kinderen die ernstig, frequent en/of door beide ouders worden gemaltraiteerd, verdienen eveneens speciale aandacht.
Dat geldt ook voor kinderen bij wie met betrekking tot deviant/crimineel gedrag sprake is van een wisselwerking tussen genetische risicofactoren en risicofactoren in hun omgeving, vooral indien de intelligentie van deze kinderen onder het gemiddelde ligt..

Wellicht bieden de bestaande kinderbeschermingsmaatregelen de mogelijkheid om de hulpverlening aan c.q. behandeling van kinderen of hun gezinnen toe te spitsen op activering van één of meer (latent) aanwezige protectieve factoren dan wel op reductie van de invloed van risicofactoren op diverse gebieden, teneinde op die manier een begin te maken met het doorbreken van eventuele vicieuze cirkels van transgenerationale overdracht. Hulpmiddel hierbij zou kunnen zijn dat bij onderzoek en rapportage in het kader van mogelijke justitiële bemoeienis systematisch wordt gekeken naar de aanwezigheid van (te beïnvloeden) protectieve en risicofactoren bij het kind, het gezin en de naaste omgeving. Een dergelijke inventarisatie biedt tevens aanknopingspunten voor het in het kader van de kinderbeschermingsmaatregel op te stellen hulpverleningsplan.

Problemparents, problemchildren?

A survey of literature about the intergenerational transmission of problems that (can) lead to measures for the protection of children

Summary

The Research and Documentation Centre (*Wetenschappelijk Onderzoek - en Documentatiecentrum*) of the Dutch Ministry of Justice has carried out a literature study, partly to prepare and support an empirical study into the intergenerational transmission of measures for the protection of children and of problems that (can) lead to such measures.

There is a strong feeling within the Dutch Child Protection Services (CPS) that the parents of children who are subject to a child protection measure often had a past history of child protection themselves.

Just as relevant as the question of whether there is a case for intergenerational transmission of child protection measures, is the question as to whether *problems* that (can) lead to child protection measures (henceforth referred to as CPS-problems) are transferred from generation to generation. Furthermore, it is important to find out which risk-enhancing and protective factors are (co-) determining whether or not such problems are passed on to a subsequent generation. Moreover, an attempt has been made to find an answer to the question of how such cycles can be broken by means of alterations in legislation, policy and/or implementation practice.

No research was found in the literature that specifically targets the intergenerational transmission of *child protection measures*. There is research describing the intergenerational transmission of *CPS-problems*. This literature study therefore places the accent on these problems, i.e., child abuse (physical or emotional), neglect (physical or emotional) and sexual abuse of children by the parents, and deviant or criminal behaviour in minors. Children with CPS-problems seem to have (grand)-parents who had such problems in their own childhood more often than a cross-section of the population. (Grand)-parents who had CPS-problems in their own childhood also seem to be more likely to have (grand)-children with such problems. However, the transmission percentages vary greatly. In many cases the intergenerational cycle of such problematic behaviour is interrupted.

CPS-problems do not necessarily demonstrate the same pattern in each generation. A certain type of maltreatment of children by parents or deviant/criminal behaviour on the part of children in one generation sometimes turns out to relate to an increased chance of a different form of either parental misbehaviour or deviant/criminal behaviour of the children in the next generation.

The risk-enhancing and protective factors mentioned in the literature give rise to the following suggestions for the prevention of and intervention in CPS-problems:

- Early intervention is extra urgent for children who are maltreated from a very young age on, and for children whose intelligence is below average. Children who have been severely and/or frequently maltreated also require special attention. This also applies to children for whom there is, with respect to deviant/criminal behaviour, a case of interplay between genetic risk factors and situational risk factors, especially if the intelligence of these children is below average.
- Because parental misconduct towards children is usually linked to other family problems, it is advisable that intervention involves the functioning of the family in general.
- Support for a child who is the victim of parental misconduct and for parents who were maltreated in their childhood can reduce the risk of transmission. This also applies to therapy in adolescents and young adults who were maltreated as children.

In view of the research results and their lacunas, a number of points of attention for future research are mentioned:

- The reliability of the transmission percentages to be calculated would be enhanced if all research made use as far as possible of the same, clearly-specified definitions with clear criteria, and if control groups were used.
- The relationship between other serious family problems, such as addiction or criminality on the part of the parents, and the intergenerational transmission of CPS-problems should be given extra attention in future research.
- *Prospective* research is preferred to *retrospective* research because the data from prospective research are probably more reliable. Moreover, prospective research probably leads more than retrospective research to insight into the way child abuse develops. As a result it could provide more practical and

theoretical basic principles for the benefit of prevention of and intervention in transferring problem behaviour.

- It is advisable to check not only whether *the same* forms of parental misconduct or problem behaviour of minors occur in the next generation as in the present one, but also whether there are cases of *other* forms of parental misconduct or juvenile problem behaviour.
- It is also possible that a former child-victim does not misbehave with respect to his or her children, but that his or her brothers and sisters do maltreat their own children. Research involving the siblings of former victims could throw more light upon this.
- The literature confirms that there is no strict contrast between "transmission or no transmission", but that many parents who were maltreated as children can be found in a grey-tinted no-man's-land, consciously try not to maltreat their children, sometimes lapse back into misconduct, but nevertheless continue, with a varying degree of success, in their attempts to be a good parent. In research such parents should be treated as a separate category.
- We did not find any research into *three* generations taking a look at whether transmission sometimes *skips* a generation, i.e., whether comparable problems occur in the first and third generations, whilst that is not the case in the second generation.

We did not find any research into the relationship between the *duration* of parental misconduct and the chance of transmission.

Probleemouders, probleemkinderen? Een literatuurstudie van transgenerationele overdracht van problemen die tot kindbeschermingsmaatregelen (kunnen) leiden

N.J. Baas

The Hague, WODC, 2001

Onderzoeksnotities, no. 2001/6

Literatuur

Baartman, H.

Transgenerationale aspecten van kindermishandeling. In: F.B. Defares, J.D. van der Ploeg (red.), *Agressie; determinanten, signalering en interventie* Assen/Maastricht, Van Gorcum, 1991, pp. 150-161

Bagley, C., M. Wood, L. Young

Victim to abuser; mental health and behavioral sequels of child sexual abuse in a community survey of young adult males
Child abuse & neglect, jrg. 18, nr. 8, 1994, pp. 683-697

Banyard, V.L.

The impact of childhood sexual abuse and family functioning on four dimensions of women's later parenting
Child abuse & neglect, jrg. 21, nr. 11, 1997, pp. 1095-1107

Bijleveld, C.C.J.H., R.F. Meijer, L. Prins

Verdachten van een pedoseksueel delict, een verkenning op basis van politiegegevens 1998
Justitiële verkenningen, jrg. 26, nr. 6, 2000, pp. 119-124

Brennan, P.A., A. Raine, F. Schulsinger e.a.

Psychophysiological protective factors for male subjects at high risk for criminal behavior
American Journal of psychiatry, jrg. 154, nr. 6, 1997, pp. 853-604

Brezina, T.

Adolescent maltreatment and delinquency; the question of intervening processes
Journal of research in crime and delinquency, jrg. 35, nr. 1, 1998, pp. 71-99

Caliso, J.A., J.S. Milner

Childhood history of abuse and child abuse screening
Child abuse & neglect, jrg. 16, 1992, pp. 647-659

Cappell, C., R.B. Heiner

The intergenerational transmission of family aggression
Journal of family violence, jrg. 5, nr. 2, 1990, pp. 135-152

Carson, D.K., L.M. Gertz, M.A. Donaldson, S.A. Wonderlich

Family-of-origin characteristics and current family relationships of female adult incest victims
Journal of family violence, jrg. 5, nr. 2, 1990, pp. 153-171

Cohen, T.

Motherhood among incest survivors
Child abuse & neglect, jrg. 19, nr. 12, 1995, pp. 1423-1429

Cole, P.M., C. Woolger

Incest survivors; the relation of their perceptions of their parents and their own parenting attitudes
Child abuse & neglect, jrg. 13, 1989, pp. 409-416

Crittenden, P.

Family and dyadic patterns of functioning in maltreating families. In: K. Browne, C. Davies, P. Stratton (red.), *Early prediction and prevention of child abuse*

Chichester, Wiley & Sons, 1988, pp. 161-189

Crouch, J.L., J.S. Milner, J.A. Caliso

Childhood physical abuse, perceived social support, and socialemotional status in adult women

Violence and victims, jrg. 10, nr. 4, 1995, pp. 273-283

Dhawan, S., W.L. Marshall

Sexual abuse histories of sexual offenders

Sexual abuse; a journal of research and treatment, jrg. 8, nr. 1, 1996, pp. 7-15

Dijkstra, S.

Leven met geweldervaringen in de jeugd

VKM Magazine, jrg. 7, nr. 1, 1993, pp. 1-4

Dijkstra, S.

Perpetuum mobile? De overdracht van geweld betwist

Tijdschrift voor criminologie, jrg. 37, nr. 4, 1995a, pp. 346-359

Dijkstra, S.

Omstreden sociale erfenis. Een pleidooi voor differentiatie in het denken over overdracht van geweld

Psychologie en maatschappij, jrg. 19, nr. 3, 1995b, pp. 238-251

Dijkstra, S.

Ouderschap en trauma; het scheppen van tussenruimte

Ouderschap & ouderbegeleiding, jrg. 2, nr. 1, 1999, pp. 6-16

DiLillo, D., G.C. Tremblay, L. Peterson

Linking childhood sexual abuse and abusive parenting; the mediating role of maternal anger

Child abuse & neglect, jrg. 24, nr. 6, 2000, pp. 767-779

Doumas, D., G. Margolin, R.S. John

The intergenerational transmission of aggression across three generations

Journal of family violence, jrg. 9, nr. 2, 1994, pp. 157-175

Egeland, B.

A longitudinal study of high-risk families; issues and findings. In: R.H. Starr jr., D.A. Wolfe, *The effects of child abuse and neglect*

Londen, The Guilford Press, 1991, pp. 33-56

Egeland, B.

A history of abuse is a major risk factor for abusing the next generation. In:

R.J. Gelles, D.R. Loseke (red.), *Current controversies on family violence*

Newbury Park, Sage publications, 1993, pp. 197-208

Egeland, B., A. Susman-Stillman

Dissociation as a mediator of child abuse across generations

Child abuse & neglect, jrg. 20, nr. 11, 1996, pp. 1123-1132

Elder,, G.H., A. Caspi, G. Downey

Problembehavior and family relationships; life course and intergenerational themes. In: A. Sorenson, F. Wunert, L. Sherrod (red.), *Human development; interdisciplinary perspective*

Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates, 1996, pp. 93-118

- Emery, R. E., M. Waldron, K.M. Kitzmann, J. Aaron**
Delinquent behavior, future divorce or nonmarital childbearing, and externalizing behavior among offspring; a 14-year prospective study
Journal of family psychology, jrg. 13, nr. 4, 1999, pp. 568-579
- Farrington, D., S. Lambert, D.J. West**
Criminal careers of two generations of family members in the Cambridge study in delinquent development
Studies on crime and crime prevention, jrg. 7, nr. 1, 1998, pp. 85-106
- Farrington, D., Jolliffe, D.P., R. Loeber**
The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boy's delinquency
Journal of adolescence, in druk
- Gadsden, V.L., M. Hall**
Intergenerational learning; a review of the literature
National Center on fathers and families
fatherfamilylink.gse.upenn.edu [z.j.]
- Goodwin, J., M.P.H.T. McCarthy, P. DiVasto**
Prior incest in mothers of abused children
Child abuse & neglect, jrg. 5, 1981, pp. 87-95
- Haapasalo, J., Aaltonen, T. Aaltonen**
Mothers abusive childhood predicts child abuse
Child abuse review, jrg. 8, nr. 4, 1999, pp. 231-250
- Hemenway, D., S. Solnick, J. Carter**
Child-rearing violence
Child abuse & neglect, jrg. 18, nr. 12, 1994, pp. 1011-1020
- Herzberger, S.D.**
Social cognition and the transmission of abuse. In: D. Finkelhor, R.J. Gelles, G.T. Hotaling, M.A. Straus (red.), *The dark side of families; current family violence research*
Beverly Hills, Sage Publications, 1983, pp. 317-329
- Heusden, A. van, E. van den Eerenbeemt**
Van Boszormenyi-Nagy en zijn visie op individuele en gezinstherapie – Balans in beweging
Haarlem, De Toorts, 1983
- Hoefnagels, C.**
Is dat kind vermeldenswaard?
Amsterdam, Vrije Universiteit, Faculteit Psychologie & Pedagogiek, 1997
- Huesmann, L.R., L.D. Eron, M.M. Lefkowitz, L.O. Walder**
Stability of aggression over time and generations
Developmental psychology, jrg. 20, nr. 6, 1984, pp. 1120-1134
- Kandel, E., S.A. Mednick, L. Kirkegaard-Sorensen, B. Hutchings, J. Knop, R. Rosenberg, F. Schulsinger**
IQ as a protective factor for subjects at high risk for antisocial behavior
Journal of consulting and clinical psychology, jrg. 56, nr. 2, 1988, pp. 224-226
- Kaufman, J., E. Zigler**
The intergenerational transmission of abuse is overstated. In: R.J. Gelles, D.R. Loseke (red.), *Current controversies on family violence*
Newbury Park, Sage publications, 1993, pp. 209-221

Komen, M.

Gevaarlijke kinderen-Kinderen in gevaar. De justitiële kindbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren 1960-1995

Utrecht, SWP Utrecht, 1999

Lambermon, M.W.E., M.H. van IJendoorn

Over de appel en de boom, intergenerationele overdracht bij verwaarlozing en mishandeling in gehechtheidstheoretisch perspectief

Nederlands tijdschrift voor opvoeding, vorming en onderwijs, jrg. 7, nr. 2, 1991, pp. 66-82

Lane, T.W., G.E. Davis

Child maltreatment and juvenile delinquency; does a relationship exist?

In: J.D. Burchard, S.N. Burchard (red.), *Prevention and delinquent behavior* z. pl., z. uitg., 1987, pp. 122-138

Langeland, W., S. Dijkstra

Opvoeding als doorgeefluik van geweld? Een kritische blik op de hypothese van de intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen

Nederlands tijdschrift voor opvoeding, vorming en onderwijs, jrg. 8, nr. 5, 1992, pp. 311-321

Langeland, W., S. Dijkstra

Breaking the intergenerational transmission of child abuse; beyond the mother-child relationship

Child abuse review, jrg. 4, 1995, pp. 4-13

Litty, C.G., R. Kowalski, S. Minor

Moderating effects of physical abuse and perceived social support on the potential to abuse

Child abuse & neglect, jrg. 20, nr. 4, 1996, pp. 305-314

Martin, S.L., M.R. Burchinal

Young women's antisocial behavior and the later emotional and behavioral health of their children

American Journal of public health, jrg. 82, nr. 7, 1992, pp. 1007-1010

Mednick, S.A., T.E. Moffitt, W.F. Barielli jr., B. Hutchings

Genetic influences in criminal behavior; evidence from an adoption cohort

Tijdschrift voor criminologie, jrg. 27, 1985, pp. 34-51

Montfoort, A. van

Kindermishandeling en justitie

Amsterdam, VU Uitgeverij, 1993

Morton, N., K.D. Browne

Theory and observation of attachment and it's relation to child maltreatment; a review

Child abuse & neglect, jrg. 22, nr. 11, 1998, pp. 1093-1104

Muller, R.T., J.E. Hunter, G. Stollack

The intergenerational transmission of corporal punishment; a comparison of social learning and temperament models

Child abuse & neglect, jrg. 19, nr. 11, 1995, pp. 1323-1335

Ney, P.G.

Transgenerational child abuse

Child psychiatry and human development, jrg. 18, nr. 3, 1988, pp. 151-168

Oates, K.R., J. Tebbutt, H. Swanston

Prior childhood sexual abuse in mothers of sexually abused children
Child Abuse & Neglect, jrg. 22, nr. 11, 1998, pp. 1113-1118

Oliver, J.E.

De transgenerationale overdracht van kindermishandeling; omvang, onderzoek en klinische implicaties

Literatuurselectie kinderen en adolescenten, 1994, nr. 3, pp. 310-333

Patterson, G.R., T.J. Dishion

Multilevel Family process models; traits, interactions and relationships.

In: R.A. Hinde, J. Stevenson-Heinde (red.), *Relationships within families; mutual influences*

Oxford, Clarendon Press, 1988, pp. 283-310

Purcell, W.J.

Grootheidsbeleving, trauma en het zelf

Psychotherapie, jrg. 4, nr. 2, 1997, pp. 137-155

Quinton, D., M. Rutter

Parents with children in care I. Current circumstances and parenting

Journal of child psychology and psychiatry, jrg. 25, nr. 2, 1984a, pp. 211-229

Quinton, D., M. Rutter

Parents with children in care II. Intergenerational continuities

Journal of child psychology and psychiatry, jrg. 25, nr. 2, 1984b, pp. 231-250

Quinton, D., M. Rutter, C. Liddle

Institutional rearing, parenting difficulties, and marital support.

Annual Progress in Child Psychiatry & Child Development, 1985, pp. 173-206.

Raad voor de Kinderbescherming; Ministerie van Justitie

Opvoeden is niet altijd makkelijk

Utrecht, Landelijk Bureau; Raad voor de Kinderbescherming, 1997

Rutter, M.

Attachment and the development of social relationships. In: M. Rutter,

Scientific foundations of developmental psychiatry

Londen, William Heinemann Medical Books Ltd., 1980, pp. 267-279

Rutter, M., D. Quinton, J. Hill

Adult outcome of institution-reared children; Males and females compared.

In: L.N. Robins, M. Rutter e.a. (red.), *Straight and devious pathways from childhood to adulthood.*

Cambridge, Cambridge University Press, 1990, pp. 135-157

Schwartz, I.M., J.A. Rendon., C-M Hsieh

Is child maltreatment a leading cause of delinquency?

Child welfare, jrg. 73, nr. 5, 1994, pp. 639-655

Serbin, L.A., D.M. Stack

Introduction to the special session; studying intergenerational continuity and the transfer of risk

Developmental psychology, jrg. 34, nr. 6, 1998, pp. 1159-1161

Sheridan, M. J.

A proposed intergenerational model of substance abuse, family functioning, and abuse/neglect.

Child abuse & neglect, jrg. 19, nr. 5, 1995, pp. 519-530

Sinason, V.

Therapy for the sexually abused child

British journal of sexual medicine, jrg. 24, nr. 5, 1997, pp. 12-14

Singh Narang, D.

Dissociation as a mediator between child abuse history and adult abuse potential

Child abuse & neglect, jrg. 24, nr. 5, 2000, pp. 653-665

Smith, C., T.P. Thornberry

The relationship between childhood maltreatment and adolescent involvement in delinquency

Criminology, jrg. 33, nr. 4, 1995, pp. 451-481

Starr jr., R.H., D.J. MacLean, D.P. Keating

Life-span developmental outcomes of child maltreatment. In: R.H. Starr jr., D.A. Wolfe, *The effects of child abuse and neglect*

London, The Guilford Press, 1991, pp. 1-32

Tomison, A.

Intergenerational transmission of maltreatment

Issues in child abuse prevention, nr. 6, winter 1996

www.aifs.org.au [1996]

Trowell, J., S. Hodges, J. Leighton-Laing

Emotional abuse; the work of a family centre

Child abuse review, jrg. 6, 1997, pp. 357-369

Widom, C.S.

The intergenerational transmission of violence

New York, Occasional papers of the Harry Frank Guggenheim Foundation, 1989a

Widom, C.S.

The cycle of violence

Science, jrg. 244, 1989b, pp. 160-166

Widom, C.S.

The cycle of violence revisited

Archives of pediatric.s. and adolescent medicine, nr. 150, 1996, pp. 390-395

www.ncjrs.org [1996]

Zaidi, L.Y., J.F. Knutson, J.G. Mehm

Transgenerational pattern of abusive parenting; analog and clinical tests

Aggressive behavior, jrg. 15, 1989, pp. 137-152

Zingraff, M.T., J. Leiter, K.A. Myers, M.C. Johnsen

Child maltreatment and youthful problem behavior

Criminology, jrg. 31, nr. 2, 1993, pp. 173-202

Zoccolillo, M.

Parent's health and social adjustment, Part II: social adjustment. In

Longitudinal Study of Child Development in Québec (ÉLDEQ 1998-2002).

Québec, Institute de la statistique de Québec, jrg. 1., nr. 9, 2000

www.stat.gouv.qc.ca

Zuravin, S.J., F.A. DiBlasio

Child-neglecting adolescent mothers, how do they differ from their nonmaltreating counterparts?

Journal of interpersonal violence, jrg. 7, nr. 4, 1992, pp. 471-489

Zuravin, S.J., C. McMillen, D. DePanfilis, C. Risley-Curtiss

The intergenerational cycle of child maltreatment, continuity versus discontinuity

Journal of interpersonal violence, jrg. 11, nr. 3, 1996, pp. 315-334

Bijlage 1 Samenstelling van de begeleidingscommissie

Voorzitter

dr. M.J.M. Brand
Koolenvoormalig hoofd van de afdeling
Jeugdbescherming en -reclassering,
ministerie van Justitie

Leden

dr. L. Boendermaker
Nederlands Instituut voor Zorg en
Welzijn

dr. M.W. Bol
WODC, ministerie van Justitie

drs. P.H.M. Deijkers
Vedivo

mr. W.M. de Jongste
WODC, ministerie van Justitie

mr. H. Lenters
Directie Wetgeving, ministerie van
Justitie

drs. V.M.M.M. Pachten
Raad voor de Kinderbescherming

mr. F. van der Reijt
Arrondissementsrechtbank
's-Hertogenbosch

mr. A.S. Thuis
Directie Preventie, Jeugd en Sancties,
ministerie van Justitie

mr. M.M.A. van den Boogaard
Arrondissementsrechtbank Alkmaar

mr. S. al Zwaini
Directie Preventie, Jeugd en Sancties,
ministerie van Justitie

prof. dr. N.W. Slot
Vrije Universiteit

prof. dr. H.E.M. Baartman
Vrije Universiteit

drs. F.J. Esmeijer
Vrije Universiteit

drs. A. Theunissen
Vrije Universiteit

drs. N. Boesveldt
Adviesbureau van Montfoort

dr. B.O. Vogelvang
Adviesbureau van Montfoort

Bijlage 2 Bronnen

1 Literatuur-databases (met behulp van trefwoorden)

- In de database van de bibliotheek van het ministerie van Justitie en van het WODC is gezocht op de volgende termen (met daarachter de periode waarvoor is gezocht):
  - ('jeugdbeschermingsmaatregel' or 'ondertoezichtstelling' or 'onthef-fing ouderlijke macht' or 'ontzetting ouderlijke macht') and ('ouders or opvoeding'): 1987-2000;
  - intergeneration* or transgeneration*: 1987-2000;
  - 'afwijkend gedrag' and jeugd*: 1995-2000;
  - 'opvoeding' and ('preventieprogramma' or 'preventieproject'): 1987-2000;
  - 'afwijkend gedrag' and ('opvoeding' or 'ontwikkelingspsychologie'): 1990-2000;
  - 'afwijkend gedrag' ('erfelijkheid' or 'biologische criminologie'): 1987-2000;
- In de gehele database van de Mulock Houwer Bibliotheek van de Stichting Jeugdinformatie (vanaf ongeveer 1985) is gezocht op de volgende termen:
  - intergeneration*, transgeneration*, 'intergenerationeel', 'transgene-rationeel', 'generaties', 'kindermishandeling', 'verwaarlozing';
  - vrije term: 'overdracht';
  - 'effectmeting', 'effectiviteit', 'evaluatie', 'evaluatieonderzoek' gecombineerd met 'jeugdbescherming' en 'jeugdbeschermings-maatregelen';
  - 'overdracht van crimineel gedrag';
  - 'criminaliteit', 'crimineelgedrag' en alle aanverwante termen, gecombineerd met 'risicofactoren', 'erfelijkheid' en 'oorzaken'.
- In de database van het Trimbosinstituut is gezocht op de termen (vanaf 1995):
'transgenerationele overdracht', 'kindermishandeling', 'verwaarlozing', 'seksueel misbruik'.
- Door het Trimbosinstituut is in de database van Psychlit. gezocht op de volgende termen (vanaf 1995):
(('transgenerational patterns') or ('child abuse' and 'sex offender' and 'family violence')).
- Door het Trimbosinstituut is in de database van PsycINFO. gezocht op de volgende termen (vanaf 1995):
  - ('child abuse' or 'sex offenses' or 'family violence' or 'juvenile delin-quency' or 'antisocial behavior') and ('transgenerational patterns') and (effect* or intervent*) and (cc 33*) and (ae1* or ae120 or ae 140 or ae 160 or ae 180 or ae2*). CC= classificatiecode (3300 e.v. staat voor therapie en interventies); de ae-nummers staan voor Age Groups (van Childhood tot en met Adolescence);

- (su transgenerational patterns) and (su antisocial behavior or su juvenile delinquency).
- Het trefwoord voor deviant gedrag is bij PsycINFO 'antisocial behavior' en voor delinquent gedrag 'juvenile delinquency'.
- In de gehele database van het Nederlands Instituut voor Sociaal Sexuologisch Onderzoek (NISSO) (-2000) is gezocht op de termen: transgenerationale and kindermishandeling.
  - Door Adviesbureau van Montfoort is gezocht in de database van Child Abuse & Neglect (periode 1980-2000) op de volgende trefwoorden (vaak in combinaties) gezocht:
    - (factors in) intergenerational/transgenerational transmission
    - guardianship
    - termination of parental rights
    - cycles (of abuse and neglect)
    - child protective services
    - service characteristic.s.
  - Door de heer Tomison (zie bijlage 2.2) is gezocht in de databases van de Amerikaanse NISC op de termen: 'generational cycle of child abuse, generational cycle of family violence', 'intergenerational abuse', 'child abuse history' en 'adults abused as children'.

2   **Inschakeling van deskundigen**

Er is contact gelegd met een aantal deskundigen op het terrein van trans-generationale overdracht van problemen die tot kindbeschermingsmaatregelen kunnen leiden:

- Nederland:
  - Bakermans-Kranenburg, M., Universiteit van Leiden: Afd. Algemene en gezinspedagogiek;
  - Dijkstra, S., Capaciteitsgroep Communicatie en Welzijn Sociale Wetenschappen.
- Australië:
  - Tomison, A., Australian Institute of Family Studies, Melbourne
- Canada:
  - Serbin, L., Concordia University, Montreal;
  - Zoccolillo, M., McGill University-Montreal Children's Hospital: Dept. of Psychiatry.
- Groot-Brittannië:
  - Caspi, A., Kings College London, Institute of Psychiatry;
  - Farrington, D., University of Cambridge, Institute of Criminology;
  - Quinton, D., University of Bristol, School for policy studies;
  - Rutter, M., Social, Genetic and Developmental Psychiatry Research Centre, Institute of Psychiatry, Londen;
  - Thornberry, National Institute of mental health;
  - Trowell, J., Child and Family Department.
- Verenigde Staten:
  - Brennan, P, Emory university, department of psychology faculty, research;

- Loeber, R., University of Pittsburgh, Western Psychiatric Institute and Clinic;
- Martin, S.L., University of North Carolina, Department of Maternal and Child Health;
- Widom, C.S., New Jersey Medical School, Department of Psychiatry, Newark.

3 Geraadpleegde internet-sites

- Alleycat's piece of the web
www.angelfire.com/de/nyiramachabelli/
- American Psychological Association (APA)
www.apa.org
- Australian Institute of family studies
<http://www.aifs.org.au/>
- Child abuse & neglect
www.calib.com/nccanch/database/
- Children who witness domestic violence: research & intervention (bibliografie):
<http://www.mincava.umn.edu/bibs/bibkids.htm>
- Minnessota Center Against Violence and Abuse (MINCAVA)
www.mincava.umn.edu
- National Academy Press:
www.nap.edu
- National Clearinghouse on Child Abuse and Neglect Information
<http://www.calib.com/>
- National Data Archive on child abuse and neglect
www.ndacan.cornell.edu/index.html
- National Institute of mental health
www.nimh.nih.gov
- National Information Services Corporation (NISC)
www.nisc.com
- Problems Associated with Children's Witnessing of Domestic Violence
<http://www.vaw.umn.edu/Vawnet/witness.htm>
- Victimologysite:
www.victimology.nl

Bijlage 3 Overzicht van onderzoek naar transgenerationale overdracht

Tabel 1: Plaatsing van een kind in een kindertehuis als indicator voor het onvermogen van de ouder(s) om het kind op te voeden

onderzoek	onderzoeksgroep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
retrospectief Brits onderzoek bij gezinnen. ^a	gezinnen uit Londense achterstandsbuurt met kindertehuiskind (N=44)	gezinnen uit Londense achterstandsbuurt zonder kindertehuiskind (N=43)	ouders: niet vermeld in bron; kinderen: tot maximaal 8 jaar	kb-dossiers en interviews	Niet alleen meer opvoedings-, maar ook meer andere gezinsproblemen in de onderzoeksgroep dan in de controlegroep. 25% v.d. moeders v.d. onderzoeksgroep en 7% v.d. moeders van de controlegroep is zelf in kindertehuis geweest.
prospectief Brits onderzoek bij vrouwen. ^b	vrouwen uit Londense achterstandsbuurt die als kind in een tehuis zijn geplaatst (N=94)	vrouwen uit dezelfde buurt die nooit in een kindertehuis zijn geplaatst (N=51)	moeders: niet vermeld in bron; kinderen: niet vermeld in bron	interviews observaties	Alleen moeders uit de onderzoeksgroep hebben kinderen die in een kindertehuis zijn geplaatst. V.d. moeders v.d. onderzoeksgroep doet 1/3 het echter goed als opvoeder.
prospectief Brits onderzoek bij mannen. ^c	mannen uit Londense achterstandsbuurt die als kind in een tehuis zijn geplaatst (N=91)	mannen uit dezelfde buurt die nooit in een kindertehuis zijn geplaatst (N=42)	vaders: niet vermeld in bron; kinderen: niet vermeld in bron	interviews observaties	Meer deviantie onderzoeksgroep dan controlegroep, maar niemand van de kinderen van beide groepen is in een kindertehuis geplaatst.

^a Quinton en Rutter (1984a en b)

^b Quinton e.a., 1985; Rutter e.a., 1990

^c Rutter e.a., 1990

Tabel 2: Retrospectief onderzoek naar overdracht van kindermishandeling en ander wangedrag van ouders tegenover hun kinderen

onderzoek	onderzoeksgroep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
diverse onderzoeken ^a	ouders die hun kinderen fysiek mishandelen	geen	verschillend	interviews;	Gevonden overdracht is tussen 7% en 56%, mede afhankelijk van de samenstelling v.d. onderzoeksgroep, en de onderzocht leeftijdsperiode
Fins onderzoek bij moeders met en moeders zonder een kb-kind ^b	Finse moeders die in aanraking zijn gekomen met de kb wegens verwaarlozing (soms + mishandeling) (N=25)	moeders die niet in aanraking zijn gekomen met de kb (N=25)	moeders: niet vermeld in bron; kinderen: tot gemiddeld 12 jaar.	kb-dossiers; interviews (van moeders en kinderen); vragenlijsten	Het als kind mishandeld zijn is een predictor voor het mishandelen v.d. eigen kinderen; emotioneel mishandelde moeders maken meer gebruik van straffen bij de disciplineren van hun kinderen.
Amerikaans onderzoek bij een landelijke steekproef ^c	samenwonende stellen (al dan niet gehuwd) met minstens 1 inwonend kind, van wie minstens 1 partner als kind fysiek is mishandeld.	samenwonende stellen (al dan niet gehuwd) met minstens 1 inwonend kind van wie geen v.d. partners als kind fysiek is mishandeld.	kinderen: 2-17 jaar ouders: tienertijd	interviews met één v.d. ouders over diens jeugd en diens gedrag tegenover één kind	In hun jeugd mishandelde vrouwen mishandelen hun eigen kind significant vaker dan niet geslagen vrouwen; bij de mannen is geen verschil gevonden.

^a Baartman, 1991

^b Haapasalo en Aaltonen, 1999

^c Cappell en Heiner, 1990

Tabel 3: Prospectief onderzoek naar overdracht van kindermishandeling en ander wangedrag van ouders tegenover hun kinderen

onderzoek	onderzoeksgroep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
diverse prospectieve onderzoeken. ^a	in hun jeugd fysiek mishandelde ouders	geen	verschillend	interviews	Gevonden overdracht is tussen 3% en 47% ^d ; volgens één schatting: 30%. ^b
onderzoek in grote stad in het Midden-Westen van de VS. ^c	ouders die als kind door hun ouders zijn gemaltraiteerd (N=908)	ouders die als kind niet zijn gemaltraiteerd door hun ouders (N=667)	ouders: vóór hun 11 ^e jaar; kinderen: niet vermeld in bron	gerechtelijke gegevens	Geen significant verschil tussen onderzoeksgroep en controlegroep in aantal arrestaties wegens mishandeling of verwaarlozing van kinderen.
onderzoek bij studenten van de Western Carolina University in de VS ^d	studenten die in hun jeugd fysiek zijn mishandeld en/of seksueel misbruikt.	studenten die in hun jeugd niet fysiek zijn mishandeld en/of seksueel misbruikt.	studenten: tot hun 13 ^e jaar	interview; vragenlijst om <i>neiging</i> tot wangedrag tegenover (toekomstige) kinderen te meten.	Significant meer leden v.d. onderzoeksgroep dan v.d. controlegroep zijn geneigd tot het maltraiteren van hun (toekomstige) kinderen.

^a Baartman, Baartman, 1991

^b Kaufman en Zigler, 1993

^c Widom, 1989a,c

^d Litty e.a., 1996

Tabel 4: Onderzoek naar overdracht van kindermishandeling/agressiviteit bij drie generaties (retrospectief en prospectief)

onderzoek	onderzoeksgroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
Youth Oregon Study (VS) ^a	gezinnen met een zoon op de basisschool in buurt met veel criminaliteit (N=100)	ouders: niet vermeld in bron; zonen: tot $\pm$ 12 jaar	observaties aan huis; interviews; vragenlijsten	verband tussen kindermishandeling door de 1 ^e en door de 2 ^e generatie; sterk verband tussen kindermishandeling door de 2 ^e generatie en agressief/deviant gedrag v.d. 3 ^e generatie.
onderzoek in Iowa (VS) ^b	kinderen met gedragsproblemen (N=169) en hun beide ouders (N=338)	ouders: niet vermeld in bron; kinderen: niet vermeld in bron	vragenlijsten	relatie tussen gewelddadig gedrag in drie generaties.
longitudinaal onderzoek in Columbia County (VS) ^c	1 ^e meting (1960): kinderen van $\pm$ 8 jaar (2 ^e generatie; N=600) en 75% van hun ouders (1 ^e generatie) 1981: 2 ^e generatie (N=409), hun partners (N=165) en hun kinderen (3 ^e generatie; N=82)	1 ^e generatie: niet vermeld in bron; 2 ^e generatie: bij 1 ^e meting: 8 jaar; 3 ^e generatie: bij 2 ^e meting: minimaal 5 jaar.	interviews; tests om agressiviteit te meten.	sterke relatie tussen agressieve straffen v.d. 1 ^e generatie en agressief gedrag tegenover partner en kinderen v.d. 2 ^e generatie; (minder sterke) relatie tussen agressief gedrag v.d. 1 ^e en v.d. 3 ^e generatie.
onderzoek in Los Angeles ^d	volledige gezinnen waarvan niemand ooit psychotherapie heeft gehad (N=181); beide ouders uit elk gezin en 1 kind van tussen de 8 en 11 jaar.	ouders: niet vermeld in bron; kinderen: maximaal tot 11 jaar	vragenlijsten; interviews	2 ^e generatie: bij de <i>vrouwen</i> geen relatie tussen het als kind mishandeld zijn/ het zien v. agressie tussen de ouders en het mishandelen v.d. eigen kinderen; bij de <i>mannen alleen</i> relatie tussen het meemaken van onderlinge agressie tussen de ouders en de kans later de eigen kinderen te mishandelen; 3de generatie: relatie tussen mishandeld zijn en eigen agressie.

^a Patterson en Dishion, 1988

^b Zaidi e.a., 1989

^c Huesmann e.a., 1984

^d Dumas e.a., 1994

Tabel 5: Retrospectief onderzoek naar variabelen die verband kunnen houden met overdracht van fysieke verwaarlozing van kinderen

onderzoek	onderzoeks groep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
onderzoek naar verschillen in kenmerken v.h. gezin van herkomst. ^a	moeders die hun kinderen verwaarlozen	moeders die hun kinderen niet verwaarlozen	niet vermeld in bron	interviews	geen verschillen tussen onderzoeksen controlegroep in dominantie, stabiliteit en structuur v.h. gezin v. herkomst. Waarschijnlijk weinig overdracht.
onderzoek naar verschillen in jeugdervaringen. ^b	moeders die hun kinderen verwaarlozen	moeders die hun kinderen niet verwaarlozen	niet vermeld in bron	niet vermeld in bron	significante verschillen tussen onderzoeksen controlegroep in variabelen die verband houden met het als kind verwaarloosd zijn, zoals het gevoel niet gewenst te zijn en een langdurige scheiding v.d. ouders.

^a Giovannoni en Billingsley (zie Starr jr. e.a., 1991).

^b Polansky e.a. (zie Starr jr. e.a., 1991).

Tabel 6: Onderzoek naar overdracht van seksueel misbruik bij ouders (vooral moeders)

onderzoek	onderzoeksgroep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
retrospectief onderzoek in Sidney ^a	moeders van seksueel misbruikte kinderen (N=67)	moeders van niet misbruikte kinderen (N=65)	niet vermeld in bron	interviews	V.d. moeders uit de onderzoeksgroep zijn er significant meer misbruikt dan van die uit de controlegroep (34% vs. 12%). Binnen de onderzoeksgroep geen verschillen in psych. gezondheid en functioneren als moeder tussen misbruikte en niet misbruikte moeders.
retrospectief onderzoek in kliniek. ^b	ouders die wegens seksueel misbruik van hun kinderen zijn opgenomen.	geen	niet vermeld in bron	interviews	V.d. groep is 72% als kind seksueel misbruikt en 74% als kind fysiek mishandeld.
diverse klinische en empirische onderzoek en. ^c	ouders met incestueuze gezinnen	geen	niet vermeld in bron	interviews	Ouders zijn vaak afkomstig uit chaotisch, op diverse terreinen niet goed functionerend gezin.
diverse prospectieve onderzoek en. ^d	moeders die als kind seksueel zijn misbruikt.	geen	niet vermeld in bron	interviews	Percentages misbruikte kinderen van in hun jeugd misbruikte moeders lopen bij de diverse onderzoeken sterk uiteen en wijken niet significant af gevonden percentages misbruikte meisjes onder de hele bevolking.
prospectief Brits onderzoek. ^e	ouders die in hun jeugd seksueel zijn misbruikt (N=226).	gezinnen waarvan de ouders als kind niet zijn misbruikt (N=13.700)	ouders: niet vermeld in bron; kinderen v.d. onderzoeksgroep: tot max. 5 jaar; kinderen v.d. controlegroep: niet vermeld in bron.	interviews	V.d. onderzoeksgroep is 1 op de 14 kinderen misbruikt, en bij de controlegroep is dat 1 op de 400.

^a Oates e.a., 1998

^b Goddard en Hiller (zie Tomison, 1996)

^c Hanson e.a. (zie Tomison, 1996)

^d Oates e.a., 1998

^e Browne en Saqi (zie Sinason, 1997).

Tabel 7: Retrospectief onderzoek bij moeders naar de relatie tussen slachtofferschap van seksueel misbruik en problemen bij het moederschap

onderzoek	onderzoeksgroep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
secundaire analyse (retrospectief). ^a	als kind seksueel misbruikte moeders	als kind niet misbruikte moeders	niet vermeld in bron	niet vermeld in bron	Moeders v.d. onderzoeksgroep hebben significant negatiever zelfbeeld en significant meer de neiging hun kinderen lijfstraffen te geven dan die uit de controlegroep.
onderzoek bij moeders met misbruikte of mishandelde kinderen ^b	moeders van wie de kinderen werden misbruikt of mishandeld (N=100)	moeders van wie de kinderen niet werden misbruikt of mishandeld (N=500)	moeders: vóór hun 18de jaar; kinderen: niet vermeld in bron	interviews	% als kind misbruikte moeders bij de onderzoeksgroep significant hoger dan bij de controlegroep; binnen de onderzoeksgroep geen significant verschil in dat opzicht tussen moeders met mishandeld en die met misbruikt kind.
onderzoek bij moeders met en zonder kb-kind. ^c	alleenstaande moeders die vóór hun 18 ^e hun eerste kind kregen, met kb-kind wegens verwaarlozing.	alleenstaande moeders die vóór hun 18 ^e hun eerste kind kregen, zonder kb-kind	moeders: niet vermeld in bron; kinderen: maximaal 12 jaar	interviews	Onder moeders met kb-kind is een significant hoger % als kind misbruikt dan onder andere moeders.

^a Banyard, 1997

^b Goodwin, McCarthy en DiVasto, 1981

^c Zuravin en DiBlasio, 1992

Tabel 8: Prospectief onderzoek bij moeders naar de relatie tussen slachtofferschap van seksueel misbruik en problemen met het moederschap

onderzoek	onderzoeks groep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
vergelijking tussen misbruikte moeders en moeders met andere problemen in hun jeugd. ^a	als kind misbruikte moeders	niet misbruikte moeders met alcoholistische vader en niet misbruikte moeders zonder jeugdproblemen.	niet vermeld in bron	niet vermeld in bron	Misbruikte moeders hebben meer moeite met het bewaren van hun zelfbeheersing tegenover hun kinderen dan de moeders uit de 2 controlegroepen.
onderzoek naar ik-gerichtheid vs. kind-gerichtheid. ^b	als kind misbruikte moeders	als kind niet misbruikte moeders	niet vermeld in bron	niet vermeld in bron	Misbruikte moeders zijn minder vaak kind-gericht en vaker ik-gericht dan niet misbruikte moeders.
Israëliisch onderzoek naar het functioneren als opvoeder ^c	als kind misbruikte moeders (N=26)	als kind niet misbruikte moeders (N=28)	niet vermeld in bron	interviews; vragenlijsten	Misbruikte moeders functioneren i.h.a. als opvoedster minder goed dan niet misbruikte moeders.
vergelijking tussen moeders die door vaderfiguur en moeders die door niet-verwanten zijn misbruikt. ^d	in hun jeugd door vaderfiguur misbruikte moeders met minstens één inwonend kind (N=21)	in hun jeugd door niet-verwanten misbruikte moeders met minstens één inwonend kind (N=19)	niet vermeld in bron	interviews vragenlijsten	Door een vaderfiguur misbruikte moeders die bovendien een slechte relatie met hun eigen moeder hadden, bevorderen vaker voortijdig de autonomie van hun kind en lijken het minder vaak te accepteren dan de andere moeders.
Amerikaans onderzoek naar de relatie tussen het als kind seksueel misbruikt zijn en het mishandelen v.d. eigen kinderen ^e	als kind misbruikte moeders die aan programma ter voorkóming van kindermishandeling deelnamen (N=138)	als kind niet misbruikte moeders die aan programma ter voorkóming van kindermishandeling deelnamen (N=152)	niet vermeld in bron	interviews; vragenlijsten	Leden v.d. onderzoeksgroep zijn meer <i>geneigd</i> tot kindermishandeling en hebben vaker gevoelens v. woede, maar mishandelen hun kinderen <i>in de praktijk</i> niet vaker.

^a Cole e.a. (zie DiLillo e.a., 2000)

^b Burkett (zie DiLillo e.a., 2000)

^c Cohen, 1995

^d Cole en Woolger, 1989

^e DiLillo e.a., 2000

Tabel 9: Onderzoek bij mannen

onderzoek	onderzoeksgroep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
retrospectieve onderzoek en naar overdracht v. seksueel misbruik ^a	zedendelinqenten	geen	niet vermeld in bron	interviews	De gevonden percentages van in hun jeugd misbruikte mannen variëren van 0% tot 67%, afhankelijk van hoe ruim 'seksueel misbruik' is gedefinieerd.
retrospectief Amerikaans onderzoek waarbij gedetineerde zedendelinqenten zijn vergeleken met andere gedetineerden ^b	personen die wegens een zedendelict (binnen of buiten de huiselijke kring) zijn gedetineerd (N=45)	gedetineerden die nooit zijn veroordeeld voor een zedendelict (N=20)	niet vermeld in bron	gerechtelijke gegevens; interviews; vragenlijsten	Van de onderzoeksgroep is 58% als kind seksueel misbruikt (niet-fysiek en/of fysiek) tegenover 20% v.d. controlegroep. Dit verschil is significant.
Canadees prospectief onderzoek naar relatie tussen als kind seksueel misbruikt zijn en latere <i>belangstelling</i> voor seks met minderjarigen ^c	mannen die seksueel zijn misbruikt in hun jeugd (N=117). Van hen zijn 65 één keer en 52 vaker misbruikt.	mannen die niet seksueel zijn misbruikt in hun jeugd (N=633)	vóór het 17 ^e jaar	vragenlijsten	V.d. niet misbruikte mannen heeft 98% geen belangstelling; voor de 1 ^e misbruikte mannen geldt dat voor 94% en voor de vaker misbruikte mannen voor slechts 79%. Het verschil tussen de vaker misbruikte mannen en de overige mannen is significant.

^a Hanson en Slater (zie Dhawan en Marshall, 1996)

^b Dhawan en Marshall, 1996

^c Bagley e.a., 1994

Tabel 10: Onderzoek naar de overdracht van deviant en/of crimineel gedrag

onderzoek	onderzoeks groep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
Amerikaans prospectief onderzoek naar relatie tussen crimineel gedrag in de jeugd v. moeders en deviant gedrag van hun kinderen ^a	moeders die in 1980 (1 ^e meting) crimineel gedrag hebben gemeld. 2 ^e meting (1986): N=1.425; 3 ^e meting (1994): N=1.204.	geen	moeders: tot maximaal 22 jaar; kinderen: minimaal 4 jaar.	interviews	Bij de 2 ^e en 3 ^e meting is een significant verband gevonden tussen frequentie van vergrijpen (exclusief drugsdelicten) in de jeugd v.d. moeders en de frequentie van probleemgedrag van hun kinderen.
Deens prospectief onderzoek naar de relatie tussen criminaliteit van vaders en zoons ^b	mannen met een zwaar gestrafte (minstens 1x tot gevangenisstraf veroordeelde) vader (N=92)	mannen met een vader zonder strafblad (N=513)	niet vermeld in bron	onder andere een intelligentie test	V.d. zoons v.d. zwaar gestrafte vaders en v.d. zoons v.d. vaders zonder strafblad is respectievelijk 39% en 7% zelf ooit tot gevangenisstraf veroordeeld.

^a Martin en Buchinal, 1992; Emery e.a., 1999

^b Kandel e.a., 1988

Tabel 11: Onderzoek naar de concentratie van criminaliteit in families

onderzoek	onderzoeksgroep	controlegroep	onderzochte leeftijdsperiode	meetinstrumenten	resultaat
Brits prospectief onderzoek naar relatie tussen criminaliteit bij jongens en bij hun familieleden ^a	jongens in Glasgow die op hun 14 ^e jaar van school gingen (N=1349).	geen	familieleden: niet vermeld in bron; jongens: vóór hun 18 ^e jaar	niet vermeld in bron	De kans op een veroordeling v.d. jongens neemt toe, naarmate er meer familieleden van hen zijn veroordeeld.
Brits prospectief onderzoek naar de relatie tussen veroordelingen v.d. ouders en die van hun zoons ^b	gezinnen in Birmingham met minstens vier kinderen, van wie minstens twee jongens, met minstens één ooit veroordeelde ouder (56 gezinnen met 180 zoons).	gezinnen met minstens vier kinderen, van wie minstens twee jongens, met ouders zonder strafblad (64 gezinnen met 203 zoons)	niet vermeld in bron	niet vermeld in bron	V.d. zoons uit de onderzoeksgroep is 45% ooit veroordeeld of op borgtocht vrijgelaten tegenover 19% v.d. controlegroep
Cambridge study in criminal development : Brits prospectief longitudinaal onderzoek naar relatie tussen veroordelingen v. jongens en die v. hun familieleden ^c	Jongens/mannen in Zuid-Londen (N=411)	n.v.t.	zoons: 8-46 jaar; familieleden: niet vermeld in bron	niet vermeld in bron	V.d. zoons v.d. onderzoeksgroep en v.d. zoons v.d. controlegroep is respectievelijk 63% en 30% ooit zelf veroordeeld. Veroordeelde vaders hebben meer kans op veroordeelde zoons dan op veroordeelde dochters en bij de veroordeelde moeders is het omgekeerde het geval.
Pittsburgh youth study, een Amerikaans prospectief longitudinaal onderzoek naar onder meer de relaties tussen 3 generaties wat betreft criminaliteit. ^d	families waarvan een zoon bij de eerste meting in de 1 ^e , 4 ^e of 7 ^e klas v.e. public school zat; gedurende 3 jaar elk half jaar een meting.	n.v.t.	zoons: tot ± 16 jaar	gerechtelijke gegevens; interviews	sterke relatie tussen ooit gearresteerde vaders en grootvaders. Een gearresteerde vader is de sterkste predictor voor criminaliteit, arrestaties en daging voor de rechter v.d. zoon. Arrestaties v. moeders en grootouders zijn, los v. die v.d. vader, geen predictor voor criminaliteit v.d. jongens.

^a Ferguson (zie Farrington e.a., in druk)

^b Wilson (zie Farrington e.a., in druk)

^c Farrington e.a., 1998; Farrington en West (zie Farrington e.a., in druk)

^d Farrington e.a., in druk